

ΜΠΑΡΟΥΧ ΣΠΙΝΟΖΑ : ΗΘΙΚΗ.

ΠΡΟΛΟΓΟΣ

Καμία άλλη χώρα, όσο η Ολλανδία των μέσων του 17ου αιώνα δεν θα προσέφερε πιδ κατάλληλο έδαφος για την άνθιση ενός πνεύματος όπως του Μπαρούχ ντε Σπινόζα. Το 1648, ο Σπινόζα, που ήταν τότε 16 ετών, έζησε τις γιορτές της αναγνώρισης της ανεξαρτησίας της χώρας από τον Ισπανικό ζυγό με την Συνθήκη της Βεστφαλίας και, στα επόμενα χρόνια, παρακολούθησε την άνθιση των αποικιών και την άνοδο της ρωμαλέας αστικής τάξεως των εμπόρων. Ο πλούτος, η αστική δημοκρατία, η νομικά κατοχυρωμένη ανεξίτηρη οικεία είχαν καταστήσει και πριν ακόμα από την επίσημη αναγνώριση της ανεξαρτησίας της την Ολλανδία το καταφύγιο των θυμάτων των θρησκευτικών διωγμών. Χιλιάδες Γάλλοι Ουγγεστίοι κατέφυγαν στην Ολλανδία κατά τους διωγμούς που προηγήθησαν του Διατάγματος της Νάντης από τον Έρρικο Δ' το 1598 και χάρισαν στη νέα τους πατρίδα τις γνώσεις και τις τέχνες τους. Χιλιάδες Άγγλοι βασιλόφρονες κατέφυγαν στην χώρα αυτήν, όταν ο Κρόμουελλ κατέλυσε την μοναρχία και, με την παλινόρθωσή της, οι καταδιωκόμενοι κρομβελιστοί ζήτησαν και βρήκαν άσυλο στις Ήνωμένες Έπαρχίες, όπως ονομάσθηκε το ανεξάρτητο βασίλειο των Κάτω χωρών.

Ήδη, μία γενιά πριν από του Σπινόζα, η Ολλανδία ήταν το σπουδαιότερο κέντρο εκδόσεως φιλοσοφικών έργων. Ένω η Αγγλία είχε μόνο δύο εκδοτικά κέντρα, το Λονδίνο και την Όξφόρδη, και η Γαλλία του Λουδοβίκου 14ου δύο, το Παρίσι και την Λυών, η μικρή Ολλανδία είχε πέντε: το Άμστερνταμ, το Ρόττερταμ, το Λέϊκντεν, την Ουτρέχτη, την Χάγη, που έτύπωναν βιβλία σε όλες τις γλώσσες που εχρησιμοποιούσαν οι λόγιοι της Ευρώπης: ελληνικά, λατινικά, εβραϊκά, γερμανικά, γαλλικά, αγγλικά, δλλανδικά. Οι καταδιωκόμενοι, ή οι φοβούμενοι τον διωγμό στις χώρες τους συγγραφείς έτύπωναν στα δλλανδικά τυπογραφεία τα βιβλία τους, και, πολλοί, εγκαθίσταντο εκεί, για να επιδο-

θοῦν ἀπερίσπαστοι στήν μελέτη τῆς Γνώσεως. Ἐνας ἀπὸ αὐτοὺς ἦταν ὁ Καρτέσιος ποῦ, σὲ ἡλικία τριάκοντα τριῶν ἐτῶν, ἐγκατέλειψε τὴν Γαλλία καὶ ἐγκατεστάθη στήν Ὀλλανδία. Ἡ Ὀλλανδία εἶχε γίνει τὸ πραγματικὸ «σχολεῖο τῆς Εὐρώπης» στὰ γράμματα, στὶς τέχνες, στὸ ἐμπόριο, τὴν ἐποχὴ ἀκριβῶς ποῦ τὸν τίτλον αὐτὸ διεκδικούσαν χῶρες σὰν τὴν Ἀγγλία, ὅπου οἱ συγγραφεῖς τῆς Ἐλισσαβετιανῆς ἐποχῆς ζοῦσαν ἀκόμα, καὶ σὰν τὴ Γαλλία, τῆς Αὐλῆς τῆς Μαρίας τῶν Μεδίκων καὶ, ἀργότερα, τοῦ Βασιλέως — Ἡλίου.

Αὐτὴ ἡ Ὀλλανδία τῆς ἀνεξίθρησκείας, ποῦ τὴν κατὰκτησε καὶ τὴν καθιέρωσε 84 χρόνια πρὶν γεννηθῆ ὁ Σπινόζα, μὲ τὴν ἀνακήρυξί τῆς ἀνεξαρτησίας τῆς ἀπὸ τὴν Ἰσπανικὴ κυριαρχία, τράβηξε τὸν παπποῦ καὶ τὸν πατέρα τοῦ Μπαρούχ ντὲ Σπινόζα ἀπὸ τὴν Πορτογαλλία.

Ἡ οἰκογένειά του ἦταν Ἑβραῖοι ἀπὸ τὴν Ἰσπανία, ποῦ εἶχαν ἀσπασθῆ τὸν καθολικισμό γιὰ νὰ ἀποφύγουν τοὺς διωγμοὺς τῆς Ἱερᾶς Ἐξετάσεως. Ἐνας κλάδος τῆς προσηλυτίστηκε μὲ εἰλικρίνεια, καὶ ἀνέδειξε διασημοὺς θεολόγους καὶ κληρικούς καὶ, ἀνάμεσά τους, τὸν Μεγάλο Ἱεροεξεταστή, καρδινάλιο Ντιέγκο ντὲ Ἐσπινόζα. Ἐνας ἄλλος κλάδος, στὸν ὁποῖο ἀνήκαν ὁ πατέρας καὶ ὁ παπποῦ τοῦ Σπινόζα, ἔμειναν κρυποὶ - Ἑβραῖοι καὶ κατέφυγαν στήν Πορτογαλλία. Ἀπὸ ἐκεῖ, πῆγαν στήν Νάντη, τῆς Γαλλίας καὶ ἀπὸ ἐκεῖ, τὸ 1593, ἐγκαταστάθηκαν στὸ Ἄμστερνταμ, ὅπου ἡ Συνθήκη τῆς Οὐτρέχτης ἐγγυᾶτο τὴν θρησκευτικὴ ἐλευθερία.

Γρήγορα οἱ Σπινόζα ἔγιναν πλουσιώτατοι ἔμποροι καὶ ἀπὸ τὰ πιὸ σεβαστὰ μέλη τῆς ἐβραϊκῆς κοινότητος. Ὁ παπποῦς του ἦταν ἐπὶ κεφαλῆς τῆς κοινότητος καὶ ὁ πατέρας του διηύθυνε τὸ ἐβραϊκὸ σχολεῖο καὶ τὸν σύλλογο τῆς Συναγωγῆς τῶν Πορτογάλων Ἑβραίων. Ἔτσι, ὁ Σπινόζα πῆρε τὴν ἐξαιρετικὰ ἐπιμελημένη ἀνατροφή τῶν Ἑβραίων τῆς τάξεώς του — καθαρὰ ἐβραϊκὴ ἀνατροφή. Διδάχθηκε τὴν Παλαιὰ Διαθήκη, τὸ Ταλμούδ, τοὺς Ἰουδαϊκοὺς κώδικες, ἀλλὰ καὶ τὴν ἐβραϊκὴ φιλοσοφία καὶ τοὺς ἐβραίους φιλοσόφους: καὶ αὐτοὶ δὲν ἦσαν λίγοι: ἦταν ὁ Ἰμπν Ἐζρα, ὁ περίφημος Ἀβενοζρόης, διάσημος γιατρός, τῆς Αὐλῆς τοῦ Σουλτάνου τῆς Ἰσπανίας, ἀλλὰ καὶ σχολιαστὴς τῆς Βίβλου, καὶ γραμματικὸς, καὶ νεοπλατωνικὸς φιλόσοφος καὶ ἀστρονόμος, καὶ μαθηματικὸς καὶ ποιητής. Ἦταν ὁ Μοζές Μπέν Μαϊμόν, ὁ ὀνομαστὸς Μαϊμονίδης, Ἰσπανοἰεβραῖος καὶ αὐτός, γιατρός τοῦ Σαλαντίγ, ραββίνος καὶ δεινὸς ἐρμηνευτὴς τοῦ Ἀριστοτέλη καὶ τῶν Νεοπλατωνικῶν καὶ ἦταν ὁ Χασντάϊ Κρέσκας ὁ φιλόσοφος ἀπὸ τὴν Βαρκελώνη ποῦ, μέσα ἀπὸ τὸν βασιλικὸ οἶκο τῆς Ἀραγωνίας, ἐδῶσε τὴν πιὸ «μοντέρνα» ἐρμηνεία στήν ἀριστοτελικὴ φυσικὴ καὶ στὶς ἐπιστημονικὰς γνώσεις τῶν Στωϊκῶν.

Δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ καταλάβῃ κανεὶς τὸν Σπινόζα καὶ τὴν ἀντιληψί του γιὰ τὸ Θεό, τὴ ζωὴ καὶ τὰ ἀνθρώπινα πάθη, ἂν δὲν κατανοήσῃ τίς ἑλληνο - εβραϊκὰς ρίζες τῆς σκέψης του. Ὁ ἴδιος, σὲ μίαν ἐπιστολῆ του, ὁμολογεῖ πῶς χρυστάει στὸν αἰτιοκρατικὸ ντετερμινισμό τοῦ Κρέσκας σὲ ὅ,τι ἀφορᾷ τὴν αἰτιότητα τῶν κινήτρων τῆς ἀνθρώπινης συμπεριφορᾶς.

Οἱ Ἑβραῖοι τοῦ Δυτικοῦ Μεσαίωνα ἦταν ἐκείνοι ποῦ δίδαξαν μέσω τῶν Ἀράβων τοὺς ὁποίους ὑπηρετούσαν, τὴν ἑλληνικὴ φιλοσοφία στοὺς λαοὺς τῆς Εὐρώπης. Ὅμως ἡ φιλοσοφία αὐτὴ, ποῦ ἀποτελοῦσε τὸ ἀπαντὸν τῆς γνώσης στήν μεσαιωνικὴ Δύσι, εἶχε «ἐξιοδαϊσθῆ καὶ χάσει τὸν ἑλληνικὸ τῆς χαρακτῆρα». Στους ἐβραίους αὐτοὺς φιλοσόφους, ἱστορικοὺς ἀνάγκες, ποῦ τίς προσδιώριζαν κυρίως οἱ φυλετικοὶ διωγμοί, ἡ ἑλληνικὴ φιλοσοφία ἐρμηνεύθηκε μὲ τὴν στενὴν πρακτικὴν καὶ μὲ τὸν σχολαστικὸ ἰδεαλισμὸ ποῦ ἀπαίτουσαν ἡ ἐβραϊκὴ ἠθικὴ παράδοσι τοῦ Μωσαϊκοῦ Νόμου καὶ ἡ πανίσχυρη Καθολικὴ Ἐκκλησία τῆς Δύσεως.

Στὸ Ἄμστερνταμ, ὅπου σπούδασε, ὁ Σπινόζα, ἡ Πορτογαλικὴ Ἑβραϊκὴ κοινότης τῶν νέων μεταναστῶν ἦταν στενὰ καὶ ἐπίμονα προσηλωμένη στὶς παραδόσεις αὐτῆς τοῦ Ἰσπανο - ἀραβικοῦ ἐβραϊσμοῦ, γιὰ τὸν ὁποῖον εἶχε κάθε λόγο νὰ εἶναι περήφανη. Ἡ καταπληκτικὴ εὐφυΐα ποῦ εἶδειξε ἀπὸ μικρὸς ὁ Μπαρούχ γρήγορα τὸν προώρτισε νὰ καταλάβῃ τὴν ἡγετικὴ θέσι στήν ἀνθηρὴ αὐτὴν κοινότητα: ὅλοι τὸν ἐβλεπαν σὰν τὸν μελλοντικὸ ραββίνο τους. Ὅμως, στὸ Ἄμστερνταμ ὅπου κάθε γνώσις ἦταν προσιτὴ, ὁ Σπινόζα ἤρθε σὲ ἐπαφὴ καὶ μὲ τὸ ἐλεύθερο πνεῦμα ποῦ εἶχε καλλιεργήσει ἡ παράδοσις τῆς Ἀναγεννήσεως μὲ τὴν μεταφορά, στήν Δύσι, τῶν ἀρχαίων ἑλληνικῶν χειρογράφων, ποῦ ἔφερναν πολὺ πιὸ κοντὰ στὶς ρίζες τῆς τὴν ἑλληνο - εβραϊκῆς παράδοσι. Οἱ νεοπλατωνικοί, οἱ Στωϊκοί, οἱ ἀπόπειρες τῶν Ἀλεξανδρινῶν ἐλλήνων καὶ ἐβραίων νὰ ἐντάξουν τὴν πρακτικὴ ἐπιστημονικὴ σκέψι καὶ ἠθικὴ τῆς Μωσαϊκῆς φιλοσοφίας καὶ τὸν ἰδεαλισμὸ καὶ τὴν καθαρότητα τῆς ἑλληνικῆς σκέψης μέσα στήν νέα θρησκεία τοῦ Χριστιανισμοῦ, ἔρῃσαν στὸν νοῦ τοῦ Σπινόζα ἕνα ἔδαφος ὄριμο νὰ τίς ἀφομοιώσῃ. Ἔτσι, χωρὶς νὰ ἀπομακρύνεται ἀπὸ τὴν ἐβραϊκὴν παράδοσι ποῦ ἔτρεφε τὴν Πορτογαλικὴν κοινότητα τοῦ Ἄμστερνταμ, ὁ Σπινόζα ἄρχισε νὰ ἐκφράζῃ πιὸ ρασιοναλιστικὰς ἐρμηνείες τῆς γραφῆς — ἐρμηνείες ποῦ εἶχαν, ἄλλωστε, διατυπώσει καὶ πολλοὶ περὶ φημοὶ δάσκαλοι τῆς ἐβραϊκῆς παραδόσεως. Ἀκολουθώντας τὸ παράδειγμα τοῦ Ἀλεξανδρινοῦ Φίλωνα, πλησίασε τοὺς Χριστιανούς, καὶ μάλιστα τοὺς Ἰησοῦίτας, ποῦ διακρίνονταν γιὰ τὴν κλασσικὴν τοὺς παιδεία καὶ τὴν ἐπιστημονικὴν τοὺς κατάρτισι, καὶ εἶδε τὴν ματαιότητα τῆς ἀκαμψίας τῶν θεωρητικῶν ἀντιλήψεων, τόσο τῆς παροικίας του, ὅσο καὶ τῶν Χριστιανῶν.

Ο άφορισμός του από την εβραϊκή Συναγωγή ήταν το τίμημα της αναζήτησής του για την Εβραϊκή αλήθεια, και η έχθρότης των Καθολικών το τίμημά του για την άρνησή του να μεταστραφεί στον Χριστιανισμό. Τότε ακριβώς, ή κυβέρνησης του Γιάν ντε Βίττ του έχορήγησε ένα μικρό επίδομα ως βοήθημα.

Για να διατηρήσει την πνευματική του ανεξαρτησία, ο Σπινόζα διάλεξε μία χειρωνακτική εργασία: έτριβε και έλειαινε φακούς. Με την εργασία αυτήν έξησφάλιζε τέσσερα σόλδια την ημέρα, όσα του έφθασαν για να ζήσει. Ποτέ δέν έδέχθη βοήθεια από τους φίλους του και, όταν ο πλούσιος Γιόστέν ντε Βρίες, τον κατέστησε με την διαθήκη του γενικό κληρονόμο, ο Σπινόζα άρνήθηκε να δεχθί την κληρονομιά: την έξεχώρησε στον άδελφό του ντε Βρίες, και δέχθηκε από αυτόν μια έπιχορήγηση 300 φιορινίων το χρόνο.

Το μοναδικό βιβλίο που δημοσίευσε ο Σπινόζα ένώσο ζούσε ήταν μία ανάλυσις του πρώτου και δευτέρου μέρους των Φιλοσοφικών Άρχών του Καρτεσιου με βάσι την γεωμετρική μέθοδο σκέψης, την ίδια μέθοδο που χρησιμοποιεί και στην «Ηθική» του. Τα άλλα του έργα, καθώς και ή Ηθική δημοσιεύθηκαν από τους φίλους του μετά τον θάνατό του, το 1667. Δέν ήθελε — έλεγε — να διαταράξη την ψυχική του γαλήνη με την άναστάτωση που θα προκαλούσε ή δημοσίευσί τους. Στην άπόφασί αυτήν είχε οδηγηθί μετά τις ένέργειες του Έκκλησιαστικού Συμβουλίου του Άμστερνταμ κατά την έκδοσι της «Ηθικής» του. Το Έκκλησιαστικό Συμβούλιο, καθώς και μία σύνοδος της Χάγης έξήτησαν από την κυβέρνηση να άπαγορεύσει την κυκλοφορία του «ψυχροφθέρου βιβλίου», κατηγορώντας το ότι εισάγει την άθεία! Η κυβέρνηση ντε Βίττ δέν δέχθηκε τις ένστάσεις, αλλά, ο ίδιος ο Σπινόζα άπέσυρε το βιβλίο από το τυπογραφείο.

Τόν καιρό που μεσορρανοüse ή Καρτεσιανή φιλοσοφία, ο Σπινόζα, με την ανάλυσί της, και, ύστερα, στην «Ηθική» καταλύει τις βασικές μεταφυσικές της άρχές και άνοίγει τον δρόμο για τις σύγχρονες κοσμοθεωρίες. Στην Καρτεσιανή υπερβατικότητα του Θεού αντίτάσσει την ένότητα ανθρώπου, Θεού και πραγμάτων. Στον Καρτεσιανό διωισμό μεταξί ψυχής και σώματος αντίτάσσει την θεωρία της άλληλλένέργειας, που

τήν ανάλυει όριστικά στο κεφάλαιο «Περί Ψυχής και Περί Παθών», και γίνεται έτσι πρωτοπόρος των σύγχρονων ψυχολογικών θεωριών. Και στην Καρτεσιανή αντίληψί της έλευθερίας της βουλήσεως, αντίτάσσει την αντίληψί της γνώσεως της άδυναμίας του ανθρώπου: «Άλλά ή δύναμι των ανθρώπων — γράφει είναι έξαιρετικά περιορισμένη και την ξεπερνάει άπειρα ή δύναμι των έξωτερικών αίων. Δέν έχομε, λοιπόν, την άπόλυτη δύναμι να χρησιμοποιούμε τα έξωτερικά πράγματα. Θα ύποστούμε, ωστόσο, με ψυχραιμία τα γεγονότα που είναι ένάντια σ' εκείνο που άπαιτεί ή ώφέλειά μας, άς έχομε τη συνείδησι ότι κάναμε το καθήκον μας, άν έξέρωμε πώς ή δύναμι μας δέν έφτανε στο σημείο να μπορούμε να τα άποφύγωμε, και όταν έχομε στο νού μας την ιδέα πώς είμαστε ένα μέρος της όλης Φύσης που ακολουθούμε την τάξι της» (Περί δουλείας, κεφ. 32).

Το άποκορύφωμα της «έλληνικότητας» του Σπινόζα είναι ή ώφελιμιστική και δυναμική θεωρία του για την Χαρά και την Λύπη. Η Χαρά σοηθά στο καθήκον της συντηρήσεως σε μία μεγαλύτερη βαθμίδα δυνάμεως, ένω ή θλίψι είναι ή συνείδησι μίας μεταβάσεως σε μία ήλατωμένη βαθμίδα δυνάμεως. Η Χαρά είναι ισόδύναμη με το Άγαθό. Και συνεχίζει με το Έπικουρείο:

«Δέν ύπάρχουν όρια στη Χαρά... Μόνο ή όλοσυρη πρόληψι άποκλείει το γέλιο... Το να κάνη κανείς χρήσι των πραγμάτων και να άντλή από αυτά όσο μπορεί περισσότερη χαρά (όχι, βεβαίως, μέχρι κόρου, γιατί αυτό δέν είναι χαρά) είναι εκείνο που χαρακτηρίζει τον συνετόν άνθρωπο...».

Άλλά, πώς θα φθάση ο άνθρωπος στην Χαρά, στο Άγαθό, στην Εύδαιμονία, όπως όνομάζει την έλευθερία της ψυχής; Πώς θα φθάση να ύπερνικήση την έξωτερική άναταραχή που του προκαλούν τα έξωτερικά αίτια, πώς θα κατακτήση την γαλήνη της ψυχής, που θα του έπιτρέψει να ζή σε άρμονία με το Θεό και με τα πράγματα; Η άπάντησι είναι μία και συνιστά, μέσα στους αιώνας, την άπάντησι που έδωσε στην εποχή μας ο πατέρας της Ψυχανάλυσεως: με την γνώσι και με τον Λόγο. Έφ' όσον μπορούμε να γνωρίσωμε τον έαυτό μας και τα γύρω μας πράγματα, και άποκτήσωμε συγκεκριμένη ιδέα γι' αυτά, μπορούμε να τα έλέγχομε και να μετριάζωμε τις άρνητικές ένέργειες που άσκοούν επάνω μας τα άρνητικά πάθη. «Δέν ύπάρχει διάθεσι του Σώματος ή της Ψυχής που να μήν μπορούμε να σχηματίσωμε συγκεκριμένη ιδέα γι αυτήν... και ένα συναίσθημα που είναι πάθος, παύει να είναι πάθος μόλις σχηματίσωμε

ΣΠΙΝΟΖΑ

Η Θ Ι Κ Η

ΑΠΟΔΕΙΓΜΕΝΗ ΜΕ ΓΕΩΜΕΤΡΙΚΗ ΤΑΞΗ
ΚΑΙ ΔΙΑΙΡΕΜΕΝΗ ΣΕ ΠΕΝΤΕ ΜΕΡΗ

ΜΕΤΑΦΡΑΣΗ:
ΜΙΝΑΣ ΖΩΓΡΑΦΟΥ

Ἐκδόσεις

Θ. ΠΑΠΑΔΟΠΟΥΛΟΣ

Κωλέττη 15 καὶ Ἑμμ. Μπενάκη Ἀθήνα

τηλ. 36.18.205 - 36.16.286

συγκεκριμένη ιδέα γι' αυτό». Πώς θα αποκτήσουμε αυτή τη γνώση; Με την μέθοδο της τάξεως της νοήσεως, δηλαδή, με την ανάλυση «... ο κάθε άνθρωπος έχει την δύναμη να γνωρίσει τον έαυτό του και να γνωρίσει τὰ πάθη του, αν έχει απολύτως, τουλάχιστον εν μέρει, με σαφή και συγκεκριμένο τρόπο, και επομένως να πάσχει λιγώτερο από αυτά. Αυτό πρέπει προπαντός να επιδιώκουμε, έννοω, να γνωρίζουμε όσο τὸ δυνατόν περισσότερο κάθε πάθος με σαφή και συγκεκριμένο τρόπο και εκείνο όπου βρίσκει πλήρη ικανοποίησι, και να διαχωριστῆ έτσι τὸ ἴδιο τὸ πάθος ἀπὸ τῆ σκέψι ἐνὸς ἐξωτερικοῦ πράγματος και να συνδεθῆ με ἀληθινές σκέψεις...».

Γιὰ τὸν Σπινόζα με τῆ λογίκευσι τὰ πάθη δὲν καταναικῶνται — και σ' αὐτό, ὅπως λέει ὁ ἴδιος (κεφάλαιο 5, πρόλογος) διαφέρει ἀπὸ τοὺς Στωϊκοὺς — ἀλλὰ τίθενται ὑπὸ ἔλεγχο, και μετριάζονται ἢ, καλύτερα, διοχετεύονται, σὲ ἐνεργητικὲς δυνάμεις. Ἡ ἴδια ἡ διαδικασία τῆς λογικεύσεως και τῆς γνώσεως εἶναι μιὰ ἐνέργεια ποὺ ὁδηγεῖ στὴν διατήρησι τῆς φυσικῆς και ψυχικῆς υγείας, και ποὺ συνοφίλλεται στὴν «γνώσι τοῦ Θεοῦ». Ἡ γνώσι αὐτὴ ὁδηγεῖ ἀναπότρεπτα στὴν μετατροπὴ τῶν ἀρνητικῶν παθῶν, τῆς Δύτης και τοῦ Μίσους, στὰ θετικὰ συναισθήματα τῆς Χαρᾶς και τῆς Ἀγάπης, αὐτὰ ποὺ συντηροῦν τὴ Ζωή.

ΜΙΝΑ ΖΩΓΡΑΦΟΥ

ΜΕΡΟΣ ΠΡΩΤΟ

ΠΕΡΙ ΘΕΟΥ

ΟΡΙΣΜΟΙ

I. Με αἴτιο ἑαυτοῦ έννοῦ ἐκεῖνο ποὺ ἡ οὐσία του περικλείνει τὴν ὑπαρξιν, δηλαδή ἐκεῖνο ποὺ ἡ φύση του δὲν μπορεῖ νὰ νοηθῆ, παρὰ μόνο ὡς ὑπάρχουσα.

II. Πεπερασμένο στὸ εἶδος του λέγεται τὸ πρᾶγμα ἐκεῖνο ποὺ μπορεῖ νὰ περιορισθῆ ἀπὸ ἕνα ἄλλο τῆς ἴδιας φύσης. Παραδειγμα- τος χάριν ἕνα σῶμα λέγεται πεπερασμένο, γιατί νοοῦμε πάντοτε ἕνα ἄλλο, μεγαλύτερο. Ὅμοια, μιὰ σκέψη περιορίζεται ὑπὸ μιὰν ἄλλη σκέψη. Ἀλλὰ τὸ σῶμα δὲν περιορίζεται ἀπὸ τὴ σκέψη, οὔτε ἡ σκέψη ἀπὸ τὸ σῶμα.

III. Με τὸν ὄρο ὑπόστασι έννοῦ ἐκεῖνο ποὺ εἶναι καθ' ἑαυτό, και ποὺ νοεῖται δι' ἑαυτοῦ, ἐκεῖνο δηλαδή ποὺ ἡ έννοιά του δὲν ἔχει ἀνάγκη ἀπὸ τὴν έννοια ἐνὸς ἄλλου πράγματος, ἀπὸ ὅπου πρέ- πει νὰ σκηματισθῆ.

IV. Με τὸν ὄρο κατηγορημα (1) έννοῦ ἐκεῖνο ποὺ ἀντιλαμβάνεται ἡ νόησι στὴν ὑπόστασι πὼς ἀποτελεῖ τὴν οὐσία τῆς ὑπόστα- σης αὐτῆς.

V. Με τὸν ὄρο τρόποι έννοῦ τις διαθέσεις (ἢ πάθη) μιᾶς ὑπό- στασης, δηλαδή ἐκεῖνο ποὺ βρίσκεται σ' ἕνα ἄλλο πρᾶγμα και ποὺ νοεῖται μέσον αὐτοῦ.

VI. Με τὸν ὄρο Θεὸς έννοῦ ἕνα ἀπόλυτα ἄπειρο ὄν, δηλαδή μιὰν ὑπόστασι ποὺ ἀποτελεῖται ἀπὸ μιὰν ἀπειρία κατηγορημάτων ποὺ τὸ καθένα τους ἐκφράζει μιὰν αἰώνια και ἄπειρη οὐσία.

(1) Σημ. τ. Μετφ.: Χρησιμοποιοῦμε τὸν ὄρο κατηγορημα γιὰ νὰ ἀποδώ- σουμε τὸ attributum και ὄχι τὴ λέξη ιδιότητα γιατί εἰδικὰ στὴν φιλοσοφία τοῦ Σπινόζα ἡ έννοια τοῦ attributum δὲν σημαίνει «τὴν χαρακτηριστικὴν ιδιότητα ἢ τὸ διακριτικὸν σῆμα ἐνὸς πράγματος, ἀλλὰ τὸν οὐσιαστικὸν χαρακτήρα μιᾶς ὑπόστασης». Βλ. και Lalande: Vocabulaire Technique et critique de la Phi- losophie. Ἐκδόσι 1951, σελ. 96.

ΕΞΗΓΗΣΗ

Λέγω απόλυτα άπειρο και όχι άπειρο στο είδος του, γιατί σε κείνο που είναι άπειρο μόνο στο είδος του, μπορούμε να άρνηθούμε την άπειρία των κατηγορημάτων αντίθετα, σε κείνο που είναι απόλυτα άπειρο, κάθε τι που εκφράζει μιάν ουσία και δεν περικλείνει καμμιά άρνηση άνήκει στην ουσία του.

VII. Έλεύθερο λέγεται τὸ πρᾶγμα που υπάρχει μόνον από την αναγκαιότητα της φύσης του και που προσδιορίζεται μόνο άφ' έαυτού του να ένεργήση: άναγκαίο ή καλύτερα άναγκαστικό λέγεται εκείνο που για να υπάρχει και να παράγη κάποιον άποτέλεσμα μ' έναν σταθερό και προσδιορισμένο τρόπο, προσδιορίζεται από κάποιον άλλο πρᾶγμα.

VIII. Με άιωνιότητα έννοω την ίδια την ύπαρξη έφ' όσον νοείται ότι άπορρέει άναγκαία από αυτόν τουτον τον όρισμό του άιώνιου πρᾶγματος.

ΕΞΗΓΗΣΗ

Πραγματικά, μιὰ τέτοια ύπαρξη νοείται ως μιὰ αιώνια αλήθεια, όπως και η ουσία του πρᾶγματος, και, γι' αυτόν τον λόγο, δεν μπορεί να έρμηγευθή με την διάρκεια ή τον χρόνο, κι' αν άκόμα η διάρκεια νοηθή πως δεν έχει ούτε άρχή ούτε τέλος.

ΑΞΙΩΜΑΤΑ

I. Όλα όσα υπάρχουν, υπάρχουν είτε έν έαυτά, είτε σε άλλο πρᾶγμα.

II. Κάθε τι που δεν μπορεί να νοηθή μέσον άλλου πρᾶγματος, πρέπει να νοείται δι' έαυτού.

III. Από ένα καθωρισμένο αίτιο που τὸ θεωρούμε δεδομένο, ακολουθεί άναγκαία ένα άποτέλεσμα, και αντίθετα, αν δεν είναι δεδομένο κανένα καθωρισμένο αίτιο, είναι άδύνατο να έπακολουθήση άποτέλεσμα.

IV. Η γνώση του άποτελέσματος εξαρτάται από την γνώση του αίτιου και την περικλείνει.

V. Τα πρᾶγματα που δεν έχουν τίποτα κοινὸ μεταξύ τους δεν μπορούν ούτε να κατανοηθοῦν μεταξύ τους· δηλαδή, η έννοια του ενός δεν περικλείνει την έννοια του άλλου.

VI. Μιὰ άληθινή ιδέα πρέπει να συμφωνή με τὸ άντικείμενο του όποιου είναι η ιδέα.

VII. Για τὸ πρᾶγμα που μπορεί να νοηθή ως μη υπάρχον, για τὸ πρᾶγμα αυτό η ουσία του δεν περικλείνει την ύπαρξη.

ΘΕΩΡΗΜΑ 1.

Η ύπόσταση είναι προγενέστερη ως προς την φύση της από τις διαθέσεις (1) της.

ΑΠΟΔΕΙΞΗ

Αυτό είναι φανερό από τους όρισμούς 3 και 6.

ΘΕΩΡΗΜΑ 2.

Δύο ύποστάσεις που έχουν διαφορετικά κατηγορήματα δεν έχουν τίποτα τὸ κοινὸ μεταξύ τους.

ΑΠΟΔΕΙΞΗ

Αυτό φαίνεται από τον όρισμό 3. Πραγματικά η καθεμιά πρέπει να υπάρχει έν έαυτή και πρέπει να νοείται δι' έαυτής· δηλαδή η έννοια της μίς δεν περικλείνει την έννοια της άλλης.

O.E.A.

ΘΕΩΡΗΜΑ 3.

Για τὰ πρᾶγματα που δεν έχουν τίποτα τὸ κοινὸ μεταξύ τους, τὸ ένα άπ' αυτά δεν μπορεί να είναι αίτιο του άλλου.

ΑΠΟΔΕΙΞΗ

Αν δεν έχουν τίποτα κοινὸ μεταξύ τους δεν μπορούν λοιπόν (άξίωμα 5) να νοηθοῦν μεταξύ τους τὸ ένα από τὸ άλλο και έτσι (άξίωμα 4) τὸ ένα δεν μπορεί να είναι αίτιο του άλλου.

ΘΕΩΡΗΜΑ 4.

Δύο ή περισσότερα ξεχωρα πρᾶγματα διακρίνονται μεταξύ τους είτε από τη διαφορά των κατηγορημάτων των ύποστάσεων, είτε από τη διαφορά των διαθέσεων των ύποστάσεων.

(1) Σημ. τ. Μετφ.: Με τὴ λέξη διάθεση μεταφράζουμε τον όρο affectio. Η σημεινή χρησιμοποίηση στην φιλοσοφία και κυρίως την ψυχολογία του όρου αυτού, καθώς σημειώνει ο Λαλάντ, νοείται διαφορετικά και κυρίως ως κίνητρο που προέρχεται από την αισθησιακή ικανότητά μας. Άκόμα χρησιμοποιείται και για να υποδηλώση την ήδονή ή την δυσάρεσκεια, αλλά στον καιρό του Σπινόζα φιλοσοφικά ήταν πολύ ευρύτερη και σαθύτερη έννοια. Κυρίως έσήμαινε είτε μιὰ διάθεση, είτε μιὰ κατάσταση, είτε την μεταβολή ενός όντος, αν η αίτια της μπορεί να είναι έσωτερική ή έξωτερική. Για τον Σπινόζα επίσης τὸ affectus, τὸ πάθος, άποτελεί ειδικώτερη έννοια της affectio, της διάθεσης.

Α Π Ο Δ Ε Ι Ξ Η

Κάθε τι που υπάρχει, υπάρχει είτε ἐν ἑαυτῷ είτε σὲ ἄλλο πρᾶγμα (ἀξίωμα 1), δηλαδή (ὀρισμοὶ 3 καὶ 5) τίποτα δὲν εἶναι δεδομένο ἔξω ἀπὸ τὴν νόηση, ἐκτὸς ἀπὸ τὶς ὑποστάσεις καὶ τὶς διαθέσεις τους. Τίποτα λοιπὸν δὲν εἶναι δεδομένο ἔξω ἀπὸ τὴν νόηση ἀπ' ὅπου νὰ μπορούν νὰ διακριθοῦν πολλὰ πράγματα μεταξύ τους, ἐκτὸς ἀπὸ τὶς ὑποστάσεις ἢ (ὀρισμὸς 4), ὁπότε εἶναι τὸ ἴδιο, τὰ κατηγορήματα καὶ τὶς διαθέσεις του. Ο.Ε.Δ.

ΘΕΩΡΗΜΑ 5.

Δὲν μπορούν νὰ υπάρξουν στὴ φύση δυὸ ἢ περισσότερες ὑποστάσεις τῆς ἴδιας φύσης ἢ τοῦ ἴδιου κατηγορήματος.

Α Π Ο Δ Ε Ι Ξ Η

Ἄν υπῆρχαν πολλές διαφορετικὲς ὑποστάσεις, θὰ ἔπρεπε νὰ διακρίνωνται μεταξύ τους ἢ ἀπὸ τὴν διαφορὰ τῶν κατηγορημάτων ἢ ἀπὸ τὴν διαφορὰ τῶν διαθέσεων (προηγούμενο θεώρημα). Ἄν διακρίνωνται μόνο ἀπὸ τὴν διαφορὰ τῶν κατηγορημάτων, τότε ὁμολογοῦμε πὺς δὲν υπάρχει παρὰ μόνο μιὰ ὑπόσταση μὲ τὸ ἴδιο κατηγορημα. Ἄν τώρα διακρίνωνται ἀπὸ τὴν διαφορὰ τῶν διαθέσεων, ἐπειδὴ μιὰ ὑπόσταση (θεώρημα 1) εἶναι προγενέστερη ἐξ αἰτίας τῆς φύσης της ἀπὸ τὶς διαθέσεις της, ἂν ἀφίσωμε κατὰ μέρος τὶς διαθέσεις της καὶ τὴν θεωρήσωμε αὐτὴν καθ' ἑαυτήν, δηλαδή (ὀρισμὸς 3 καὶ ἀξίωμα 6), στὴν ἀληθινή της ὕψη, δὲν θὰ μπορούσαμε νὰ τὴν ἀντιληφθοῦμε ὡς ξεχωριστὴ ἀπὸ μιὰν ἄλλη· μὲ ἄλλα λόγια, δὲν μπορούν νὰ υπάρχουν πολλές ὑποστάσεις, ἀλλὰ μόνο μία. Ο.Ε.Δ.

ΘΕΩΡΗΜΑ 6.

Μιὰ ὑπόσταση δὲν μπορεῖ νὰ παραχθῆ ἀπὸ μιὰν ἄλλη ὑπόσταση.

Α Π Ο Δ Ε Ι Ξ Η

Δὲν μπορούν νὰ υπάρξουν μέσα στὴ φύση δυὸ ὑποστάσεις τοῦ ἴδιου κατηγορήματος (προηγούμενο θεώρημα) δηλαδή (θεώρημα 2) πὺς νὰ ἔχουν κάτι τὸ κοινὸ ἀνάμεσά τους. Καὶ ἔτσι (θεώρημα 3) ἢ μιὰ δὲν μπορεῖ νὰ εἶναι αἴτιο τῆς ἄλλης, δηλαδή ἢ μιὰ δὲν μπορεῖ νὰ παραχθῆ ἀπὸ τὴν ἄλλη. Ο.Ε.Δ.

Π Ο Ρ Ι Σ Μ Α

Ἄν' αὐτὸ συμπεραίνουμε πὺς μιὰ ὑπόσταση δὲν μπορεῖ νὰ παραχθῆ ἀπὸ ἄλλο πρᾶγμα. Γιατὶ στὴ Φύση δὲν υπάρχει τίποτ' ἄλλο ἀπὸ τὶς ὑποστάσεις καὶ τὶς διαθέσεις τους, ὅπως φαίνεται καθαρὰ ἀπὸ τὸ ἀξίωμα 1 καὶ τοὺς ὀρισμοὺς 3 καὶ 5. Ἄρα μιὰ ὑπόσταση δὲν μπορεῖ νὰ παραχθῆ ἀπὸ μιὰν ἄλλη ὑπόσταση (προηγούμενο θεώρημα). Λοιπὸν, κατὰ τρόπο ἀπόλυτο, μιὰ ὑπόσταση δὲν μπορεῖ νὰ παραχθῆ ἀπὸ ἄλλο πρᾶγμα.

Α Λ Λ Η Α Π Ο Δ Ε Ι Ξ Η

Αὐτὸ τὸ θεώρημα ἀποδείκνεται ἀκόμα πιὸ εὐκόλα μὲ τὴν εἰς ἄτοπον ἀπαγωγὴν. Ἄν, πράγματι, μιὰ ὑπόσταση μπορούσε νὰ παραχθῆ ἀπὸ ἄλλο πρᾶγμα, ἢ γνώση της θὰ ἔπρεπε νὰ ἐξαρτᾶται ἀπὸ τὴν γνώση τοῦ αἰτίου της (ἀξίωμα 4) καὶ ἔτσι (ὀρισμὸς 3) δὲν θὰ ἦταν ὑπόσταση.

ΘΕΩΡΗΜΑ 7.

Στὴν φύση τῆς ὑπόστασης εἶναι ἴδιον τὸ ὑπάρχειν.

Α Π Ο Δ Ε Ι Ξ Η

Μιὰ ὑπόσταση δὲν μπορεῖ νὰ παραχθῆ ἀπὸ ἄλλο πρᾶγμα (Πόρισμα τοῦ προηγούμενου θεωρήματος), θὰ εἶναι λοιπὸν αἴτια τοῦ ἑαυτοῦ της κ' αὐτὸ σημαίνει (ὀρισμὸς 1) πὺς ἢ οὐσία της περικλείνει ἀναγκαστικὰ τὴν ὑπαρξιν, δηλαδή πὺς προσιδιάζει στὴ φύση της νὰ ὑπάρχη.

ΘΕΩΡΗΜΑ 8.

Κάθε ὑπόσταση εἶναι ἀναγκαῖα ἄπειρη.

Α Π Ο Δ Ε Ι Ξ Η

Μιὰ ὑπόσταση πὺς ἔχει, ἔνα ὀρισμένο κατηγορημα μόνον ὡς μόνη μπορεῖ νὰ ὑπάρχη (θεώρημα 5), καὶ ἔγκειται στὴν φύση της νὰ ὑπάρχη (θεώρημα 7). Ἄπὸ τὴν φύση της λοιπὸν θὰ ὑπάρχη, εἴτε ὡς πεπερασμένο πρᾶγμα, εἴτε ὡς ἄπειρο. Ἄλλὰ ὄχι ὡς πεπερασμένο· γιατί (ὀρισμὸς 2) θὰ ἔπρεπε νὰ περιορίζεται ἀπὸ ἔνα ἄλλο πρᾶγμα τῆς ἴδιας φύσης πὺς κ' αὐτὸ (θεώρημα 7), θὰ ἔπρεπε ἀναγκαῖα νὰ ὑπάρχη· θὰ υπῆρχον λοιπὸν δυὸ ὑποστάσεις τοῦ ἴδιου κατηγορήματος, πρᾶγμα πὺς (θεώρημα 5) εἶναι παράλογο. Ὑπάρχει λοιπὸν ὡς ἄπειρη. Ο.Ε.Δ.

Σ Χ Ο Λ Ι Ο 1.

Καθώς η πεπερασμένη ύπαρξη είναι, στην πραγματικότητα, μερική άρνηση, και η άπειρη ύπαρξη, ή απόλυτη κατάφαση της ύπαρξης οποιασδήποτε φύσης, συνάγεται λοιπόν και μόνο από το θεώρημα 7 πώς κάθε υπόσταση πρέπει να υπάρχει ως άπειρη.

Σ Χ Ο Λ Ι Ο 2.

Δεν ἀμφιβάλλω πώς, σὲ δλους ἐκείνους πὸν κρίνουν τὰ πράγματα συγκεκριμένα και δὲν ἔχουν συνηθίσει νὰ τὰ γνωρίζουν ἀπὸ τὰ πρῶτα τους αἴτια, εἶναι δύσκολο νὰ συλλάβουν τὴν ἀπόδειξη τοῦ θεωρήματος 7. Πραγματικά, δὲν διακρίνουν ἀνάμεσα στὶς τροποποιήσεις τῶν υποστάσεων και στὶς ἴδιες τὶς υποστάσεις και δὲν ξαίρουν πὸς ἔχουν γίνεи τὰ πράγματα. Καὶ γι' αὐτὸ φαντάζονται γιὰ τὶς υποστάσεις τὴν ἀρχὴ πὸν βλέπουν πὸς ἰσχύει στὰ πράγματα τῆς φύσης. Ἐκείνοι πραγματικά πὸν ἀγνοοῦν τὰ ἀληθινὰ αἴτια τῶν πραγμάτων, τὰ συγχέουν ὅλα καί, χωρὶς καμμὴ διαμαρτυρία τοῦ πνεύματός τους, φαντάζονται τὰ δέντρα νὰ μιλοῦν σὰν τοὺς ἀνθρώπους, φαντάζονται ἀνθρώπους νὰ γεννιοῦνται ἀπὸ τὶς πέτρες ὅπως καὶ ἀπὸ τὸ σπερματικὸ ὑγρὸ και ὀποιαδήποτε εἶδη νὰ μεταβάλλωνται σὲ ὀποιαδήποτε ἄλλα εἶδη. Ὅμοια καὶ ἐκείνοι πὸν συγχέουν τὴ θεία φύση μὲ τὴν ἀνθρώπινη, εὐκολα ἀποδίδουν στὸ Θεὸ τὰ πάθη (τὶς διαθέσεις) τῆς ἀνθρώπινης ψυχῆς και πρὸ παντὸς ὅσο ἀγνοοῦν ἀκόμα πὸς δημιουργοῦνται αὐτὲς οἱ διαθέσεις. Ἄν, ἀντίθετα, οἱ ἀνθρώποι πρόσεχαν τὴ φύση τῆς ὑπόστασης, δὲν θὰ ἀμφέβαλλαν καθόλου γιὰ τὴν ἀλήθεια τοῦ θεωρήματος 7 καὶ ἀκόμα καλύτερα, αὐτὸ τὸ θεώρημα θὰ ἦταν γιὰ δλους ἀξίωμα και θὰ κατατάσσονταν ἀνάμεσα στὶς κοινὲς γνώσεις. Γιατὶ μὲ ὑπόσταση θὰ ἀντιλαμβάνονταν ἐκεῖνο πὸν ὑπάρχει ἀπ' ἑαυτοῦ του και πὸν νοεῖται δι' ἑαυτοῦ, ἐκεῖνο δηλαδὴ πὸν ἡ γνώση του δὲν ἔχει ἀνάγκη ἀπὸ τὴν γνώση ἐνὸς ἄλλου πράγματος. Καὶ μὲ τὸ ὄνομα τροποποιήσεις, ἐκεῖνο πὸν ὑπάρχει σὲ ἄλλο πρᾶγμα και πὸς ἡ ἰδέα τῶν τροποποιήσεων σχηματίζεται ἀπ' τὴν ἰδέα τοῦ πράγματος μέσα στὸ ὀποῖο ὑπάρχουν. Γι' αὐτὸν τὸν λόγο μπορούμε νὰ ἔχωμε ἀληθινὲς ἰδέες γιὰ τροποποιήσεις πὸν δὲν ὑπάρχουν· ἂν καί, μ' ὄλο πὸν δὲν ὑπάρχουν στὴν πράξη ἔξω ἀπὸ τὴν νόηση, ἡ οὐσία τους δὲν παύει νὰ περιέχεται σὲ ἄλλο πρᾶγμα ἀπ' τὸ ὀποῖο μπορούμε νὰ τὴν συλλάβουμε, ἐνῶ ἡ ἀλήθεια τῶν υποστάσεων ἔξω ἀπὸ τὴν νόηση ὑπάρχει μόνο σ' αὐτὲς τὶς ἴδιες, γιατί νοοῦνται ἀπ' ἑαυτοῦ τους. Ἄν λέγαμε λοιπὸν πὸς ἔχομε σαφῆ και καθαρῆ, δηλαδὴ ἀληθινὴ ἰδέα γιὰ μὴν ὑπόσταση, και πὸς ὥστόσο ἀμφιβάλλουμε γιὰ τὸ δν

ὑπάρχει αὐτὴ ἡ ἰδέα, αὐτὸ θὰ ἦταν ἀληθινὰ σὰν νὰ λέγαμε πὸς ἔχομε μὴν ἀληθινὴ ἰδέα και πὸς ἀμφιβάλλουμε μήπως εἶναι σφαλερῆ (ὅπως γίνεται φανερὸ μὲ λίγη προσοχή)· ἢ ἀκόμα, ὀποῖος παραδεχόταν ταυτόχρονα πὸς μὴ σφαλερῆ ἰδέα ἔχει γίνεи ἀληθινὴ, και δὲν μπορεί νὰ νοηθῆ τίποτε πὸν παράλογο ἀπ' αὐτὸ. Πρέπει λοιπὸν ἀναγκαστικά νὰ ἀναγνωρίσουμε πὸς ἡ ὑπαρξη μῆς ὑπόστασης, ὅπως ἀκριβῶς και ἡ οὐσία της, εἶναι μὴ αἰώνια ἀλήθεια. Κι' ἀπ' αὐτοῦ μπορούμε νὰ συμπεράνουμε μὲ καινούργιο τρόπο πὸς δὲν μπορεί νὰ ὑπάρχει παρὰ μονάχα μὴ μοναδικὴ ὑπόσταση μῆς ὀρισμένης φύσης, πρᾶγμα πὸν πιστεῖα πὸς ἀξίζει τὸν κόπο νὰ τὸ δεῖξω ἐδῶ. Ἄλλὰ γιὰ νὰ τὸ κάνουμε μὲ τάξη, πρέπει νὰ παρατηρήσουμε:

1) Πὸς ὁ πραγματικὸς ὀρισμὸς κάθε πράγματος δὲν περικλείει και δὲν ἐκφράζει τίποτ' ἄλλο ἀπὸ τὴν φύση τοῦ πράγματος πὸν ὀρίζουμε. Κι' αὐτὸ ἔχει ὡς ἐπακόλουθο.

2) Πὸς κανένας ὀρισμὸς δὲν περικλείει και δὲν ἐκφράζει ποτὲ κανένα καθωρισμένο ἀριθμὸ ἀτόμων, ἀφοῦ δὲν ἐκφράζει τίποτ' ἄλλο ἀπὸ τὴ φύση τοῦ πράγματος πὸν ὀρίζεται. Παραδείγματος χάριν, ὁ ὀρισμὸς τοῦ τριγώνου δὲν ἐκφράζει τίποτα περισσότερο ἀπὸ μόνη τὴν φύση τοῦ τριγώνου, και ἔχει ἕναν ὀρισμένο ἀριθμὸ τριγώνων.

3) Πρέπει νὰ σημειώσουμε πὸς γιὰ κάθε ὑπαρκτὸ πρᾶγμα ὑπάρχει ἀναγκαῖα μὴ ὀρισμένη αἰτία δυνάμει τῆς ὀποίας ὑπάρχει.

4) Πρέπει τέλος νὰ σημειώσουμε πὸς αὐτὴ ἡ αἰτία δυνάμει τῆς ὀποίας ὑπάρχει ἕνα πρᾶγμα πρέπει, ἢ νὰ περιέχεται μέσα στὴν ἴδια τὴ φύση και τὸν ὀρισμὸ τοῦ ὑπαρκτοῦ πράγματος (και τότε πραγματικά προσιδιάζει στὴν φύση του νὰ ὑπάρχει) ἢ νὰ εἶναι δεδομένο ἔξω ἀπ' αὐτὸ. Αὐτὸ ἔχει ὡς ἐπακόλουθο πὸς, ἂν ὑπάρχει στὴ φύση ἕνας ὀρισμένος ἀριθμὸς ἀτόμων, πρέπει ἀναγκαστικά νὰ ὑπάρχει μὴ αἰτία δυνάμει τῆς ὀποίας ὑπάρχουν αὐτὰ τὰ ἄτομα και ἔχει λιγώτερα ἢ περισσότερα. Ἄν, παραδείγματος χάριν, ὑπάρχουν στὴ φύση εἴκοσι ἀνθρώποι (γιὰ περισσότερη σαφήνεια ὑποθέτω πὸς ὑπάρχουν ὄλοι ταυτόχρονα και δὲν προηγήθηκαν ἄλλοι ἀπ' αὐτούς), δὲν θὰ εἶναι ἀρκετὸ (γιὰ νὰ κατανοήσωμεν τὴν ὑπαρξη αὐτῶν τῶν εἴκοσι ἀνθρώπων) νὰ καταδείξουμε τὴν αἰτία τῆς ἀνθρώπινης φύσης γενικά: θὰ πρέπει, ἀκόμα, νὰ καταδείξουμε και τὴν αἰτία πὸν δὲν ὑπάρχουν οὔτε λιγώτεροι οὔτε περισσότεροι ἀπὸ εἴκοσι, ἀφοῦ (σύμφωνα μὲ τὴν τρίτη παρατήρηση) πρέπει ἀναγκαστικά νὰ ὑπάρχει μὴ αἰτία (σύμφωνα μὲ τὶς παρατηρήσεις 2

και 3) δεν μπορεί να περιέχεται μέσα στην καθ'αυτὸ ἀνθρώπινη φύση, ἀφοῦ ὁ πραγματικὸς ὀρισμὸς τοῦ ἀνθρώπου δὲν περιέχει καὶ τὸν ἀριθμὸν εἴκοσι καὶ ἑπτά (σύμφωνα μὲ τὴν παρατήρηση 4) ἢ αἰτία ὅπου ὑπάρχουν αὐτοὶ οἱ εἴκοσι ἄνθρωποι, καὶ κατὰ συνέπειαν ὁ καθένας ἀπ' αὐτοὺς ξεχωριστά, πρέπει ἀναγκαστικὰ νὰ εἶναι δεδομένη ἔξω ἀπὸ τὸν κάθε ἕνα ἀπ' αὐτούς, καί, γι' αὐτὸν τὸν λόγο, πρέπει νὰ συμπεράνωμε ἀπόλυτα πῶς γιὰ κάθε πρᾶγμα, ὅπου πολλὰ ἄτομα τῆς ἴδιας φύσης μ' αὐτὸ μποροῦν νὰ ὑπάρχουν, πρέπει νὰ ὑπάρχει ἀναγκαστικὰ ἕνα ἔξωτερικὸ αἴτιον δυνάμει τοῦ ὁποῦ ὑπάρχουν αὐτὰ τὰ ἄτομα. Ἔτσι, ἀφοῦ (ὅπως δεῖξαμε κίχλας σ' αὐτὸ τὸ Σχόλιο) ἀνήκει στὴν φύση κάθε ὑπόστασης νὰ ὑπάρχει, ὁ ὀρισμὸς τῆς πρέπει νὰ περιλαμβάνει τὴν ἀναγκαίαν ὑπαρξὴ καὶ κατὰ συνέπειαν ἢ ὑπαρξὴ τῆς πρέπει νὰ συνάγεται ἀπὸ μόνον τὸν ὀρισμὸ τῆς. Ἀλλὰ ἀπὸ τὸν ὀρισμὸ τῆς (ὅπως βλέπομε ἀπὸ τὰς παρατηρήσεις 2 καὶ 3) δὲν μπορεῖ νὰ ἐπακολουθήσῃ ἢ ὑπαρξὴ πολλῶν ὑποστάσεων· συμπεραίνεται λοιπὸν ἀναγκαστικὰ πῶς ὑπάρχει μιὰ μόνον ὑπόσταση τῆς αὐτῆς φύσης, καὶ αὐτὸ θέλαμε νὰ ἀποδείξωμε.

ΘΕΩΡΗΜΑ 9.

Ἄνάλογα μὲ τὴν πραγματικότητα ἢ τὴν ὑπαρξὴ τοῦ ἔχει ἕνα πρᾶγμα, ἀντίστοιχος εἶναι καὶ ὁ ἀριθμὸς τῶν κατηγορημάτων τοῦ ἀνήκουν.

Α Π Ο Δ Ε Ι Ξ Η

Αὐτὸ εἶναι φανερὸ ἀπὸ τὸν ὀρισμὸ 4.

ΘΕΩΡΗΜΑ 10.

Κάθε κατηγορημα τῆς ἴδιας ὑπόστασης θὰ πρέπει νὰ νοηθῇ δι' ἑαυτοῦ.

Α Π Ο Δ Ε Ι Ξ Η

Ἐνα κατηγορημα πραγματικὰ εἶναι ὅ,τι ἢ νόση ἀντιλαμβάνεται γιὰ μιὰ ὑπόσταση πῶς ἀποτελεῖ τὴν οὐσία τῆς (ὀρισμὸς 9)· κατὰ συνέπειαν (ὀρισμὸς 3) θὰ πρέπει νὰ νοηθῇ δι' ἑαυτοῦ.

Ο.Ε.Δ.

Σ Χ Ο Λ Ι Ο 1.

Μὲ τοῦτο συνάγεται πῶς ἂν καὶ δύο κατηγορηματα νοῦνται ὡς πραγματικὰ χωρισμένα τὸ ἕνα ἀπὸ τὸ ἄλλο, δηλαδὴ τὸ ἕνα χωρὶς τὴ βοήθεια τοῦ ἄλλου, ἐν τούτοις δὲν μποροῦμε νὰ συμπε-

ράνωμε ὅτι ἀποτελοῦν δύο ὄντα, δηλαδὴ δύο διαφορετικὲς ὑποστάσεις, γιὰτὶ ἀπὸ τὴ φύση τῆς ὑπόστασης τὸ καθένα ἀπὸ τὰ κατηγορημάτα τῆς γίνεται ἀντιληπτὸ δι' ἑαυτοῦ, ἀφοῦ ὅλα τὰ κατηγορηματα τοῦ διαθέτει, πάντοτε ταυτόχρονα ὑπῆρχαν σ' αὐτὴν καὶ τὸ ἕνα δὲν μπορεῖ νὰ παραχθῇ ἀπὸ τὸ ἄλλο, ἀλλὰ τὸ καθένα ἐκφράζει τὴν πραγματικότητα ἢ τὸ εἶναι τῆς ὑπόστασης. Δὲν εἶναι λοιπὸν καθόλου παράλογο νὰ ἀποδώσωμε πολλὰ κατηγορηματα στὴν ἴδια ὑπόσταση, καί, ἀντίθετα, στὴ φύση δὲν ὑπάρχει τίποτε τὸ σαφέστερο ἀπὸ τοῦτο: κάθε ὄν πρέπει νὰ νοηθῇ ὑπὸ κάποιο κατηγορημα καὶ ἀνάλογα μὲ τὴν πραγματικότητα ἢ τὴν ὑπαρξὴ τοῦ διαθέτει, ἔχει μεγαλύτερον ἀριθμὸν κατηγορημάτων τοῦ ἐκφράζουν καὶ μιὰν ἀναγκαίότητα, μὲ ἄλλα λόγια μιὰν αἰωνιότητα καὶ ἕνα ἄπειρον· καὶ κατὰ συνέπειαν ἐπίσης καὶ τοῦτο: πρέπει ἀναγκαῖα νὰ ὀρισθῇ ἕνα ἀπόλυτα ἄπειρον ὄν (καθὼς εἰπώθηκε στὸν ὀρισμὸ 6), ὡς ἕνα ὄν ποῦ ἀποτελεῖται ἀπὸ ἄπειρα κατηγορηματα, τοῦ τὸ καθένα τοὺς ἐκφράζει μιὰ ὀρισμένη αἰώνια καὶ ἄπειρη οὐσία. Ἄν τῶρα μᾶς ρωτήσουν ἀπὸ ποῖο σημάδι θὰ μπορέσωμε νὰ ἀναγνωρίσωμε τὴν ποικιλία τῶν ὑποστάσεων, ἂς διαβάσωμε τὰ ἀκόλουθα θεωρήματα: αὐτὰ ἀποδεικνύουν πῶς στὴ φύση ὑπάρχει μόνον μιὰ μοναδικὴ ὑπόσταση καὶ εἶναι ἀπόλυτα ἄπειρη, πρᾶγμα τοῦ κάνει μίαιται τὴν ἀναζητήσῃ παρόμοιου σημαδιοῦ.

ΘΕΩΡΗΜΑ 11.

Ὁ Θεός, δηλαδὴ ἡ ὑπόσταση τοῦ ἀποτελεῖται ἀπὸ ἄπειρία κατηγορημάτων, τοῦ τὸ καθένα τοὺς ἐκφράζει μιὰ αἰώνια καὶ ἄπειρη οὐσία, ὑπάρχει ἀναγκαῖα.

Α Π Ο Δ Ε Ι Ξ Η

Ἄν τὸ ἀρνήστε αὐτό, διανοηθῆτε, ἂν αὐτὸ εἶναι δυνατό, ὅτι ὁ Θεὸς δὲν ὑπάρχει. Τότε ὅμως ἢ οὐσία τοῦ (ἄξίωμα 7) δὲν περιλαμβάνει τὴν ὑπαρξὴ. Ἄλλὰ αὐτὸ (θεώρημα 7) εἶναι παράλογο κατὰ συνέπειαν ὁ Θεὸς ὑπάρχει ἀναγκαῖα. Ο.Ε.Δ.

Α Λ Λ Η Α Π Ο Δ Ε Ι Ξ Η

Γιὰ κάθε πρᾶγμα πρέπει νὰ ὑπάρχει μιὰ αἰτία ἢ κάποιος λόγος, γιὰτὶ ὑπάρχει ἢ γιὰτὶ δὲν ὑπάρχει. Π.χ. ἂν ἕνα τρίγωνον ὑπάρχει, πρέπει νᾶχη κάποιον λόγο ἢ αἰτία γιὰτὶ ὑπάρχει· ἂν δὲν ὑπάρχει πρέπει ἐπίσης νᾶχη ἕναν λόγο ἢ μιὰ αἰτία τοῦ ἐμποδίζει γιὰ νὰ μὴν ὑπάρχει ἢ ἀφαιρεῖ τὴν ὑπαρξὴ τοῦ. Αὐτὸς ὁ λόγος ἢ αἰτία ἄλλωστε πρέπει νὰ περιέχεται ἢ στὴ φύση τοῦ πράγματος

ἢ ἔξω ἀπ' αὐτήν. Τὸ λόγο, π.χ. ὅτι ἕνας τετράγωνος κύκλος δὲν ὑπάρχει, τὸν φανερώνει ἡ ἴδια του ἢ φύση, γιατί θεβαίως περιέχει μιὰ ἀντίφαση. Τὸ ὅτι ἀντίθετα μιὰ οὐσία ὑπάρχει, αὐτὸ προκύπτει ἀπὸ τὴν ἴδια της τὴ φύση, γιατί περιέχει τὴν ἀναγκαῖα ὑπαρξὴ (θεώρημα 7). "Ὅσον ἀφορᾷ τὸ λόγο σύμφωνα μὲ τὸν ὁποῖο ὑπάρχει ἢ δὲν ὑπάρχει ἕνας κύκλος ἢ ἕνα τρίγωνο, αὐτὸς δὲν συνεπάγεται ἀπὸ τὴ φύση τους ἀλλὰ ἀπὸ ὀλόκληρῃ τὴν τάξη τῶν ἔνσωμάτων ἀντικειμένων· γιατί πρέπει νὰ προέρχεται ἀπ' αὐτήν τὴν τάξη ἢ ὅτι αὐτὸ τὸ τρίγωνο πρέπει νὰ ὑπάρχη τῶρα ἀναγκαῖα ἢ εἶναι ἀδύνατο νὰ ὑπάρχη τῶρα. Καὶ αὐτὸ εἶναι ἀφ' ἑαυτοῦ φανερό. Συνεπάγεται πῶς αὐτὸ τὸ πρᾶγμα ὑπάρχει ἀναγκαῖα, γιατί δὲν δίδεται γι' αὐτὸ κανένας λόγος ἢ αἰτία πὸν νὰ ἐμποδίξῃ τὸ πρᾶγμα αὐτὸ νὰ ὑπάρχη. "Ἄν λοιπὸν κανένας λόγος ἢ αἰτία δὲν μπορεῖ νὰ δοθῇ πὸν νὰ ἐμποδίξῃ τὸ Θεὸ νὰ ὑπάρχη ἢ πὸν νὰ ἀφαιρῇ τὴν ὑπαρξὴ του, δὲν θὰ μπορέσωμε καθόλου ν' ἀποφύγουμε νὰ συμπεράνωμε πῶς ὑπάρχει ἀναγκαῖα. Ἄλλο γιὰ νὰ μπορούσε νὰ δοθῇ παρόμοιος λόγος ἢ αἰτία, θάπρεπε νὰ περιέχεται ἢ στὴν ἴδια τὴ φύση τοῦ Θεοῦ, ἢ ἔξω ἀπ' αὐτήν τὴν φύση, δηλαδὴ μέσα σὲ μιὰ ἄλλην ὑπόσταση ἄλλης φύσης. Γιατὶ ἂν αὐτὴ ἦταν τῆς ἴδιας φύσης θὰ ἔπρεπε νὰ παραδεχθοῦμε μὲ τοῦτο καὶ μόνο ὅτι ὁ Θεὸς ὑπάρχει. Ἄλλὰ μιὰ ὑπόσταση πὸν θὰ ἦταν διαφορετικῆς φύσης δὲν θὰ μπορούσε καὶ τίποτα τὸ κοινὸ μὲ τὸ Θεὸ (θεώρημα 2) καὶ κατὰ συνέπεια δὲν θὰ μπορούσε οὔτε νὰ θέσῃ οὔτε νὰ ἀφαιρέσῃ τὴν ὑπαρξὴ του. Ἀφοῦ λοιπὸν ὁ λόγος ἢ ἡ αἰτία πὸν θὰ ἀφαιρούσε τὴν θεία ὑπαρξὴ δὲν μπορεῖ νὰ δοθῇ ἔξω ἀπ' τὴ φύση τοῦ Θεοῦ, θὰ πρέπει ἀναγκαῖα, ἂν θέλωμε νὰ μὴν ὑπάρχη, νὰ περιέχεται στὴν ἴδια της τὴ φύση, πὸν θάπρεπε τότε νὰ περικλεινῇ μιὰ ἀντίφαση. "Ἄρα εἶναι παράλογο νὰ τὸ διαβεβαιώσωμε αὐτὸ γιὰ ἕνα ὄν ἀπόλυτα ἄπειρο καὶ ἕνιστα τέλειο. Λοιπὸν οὔτε στὸ Θεὸ οὔτε ἔξω τὸ ἀπ' Θεὸ δὲν εἶναι δεδομένος κανένας λόγος ἢ αἰτία πὸν νὰ ἀφαιρῇ τὴν ὑπαρξὴ του καὶ κατὰ συνέπεια ὁ Θεὸς ὑπάρχει ἀναγκαῖα. Ο.Ε.Δ.

Α Δ Α Η Α Π Ο Δ Ε Ι Ξ Η

Τὸ νὰ μπορῇ κάτι νὰ μὴν ὑπάρχη εἶναι ἀδυναμία καὶ ἀντίθετα τὸ νὰ μπορῇ νὰ ὑπάρχη εἶναι δύναμη (ὡς αὐτονόητο). Ἄν λοιπὸν ἐκεῖνο πὸν ὑπάρχη τὴν τωρινὴ στιγμὴ ἀναγκαῖα, εἶναι μόνον ὄντα πεπερασμένα, τὰ πεπερασμένα ὄντα θὰ εἶναι ἰσχυρότερα ἀπὸ ἕνα ὄν ἀπολύτως ἄπειρο· τοῦτο ὅμως (ὡς αὐτονόητο) εἶναι παράλογο· λοιπὸν ἢ τίποτα δὲν ὑπάρχει ἢ ἕνα ἀπόλυτα ἄ-

πειρο ὄν ὑπάρχει ἐπίσης ἀναγκαῖα. "Ἄρα ἢ ὑπάρχομε μέσα μας ἢ σὲ κάτι ἄλλο πὸν ὑπάρχει ἀναγκαῖα (βλ. ἀξίωμα 1 καὶ θεώρ. 7). Λοιπὸν τὸ ἀπόλυτα ἄπειρο ὄν, δηλαδὴ (κατὰ τὸν ὀρισμὸ 6) ὁ Θεὸς ὑπάρχει ἀναγκαῖα. Ο.Ε.Δ.

Σ Χ Ο Λ Ι Ο

Στὴν τελευταία αὐτὴ ἀπόδειξη, θέλησα νὰ καταδείξω τὴν ὑπαρξὴ τοῦ Θεοῦ a posteriori, ὥστε νὰ γίνῃ εὐκολώτερα ἀντιληπτὴ ἢ ἀπόδειξη· μὲ τοῦτο δὲν σημαίνει ὅτι ἢ ὑπαρξὴ τοῦ Θεοῦ δὲν ἀκολουθεῖ a priori τὸν ἴδιο συλλογισμό. Γιατὶ ἂν τὸ νὰ μπορῇ νὰ ὑπάρχη ἀποτελεῖ δύναμη, συνέπεται πῶς, ὅσο περισσότερη ἐπαδεκτικὴ πραγματικότητος εἶναι ἢ φύση ἑνὸς πράγματος, τόσο περισσότερα ἔχει ἀφ' ἑαυτοῦ δυνάμεις γιὰ νὰ ὑπάρχη. "Ἔτσι ἕνα ὄν ἀπόλυτα ἄπειρο, μὲ ἄλλα λόγια ὁ Θεός, ἔχει ἀφ' ἑαυτοῦ ἄπειρη δύναμη γιὰ νὰ ὑπάρχη καὶ κατὰ συνέπεια ὑπάρχει ἀπόλυτα. "Ἴσως ὥστόσο πολλοὶ ἀναγνώστες δὲν θὰ δοῦν εὐκόλα τὴν προφάνεια αὐτῆς τῆς ἀπόδειξης, γιατί ἔχουν συνηθιστὴ νὰ θεωροῦν μονάχα τὰ πράγματα πὸν προέρχονται ἀπὸ ἐξωτερικὲς αἰτίες· κί ἀνάμεσα σ' αὐτὰ τὰ πράγματα, ἐκεῖνα πὸν σχηματίζονται γρήγορα, δηλαδὴ ὑπάρχουν εὐκόλα, τὰ βλέπουν ὅμοια νὰ καταστρέφονται εὐκόλα, ἐνῶ ἐκεῖνα πὸν τὰ ἀντιλαμβάνονται πῶς περιέχουν περισσότερα, τὰ θεωροῦν ὡς δυσκολώτερο νὰ γίνουν, δηλαδὴ δὲν νομίζουν ὅτι ὑπάρχουν τόσο εὐκόλα. Γιὰ νὰ τοὺς ἀπαλλάξω ὥστόσο ἀπὸ αὐτὲς τὶς προλήψεις, δὲν χρειάζεται νὰ ἀποδείξω ἐδῶ ὡς ποῖα ἀναλογία εἶναι ἀληθινὸ τὸ ἀπόφθεγμα: ὅτι γίνονται εὐκόλα, τὸ ἴδιο καὶ χάνεται εὐκόλα· οὔτε ἀκόμα ἂν, ἀναφορικὰ μὲ τὸ εὐκόλο τῆς φύσης, ὅλα τὰ πράγματα εἶναι εὐκόλα ἢ ὄχι.

"Ἀρκεῖ νὰ σημειώσωμε μόνο πῶς στὸ προκείμενο δὲν μιλῶ γιὰ πράγματα πὸν προέρχονται ἀπὸ ἐξωτερικὲς αἰτίες, ἀλλὰ μόνο γιὰ ὑποστάσεις, πὸν (θεώρ. 6) δὲν μποροῦν νὰ παραχθοῦν ἀπὸ καμμιά ἐξωτερικὴ αἰτία. Γιατὶ γιὰ τὰ πράγματα πὸν προέρχονται ἀπὸ ἐξωτερικὲς αἰτίες, εἴτε ἀποτελοῦνται ἀπὸ πολλὰ μέρη ἢ ἀπὸ μικρὸν ἀριθμὸ, ὅτι ἔχουν ἀπὸ τελειότητα ἢ ἀπὸ πραγματικότητα τὸ ὀφείλουν μόνο στὴν ἐξωτερικὴ αἰτία καὶ ἔτσι ἢ ὑπαρξὴ τους προέρχεται ἀπὸ μόνην τὴν τελειότητα αὐτῆς τῆς αἰτίας καὶ ὄχι ἀπὸ τὴ δική τους. Ἀντίθετα, κάθε τελειότητα πὸν ἔχει μιὰ ὑπόσταση, αὐτὴ δὲν ὀφείλεται σὲ καμμιά ἐξωτερικὴ αἰτία, γιὰ τοῦτο ἀπὸ μόνην τὴν φύση της θὰ πρέπει νὰ προέρχεται ἢ ὑπαρξὴ της, καὶ γιὰ τοῦτο δὲν εἶναι τίποτα ἄλλο παρὰ αὐτὴ ἢ οὐσία της. Ἡ τελειότητα λοιπὸν ἑνὸς πράγματος δὲν ἀφαιρεῖ τὴν ὑπαρξὴ, ἀλλὰ ἀν-

τίθεται την θέσει· εκείνο που την αφαιρεί είναι η ατέλεια και για τοῦτο δὲν μπορούμε νάμαστε πὺδ βέβαιοι γιὰ τὴν ὑπαρξὴ ὅποιου-δήποτε πράγματος ἀπὸ τὴν ὑπαρξὴ ἑνὸς ὄντος ἀπόλυτα ἄπειρου ἢ τέλειου, δηλαδὴ τοῦ Θεοῦ. Γιατί, ἀφοῦ ἡ οὐσία του ἀποκλείει κάθε ατέλεια· και περικλείνει τὴν ἀπόλυτη πελειότητα, μὲ τοῦτο ἀφαιρεῖ κάθε λόγο ἀμφιβολίας γιὰ τὴν ὑπαρξὴ του και μᾶς δίνει τὴν κυρίαρχη βεβαιότητα, ὅπως νομίζω πὺς θὰ τὸ δεῖ κάθε κάπως προσεκτικὸς ἄνθρωπος.

ΘΕΩΡΗΜΑ 12.

Ἐκτὸς κανένα κατηγορημα μιὰς ὑπόστασης δὲν μπορεῖ νὰ σχηματισθῆ μιὰ ἔννοια ἀπὸ ὅπου θὰ ἐπακολουθοῦσε πὺς ἡ ὑπόσταση αὐτὴ μπορεῖ νὰ διαιρεθῆ.

Α Π Ο Δ Ε Ι Ξ Η

Ἡ πραγματικὰ τὰ μέρη ὅπου ἡ ὑπόσταση μ' αὐτὸν τὸν τρόπο νοούμενη θὰ ἦταν διαιρεμένη, θὰ διατηρήσουν τὴ φύση τῆς οὐσίας ἢ δὲν θὰ τὴν διατηρήσουν. Στὴν πρώτη ὑπόθεση κάθε μέρος (θεώρ. 8) θὰ πρέπει νὰ εἶναι ἄπειρο και (θεώρ. 6) αἰτία ἑαυτοῦ, και (θεώρ. 5) νὰ διακρίνεται ἀπὸ διαφορετικὸ κατηγορημα· ἔτσι ἀπὸ μιὰ μόνη ὑπόσταση θὰ μπορούν νὰ σχηματισθοῦν περισσότερες ὑποστάσεις, πρᾶγμα (θεώρημα 1) πὺδ εἶναι παράλογο. Ἐκτὸς ἀπ' αὐτὸ τὸ μέρος (θεώρημα 2) δὲν ἔχχαν τίποτε τὸ κοινὸ μὲ τὸ ὅλον ἀπ' ὅπου προῆλθαν και τὸ ὅλον (ὄρισμός 4 και θεώρημα 10) θὰ μπορούσε νὰ ὑπάρχη και νὰ βοηθῆ δίχως τὰ μέρη του πρᾶγμα πὺδ κανένας δὲν μπορεῖ νὰ ἀμφιβάλλῃ πὺς δὲν εἶναι ἄτοπο. Ἄν τώρα ἔχουμε τὴ δεύτερη ὑπόθεση, δηλαδὴ ὅτι τὰ μέρη δὲν θὰ διατηρήσουν τὴ φύση τῆς ὑπόστασης, θὰ πρέπει νὰ συμπεράνωμε πὺς ἂν ὀλόκληρη ἡ ὑπόσταση ἦταν διαιρεμένη σὲ ἴσια μέρη, θὰ ἔχανε τὴ φύση τῆς ὡς ὑπόσταση και θὰ ἔπαυε νὰ ὑπάρχη πρᾶγμα πὺδ εἶναι παράλογο.

ΘΕΩΡΗΜΑ 13.

Ἡ ἀπόλυτα ἄπειρη ὑπόσταση εἶναι ἀδιαίρετη.

Α Π Ο Δ Ε Ι Ξ Η

Ἄν ἦταν διαιρετὴ, τὰ μέρη ὅπου θὰ διαιρεῖτο, ἢ θὰ διατηρούσαν τὴ φύση μιὰς ἀπόλυτα ἄπειρης ὑπόστασης, ἢ δὲν θὰ τὴν διατηρούσαν. Στὴν πρώτην ὑπόθεση θὰ ὑπῆρχαν περισσότερες ὑποστάσεις τῆς ἰδίας φύσης, πρᾶγμα πὺδ (θεώρημα 5) εἶναι πα-

ράλογο. Στὴν δεύτερη μιὰ ἀπόλυτα ἄπειρη ὑπόσταση θὰ μπορούσε, ὅπως εἶδαμε παραπάνω, νὰ παύσῃ νὰ ὑπάρχη, πρᾶγμα πὺδ (θεώρ. 11) εἶναι ὅμοια παράλογο.

Π Ο Ρ Ι Σ Μ Α

Συνάγεται ἀπ' αὐτὸ πὺς καμμιά ὑπόσταση και κατὰ συνέπεια καμμιά σωματικὴ ὑπόσταση, ἐν ὅσω εἶναι ὑπόσταση, δὲν εἶναι διαιρετὴ.

Σ Χ Ο Λ Ι Ο

Ὅτι μιὰ ὑπόσταση εἶναι ἀδιαίρετη, αὐτὸ νοεῖται ἀκόμα ἀπλοῦστερα ἀπ' αὐτὸ και μόνο πὺς ἡ φύση μιὰς ὑπόστασης δὲν μπορεῖ νὰ βοηθῆ διαφορετικώτερα παρὰ ὡς ἄπειρη, και πὺς, μὲ μέρος μιὰς ὑπόστασης, δὲν μπορούμε τίποτε ἄλλο νὰ νοήσωμε παρὰ μιὰ πεπερασμένη ὑπόσταση, πρᾶγμα πὺδ (θεώρ. 8) περικλείνει μιὰ ἔκδηλη ἀντίφαση.

ΘΕΩΡΗΜΑ 14.

Ἐξω ἀπὸ τὸ Θεὸ δὲν μπορεῖ νὰ δοθῆ οὔτε νὰ νοηθῆ καμμιά ὑπόσταση.

Α Π Ο Δ Ε Ι Ξ Η

Ὁ Θεὸς εἶναι ὄν ἀπόλυτα ἄπειρο, τοῦ ὁποίου δὲν μπορούμε νὰ ἀρνηθοῦμε κανένα κατηγορημα, πὺδ ἐκφράζει τὴν οὐσία μιὰς ὑπόστασης, (ὄρισμός 6), και ὑπάρχει ἀναγκαῖο (θεώρ. 11)· ἂν λοιπὸν ὑπῆρχε κάποια ὑπόσταση ἔξω ἀπὸ τὸ Θεὸ, αὐτὴ θὰ ἔπρεπε νὰ ἐξηγεῖται ἀπὸ κάποιο κατηγορημα τοῦ Θεοῦ, και μ' αὐτὸν τὸν τρόπο θὰ ὑπῆρχαν δυὸ ὑποστάσεις τοῦ ἰδίου κατηγορήματος, πρᾶγμα (θεώρ. 5) πὺδ θὰ ἦταν παράλογο· κατὰ συνέπεια, καμμιά ὑπόσταση, ἔξω ἀπὸ τὸ Θεὸ, δὲν μπορεῖ νὰ ὑπάρχη και κατὰ συνέπεια οὔτε και νὰ νοηθῆ. Γιατί, ἂν μπορούσε νὰ νοηθῆ, θὰ ἔπρεπε ἀναγκαῖα νὰ νοηθῆ ὡς ὑπάρχουσα· ἀλλὰ ὅμως τοῦτο (γιὰ τὸ πρῶτο τμήμα αὐτῆς τῆς ἀπόδειξης) εἶναι παράλογο. Γι' αὐτὸ ἔξω ἀπὸ τὸ Θεὸ δὲν μπορεῖ νὰ ὑπάρχη οὔτε και νὰ νοηθῆ καμμιά ὑπόσταση.

Ο.Ε.Δ.

Π Ο Ρ Ι Σ Μ Α 1.

Ἀπὸ τοῦτο συνάγεται καθαρά: 1) ὅτι ὁ Θεὸς εἶναι μοναδικός, δηλαδὴ (ὄρισμός 1) πὺς δὲν ὑπάρχει στὴ φύση παρὰ μόνο μιὰ μόνη ὑπόσταση και πὺς εἶναι ἀπόλυτα ἄπειρη καθὼς τὸ ἀποδείξαμε στὸ σχόλιο τοῦ θεωρήματος 10.

Π Ο Ρ Ι Σ Μ Α

Συνάγεται: Ὅτι τὸ νοῦν καὶ τὸ ἔκτακτὸ πρᾶγμα εἶναι ἢ κατηγορήματα τοῦ Θεοῦ ἢ (ἀξίωμα 1) διαθέσεις τῶν κατηγορημάτων τοῦ Θεοῦ.

ΘΕΩΡΗΜΑ 15.

Κάθετι ποῦ ὑπάρχει, ὑπάρχει μέσα στὸ Θεὸ καὶ τίποτα δὲν μπορεῖ οὔτε νὰ ὑπάρξῃ οὔτε νὰ νοηθῇ δίχως τὸ Θεό.

Α Π Ο Δ Ε Ι Ξ Η

Ἐξω ἀπὸ τὸ Θεὸ καμμιά ὑπόσταση δὲν μπορεῖ νὰ ὑπάρξῃ οὔτε νὰ νοηθῇ (θεώρημα 14), δηλαδὴ (ὄρισμός 3) κανένα πρᾶγμα ποῦ εἶναι καθ'αυτὸ καὶ νοεῖται δι' ἑαυτοῦ. Ἐξ ἄλλου, οἱ τρόποι (ὄρισμός 5) δὲν μποροῦν νὰ ὑπάρξουν καὶ νὰ νοηθοῦν δίχως μιὰ ὑπόσταση· κατὰ συνέπεια μὲ μόνη τὴ θεία φύση μποροῦν νὰ ὑπάρχουν καὶ μόνον μ' αὐτὴν μποροῦν νὰ νοοῦνται. Ἄρα τίποτα δὲν ὑπάρχει ἔξω ἀπ' τις ὑποστάσεις καὶ τοὺς τρόπους (ἀξίωμα 1). Γιὰ τοῦτο τίποτα δὲν μπορεῖ νὰ ὑπάρξῃ οὔτε νὰ νοηθῇ δίχως τὸ Θεό.
Ο.Ε.Δ.

Σ Χ Ο Λ Ι Ο

Ἐπὶ τὸν ἄνθρωπον πολλοὶ ποῦ πλάθουν ἕναν Θεὸ ἀποτελούμενο σὰν τὸν ἄνθρωπον ἀπὸ σῶμα καὶ ψυχὴ καὶ ὑποκειμένον στὰ πάθη. Πόσο αὐτοὶ βρίσκονται μακριὰ ἀπὸ τὴν ἀληθινὴ γνῶση τοῦ Θεοῦ, ἀρκοῦν νὰ τὸ καταδείξουν οἱ προηγούμενες ἀποδείξεις. Ἀφίνω κατὰ μέρος αὐτοὺς τοὺς ἀνθρώπους, γιὰ τὸ ὅσοι κατὰ κάποιον τρόπο ἔχουν θεωρήσει (contemplati sunt) τὴ θεία φύση, ἀρνοῦνται ὅτι ὁ Θεὸς εἶναι σωματικός. Καὶ πολὺ σωστὰ συνάγουν τὴν ἀπόδειξη αὐτῆς τῆς ἀλήθειας, γιὰ τὴν ὅσην καθεστὸς καθεστὸς ποῦ ἔχει μῆκος, πλάτος καὶ βάθος, ποῦ ὀρίζεται ἀπὸ κάποια μορφή, πρᾶγμα ποῦ εἶναι ὅ,τι παράλογο μποροῦμε νὰ ποῦμε γιὰ τὸ Θεό, τὸ ἀπόλυτα ἄπειρο ὄν. Ταυτόχρονα, κάποτε, καταδείχνουν καθαρά, προσπαθώντας νὰ τὸ ἀποδείξουν μὲ ἄλλους λόγους, ὅτι διακωρίζουν ἐντελῶς τὴν σωματικὴ ἢ ἔκτακτὴ ὑπόσταση ἀπὸ τὴ φύση τοῦ Θεοῦ, καὶ παραδέχονται πὼς δημιουργήθηκε ἀπ' τὸ Θεό. Ἀλλὰ ἀγνοοῦν πλήρως ἀπὸ ποιά θεία δύναμη μπόρεσε νὰ δημιουργηθῇ, πρᾶγμα ποῦ δείχνει καθαρά πὼς δὲν γνωρίζουν αὐτὸ ποῦ λένε οἱ ἴδιοι. Ἀπόδειξα, τουλάχιστον ἀρκετὰ καθαρά, ὅσο μπορῶ νὰ κρίνω γιὰ τοῦτο (Πόρισμα τοῦ θεωρήματος 6 καὶ τοῦ σχολίου 2 τοῦ θεωρή-

ματος 8) πὼς καμμιά ὑπόσταση δὲν μπορεῖ νὰ παραχθῇ ἢ νὰ δημιουργηθῇ ἀπὸ ἕνα ἄλλο ὄν. Ἐπὶ πλέον δεῖξαμε μὲ τὴν πρόταση 14 πὼς ἔξω ἀπὸ τὸ Θεὸ καμμιά ὑπόσταση οὔτε νὰ ὑπάρξῃ οὔτε νὰ νοηθῇ μπορεῖ καὶ συμπεραίνομε μὲ τοῦτο πὼς ἡ ἔκτακτὴ ὑπόσταση εἶναι ἕνα ἀπὸ τὰ ἄπειρα κατηγορήματα τοῦ Θεοῦ. Πράγματι, γιὰ μιὰ πληρέστερη ἐξήγηση, θὰ ἀνασκευάσω ὅλα τὰ ἐπιχειρήματα τῶν ἀντιπάλων, ποῦ ὅλα τοὺς συνοψίζονται σὲ τοῦτο:

Π ῥ ῶ τ ο ν, ἡ σωματικὴ ὑπόσταση, ὡς ὑπόσταση, ἀποτελεῖται, καθὼς αὐτοὶ νομίζουν, ἀπὸ μέρη· καί, γι' αὐτὸ τὸ λόγο, ἀρνοῦνται πὼς μπορεῖ νὰ εἶναι ἄπειρη καὶ πὼς κατὰ συνέπεια μπορεῖ ν' ἀνήκῃ στὸ Θεό. Καὶ αὐτὸ τὸ ἐκφράζουν μὲ πολυάριθμα παραδείγματα ἀπὸ τὰ ὁποῖα καὶ θὰ ἀναφέρω μερικά. Ἄν ἡ σωματικὴ ὑπόσταση, λένε, εἶναι ἄπειρη, πρέπει νὰ τὴν νοήσωμε ὡς διαιρούμενη σὲ δυὸ μέρη: καὶ τὸ καθένα ἀπ' αὐτὰ θὰ εἶναι πεπερασμένο ἢ ἄπειρο. Μὲ τὴν πρώτη ὑπόθεση τὸ ἄπειρο συντίθεται ἀπὸ δύο πεπερασμένα μέρη, πρᾶγμα ποῦ εἶναι παράλογο. Στὴν δευτέρη θὰ ὑπάρξῃ ἕνα ἄπειρο διπλάσιο τοῦ ἄλλου, πρᾶγμα ποῦ καὶ αὐτὸ εἶναι παράλογο. Ἐπὶ πλέον, ἂν μιὰ ἄπειρη ποσότητα μετριέται μὲ μέρη ποῦ ἔχουν τὸ μῆκος ἐνὸς ποδός, τότε πρέπει νὰ συντίθεται ἀπὸ ἀπειρία τέτοιων μερῶν, τὸ ἴδιο ἰσχύει κ' ἂν μετριέται μὲ μέρη ποῦ ἔχουν τὸ μῆκος ἐνὸς δακτύλου· καί, κατὰ συνέπεια, ἕνας ἄπειρος ἀριθμὸς θὰ εἶναι δώδεκα φορές μεγαλύτερος ἀπὸ ἕναν ἄλλον ἄπειρο ἀριθμὸ.

Τέλος, ἂν θεωρήσωμε πὼς δυὸ γραμμὲς ΑΒ καὶ ΑΓ ἔκκινουσαν ἀπὸ ἕνα σημεῖο μιᾶς ἄπειρης ποσότητας καί, μὲ ἀρκετὴ βέβαια καὶ καθωρισμένη ἀπόσταση, προεκταθοῦν στὸ ἄπειρο, εἶναι βέβαιο πὼς ἡ ἀπόσταση ἀνάμεσα στὸ Β καὶ Γ θὰ αὐξάνῃ συνεχῶς καὶ ἀπὸ καθωρισμένη θὰ γίνῃ τέλος ἀπροσδιόριστη. Ἀφοῦ λοιπὸν αὐτοὶ οἱ παραλογισμοὶ εἶναι, σύμφωνα μὲ ὅ,τι νομίζουν, ἡ συνέπεια ἐκείνου ποῦ ὑποθέτομε ὡς ἄπειρη ποσότητα, συμπεραίνουσαν πὼς ἡ σωματικὴ ὑπόσταση θὰ πρέπει νὰ εἶναι πεπερασμένη καὶ κατὰ συνέπεια δὲν ἀνήκει στὴν οὐσία τοῦ Θεοῦ. Ἐνα δεύτερο ἐπιχείρημα συνάγεται ἐπίσης ἀπὸ τὴν ὑψιστὴ τελειότητα τοῦ Θεοῦ: ὁ Θεός, λένε, ἀφοῦ εἶναι τὸ ὑψιστὸ τέλειον ὄν, δὲν ἔμπορεῖ νὰ πάσχη ἄλλὰ ὅμως ἡ σωματικὴ ὑπόσταση, ἀφοῦ εἶναι διαιρετὴ, ἔμπορεῖ νὰ πάσχη· συνέπεια λοιπὸν πὼς δὲν μπορεῖ νὰ ἀνήκῃ στὴν οὐσία τοῦ Θεοῦ. Αὐτὰ εἶναι τὰ ἐπιχειρήματα ποῦ τὰ βρήκα στοὺς συγγραφεῖς καὶ μ' αὐτὰ προσπαθοῦν ν' ἀποδείξουν πὼς ἡ σωματικὴ οὐσία εἶναι ἀνάξια γιὰ τὴ φύση τοῦ Θεοῦ καὶ δὲν μπορεῖ νὰ τοῦ ἀνήκει. Ἄν ὡστόσο θελήσῃ κανεὶς νὰ τὰ προσέξῃ θὰ δεῖ πὼς ἀπάντησα.

κιάλας σ' αὐτά: ἀφοῦ τὰ ἐπιχειρήματα αὐτὰ βασίζονται μόνο σ' ἐκεῖνο πού ὑποτίθεται ὡς σωματική ὑπόσταση ἀποτελούμενη ἀπὸ μέρη, πρᾶγμα πού κατέδειξα κιόλας πὼς εἶναι παράλογο (θεώρ. 12 καὶ πόρισμα τοῦ θεωρήμ. 13). Ὑστερὰ, ἂν θέλωμε νὰ ἐξετάσωμε τὸ ζήτημα, θὰ δοῦμε, πὼς ὅλες αὐτὲς οἱ παράλογες συνάψεις (ὑποθέτοντας πὼς ὅλες εἶναι τέτοιες καὶ πού γι' αὐτὸ τώρα δὲν τις συζητῶ), ἐφ' ὅσον θέλουν νὰ συμπεράνουν πὼς μιὰ ἐκτατὴ ὑπόσταση εἶναι πεπερασμένη, δὲν προέρχονται καθόλου ἀπὸ ἐκεῖνο πού ὑποθέτομε ὡς ἀπειρὴ ποσότητα, ἀλλὰ ἀπὸ τὸ ὅτι ὑποθέτομε τὴν ποσότητα αὐτὴ ὡς μετρητὴ καὶ ἀποτελούμενη ἀπὸ πεπερασμένα μέρη· δὲν μπορούμε λοιπὸν νὰ συμπεράνωμε τίποτα ἀπ' αὐτοὺς τοὺς παραλογισμοὺς, ἐκτὸς ἀπὸ τὸ ὅτι μιὰ ἀπειρὴ ποσότητα δὲν εἶναι μετρητὴ καὶ δὲν μπορεί νὰ ἀποτελεῖται ἀπὸ πεπερασμένα μέρη. Καὶ αὐτὸ ἀκριβῶς ἀποδείξαμε παραπάνω (θεώρ. 12 κλπ.). Τὸ θέλος λοιπὸν πού προορίζουν γιὰ μᾶς, στὴν πραγματικότητα ἐκτοξεύεται ἐναντίον αὐτῶν τῶν ἴδιων. Ἄν ἄλλωστε θέλουν νὰ συμπεράνουν ἀπὸ τὸν παραλογισμό τῆς πρότασής τους πὼς μιὰ ἐκτατὴ ὑπόσταση πρέπει νὰ εἶναι πεπερασμένη, πραγματικὰ κάνουν σὰν ἐκεῖνον πού, ἀφοῦ κατασκεύασε ἕναν κύκλο πού ἔχει τις ιδιότητες τοῦ τετραγώνου, θὰ συμπεραίνει πὼς ἕνας κύκλος δὲν ἔχει ἕνα κέντρο ἀπ' ὅπου ὅλες οἱ γραμμὲς πού ἄγονται ὡς τὴν περιφέρεια εἶναι ἰσες. Γιατὶ τὴν σωματικὴ ὑπόσταση, πού δὲν μπορεί νὰ νοηθῆ, διαφορετικὰ παρὰ ὡς ἀπειρὴ, μοναδικὴ καὶ ἀδιαίρετη (θεώρημα 8, 5 καὶ 12) τὴν νοοῦν ὡς πολλαπλὴ καὶ διαίρετὴ, γιὰ νὰ μπορούν νὰ συμπεράνουν ὅτι εἶναι πεπερασμένη. Ἔτσι ἄλλοι, ἀφοῦ φαντάσθηκαν πὼς μιὰ γραμμὴ ἀπαρτίζεται ἀπὸ σημεία, γνωρίζουν νὰ βρίσκουν πολλὰ ἐπιχειρήματα γιὰ νὰ δείξουν πὼς μιὰ γραμμὴ δὲν μπορεί νὰ διαίρεται ἐπ' ἀπειρον. Καὶ πραγματικὰ δὲν εἶναι λιγώτερο παράλογο νὰ ὑποθέτωμε πὼς ἡ σωματικὴ ὑπόσταση ἀποτελεῖται ἀπὸ σώματα ἢ μέρη, ὅπως καὶ τὸ νὰ ὑποθέτωμε πὼς τὸ σῶμα ἀποτελεῖται ἀπὸ ἐπιφάνειες, ἢ ἐπιφάνεια ἀπὸ γραμμὲς, οἱ γραμμὲς, τέλος, ἀπὸ σημεία. Καὶ τοῦτο, ὅλοι ὅσοι γνωρίζουν πὼς μιὰ σαφὴς λογικὴ εἶναι ἀλάθητη, πρέπει νὰ τὸ ἀναγνωρίσουν, καὶ πρῶτα - πρῶτα ἐκεῖνοι πού ἀρνοῦνται πὼς τὸ κενὸ εἶναι δεδομένο. Γιατὶ ἂν ἡ σωματικὴ ὑπόσταση μπορούσε νὰ διαίρεθῆ κατὰ τρόπο πού νὰ εἶναι πραγματικὰ εὐδιάκριτα τὰ μέρη της, γιὰτὶ ἕνα τμήμα δὲν θὰ μπορούσε νὰ ἐκμηδενισθῆ, ἀφοῦ τὰ ἄλλα θὰ διατηροῦσαν μεταξύ τους τὸν ἴδιο σύνδεσμο ὅπως καὶ πρὶν; Καὶ γιὰτὶ πρέπει ὅλα νὰ συναρμοσθοῦν σὲ τρόπο πού νὰ μὴν ὑπάρχει κενό; Βέβαια ἂν τὰ πράγματα εἶναι πραγματικὰ εὐδιάκριτα τὰ μὲν ἀπὸ

τὰ δέ, τὸ ἕνα μπορεί νὰ ὑπάρχει καὶ νὰ διατηρῆ τὴν κατάστασή του δίχως τὸ ἄλλο. Ἀφοῦ λοιπὸν δὲν ὑπάρχει κενὸ στὴ φύση (τὸ διασαφηνίσαμε ἄλλωστε αὐτὸ παραπάνω), ἀλλὰ ὅλα τὰ πράγματα πρέπει νὰ συναρμοσθοῦν μεταξύ τους, ὥστε νὰ μὴν ὑπάρχει κενό, ἔπεται πὼς δὲν μπορούν νὰ διακρίνονται πραγματικὰ, δηλαδὴ ἡ σωματικὴ ὑπόσταση, ἐνόσω εἶναι ὑπόσταση, δὲν μπορεί νὰ διαίρεθῆ. Ἄν ὡστόσο ἀναρωτηθῆ κανεὶς γιὰτὶ ἀπὸ φυσικοῦ ἀποκλίνομε νὰ διαίρουμε τὴν ποσότητα; ἀπαντῶ ὅτι ἡ ποσότητα νοεῖται ἀπὸ μᾶς κατὰ δύο τρόπους: δηλαδὴ ἀφηρημένα ἢ ἐπιφανειακά, ὅπως τὴν συλλαμβάνομε μὲ τὴ φαντασία, ἢ ὡς ὑπόσταση, πρᾶγμα πού μόνο μὲ τὴ νόηση εἶναι δυνατό. Ἄν λοιπὸν ἀναφερθοῦμε στὴν ποσότητα, ὅπως εἶναι στὴν φαντασία, πρᾶγμα πού εἶναι ἢ πὺδ συνηθισμένη καὶ εὐκόλῃ περίπτωσι, θὰ τὴν βροῦμε πεπερασμένη, διαίρετὴ καὶ ἀπατελούμενη ἀπὸ μέρη· ἂν ἀντίθετα, τὴν θεωρήσωμε ὅπως εἶναι στὴ νόηση καὶ τὴν νοήσωμε ὡς ὑπόσταση, πρᾶγμα πού εἶναι πολὺ δύσκολο, τότε, καθὼς τὸ ἀποδείξαμε ἀρκετὰ, θὰ τὴν βροῦμε ἀπειρὴ, μοναδικὴ καὶ ἀδιαίρετη. Καὶ αὐτὸ θὰ εἶναι ἀρκετὰ ἔκδηλο σ' ὅλους ἐκεῖνους πού μπορούν νὰ διακρίνουν τὴν φαντασία ἀπὸ τὴ νόηση: καὶ προπαντὸς ἂν προσέξωμε ἐπίσης ὅτι ἡ ὕλη εἶναι ἴδια παντοῦ καὶ πὼς δὲν ὑπάρχουν σ' αὐτὴν εὐδιάκριτα μέρη, ἐκτὸς ἂν νοοῦμε πὼς πάσχει κατὰ διάφορους τρόπους: ἀπὸ αὐτὸ συνάγεται πὼς ἀνάμεσα στὰ μέρη της ὑπάρχει μιὰ τροπικὴ μόνον διαφορὰ καὶ ὄχι πραγματικὴ. Π.χ. νοοῦμε πὼς τὸ νερό, σὰν νερό, διαίρεται καὶ πὼς τὰ μέρη του χωρίζονται γὰ μὲν ἀπὸ τὰ δέ, ἀλλὰ ὄχι ὡς ὑπόσταση σωματικὴ. Ὡς τέτοια δὲν ὑπόκειται οὔτε σὲ χωρισμό, οὔτε σὲ διαφορὰς. Τὸ ἴδιο τὸ νερό, ὡς νερό, γεννιέται καὶ φθείρεται. Καὶ μὲ τοῦτο νομίζω πὼς ἀπάντησα κιόλας στὸ δεύτερο ἐπιχείρημα, ἀφοῦ βασίζεται ἐπίσης σ' αὐτὴν τὴν ὑπόθεση πὼς ἡ ὕλη, ὡς ὑπόσταση, εἶναι διαίρετὴ καὶ σχηματίζεται ἀπὸ μέρη. Κι' ἂν ὑπῆρχε ἄλλη θεμελίωσι, δὲν ξαίρω γιὰτὶ ἡ ὕλη θὰ ἦταν ἀνάξια γιὰ τὴ θεῖα φύση, ἀφοῦ (θεώρ. 14) δὲν μπορεί νὰ ὑπάρχει ἔξω ἀπὸ τὸ Θεὸ καμμιά ὑπόσταση, μὲ τὴ δράση τῆς ὁποίας, ὡς ὕλη θὰ ἔπασχε. Ὅλα, ἔλεγα, εἶναι ἐν Θεῷ, καὶ κάθε τι πού γίνεται μόνο ἀπὸ τοὺς νόμους τῆς ἀπειρῆς φύσης τοῦ Θεοῦ καὶ ἀκολουθεῖ τὴν ἀναγκαιότητα τῆς οὐσίας του (ὅπως θὰ τὸ δείξω σὲ λίγο)· δὲν μπορούμε λοιπὸν νὰ ποῦμε ἀπὸ καμμιά ἕποψη πὼς ὁ Θεὸς πάσχει ἀπὸ τὴν δράση ἐνὸς ἄλλου οὔτε καὶ πὼς ἡ ἐκτατὴ ὑπόσταση εἶναι ἀνάξια γιὰ τὴ θεῖα φύση, κι' ἂν ἀκόμα τὴν ὑποθέταμε διαίρετὴ, φτάνει νὰ συμφωνοῦμε πὼς εἶναι αἰώνια καὶ ἀπειρὴ. Ἄλλὰ ἀρκετὰ γι' αὐτὸ ἐπὶ τοῦ παρόντος.

ΘΕΩΡΗΜΑ 16.

Από την αναγκαιότητα της θείας φύσης πρέπει να επακολουθήσουν αναγκαία με μια άπειρία τρόπων μια άπειρία πραγμάτων, δηλαδή κάθετι που μπορεί να υποπέσει σε μια άπειρη νόηση.

ΑΠΟΔΕΙΞΗ

Το θεώρημα αυτό πρέπει να είναι προφανές για τον καθέναν φτάνει νάκη υπ' όψη του πώς, από τον υποτιθέμενο δεδομένο όρισμό ενός οποιουδήποτε πράγματος, ή νόηση συμπεραίνει πολλές ιδιότητες που είναι πραγματικά οι αναγκαίες του συνέπειας (δηλαδή απορρέουν απ' την ίδια την ούσια του οριζόμενου πράγματος. Όπως άλλως τε η θεία φύση έχει απόλυτη άπειρία κατηγορημάτων (όρισμός 6), που το καθένα τους εκφράζει μια άπειρη στο είδος του ούσια, από την αναγκαιότητά του πρέπει να επακολουθή με μια άπειρία τρόπων μια άπειρία πραγμάτων, δηλαδή κάθε τι που μπορεί να υποπέσει σε μια άπειρη νόηση.

Ο.Ε.Δ.

Π Ο Ρ Ι Σ Μ Α 1.

Συνάγεται από τούτο: 1ο πώς είναι ο Θεός ή ποιητική αίτια όλων των πραγμάτων που μπορούν να υποπέσουν σε μια άπειρη νόηση.

Π Ο Ρ Ι Σ Μ Α 2.

Συνάγεται: 2ο ότι ο Θεός είναι δι' εαυτού αίτια και όχι εκ τύχης.

Π Ο Ρ Ι Σ Μ Α 3.

Συνάγεται: 3ο ότι ο Θεός είναι απόλυτα ή πρώτη αίτια.

ΘΕΩΡΗΜΑ 17.

Ο Θεός δρᾶ μόνον με τους νόμους της φύσης του και δίχως να υπόκειται σε κανέναν καταναγκασμό.

ΑΠΟΔΕΙΞΗ

Δείξαμε (θεώρ. 16) πώς, από μόνη την αναγκαιότητα της θείας φύσης ή (πράγμα που είναι το ίδιο) από μόνους τους νόμους της φύσης της, απορρέει μια απόλυτη άπειρία πραγμάτων και (θεώρ. 15) αποδείξαμε πώς τίποτε δεν μπορεί να υπάρχει και να

νοηθῆ χωρὶς τὸ Θεό, καὶ ὅτι ὅλα εἶναι ἐν Θεῷ. Κατὰ συνέπεια τίποτε δὲν μπορεῖ νᾶναι ἔξω ἀπ' αὐτόν, καὶ ἔτσι ὁ Θεὸς δρᾶ μὲ μόνους τοὺς νόμους τῆς φύσης του καὶ δίχως κανέναν καταναγκασμό.
Ο.Ε.Δ.

Π Ο Ρ Ι Σ Μ Α 1.

Συνάγεται ἀπ' αὐτό: 1ο πὼς δὲν ὑπάρχει καμμὴ αἰτία πού, ἔξω ἀπ' τὸ Θεὸ ἢ μέσα σ' αὐτόν, νὰ τὸν παρακινή νὰ δρᾶ, ἂν τοῦτο δὲν εἶναι ἡ τελειότητα τῆς ἴδιας του τῆς φύσης (όρισμός 7).

Π Ο Ρ Ι Σ Μ Α 2.

Συνάγεται: 2ο πὼς ὁ Θεὸς μόνος εἶναι ἐλεύθερη αἰτία. Γιατὶ μόνος ὁ Θεὸς ὑπάρχει ἀπὸ μόνη τὴν αναγκαιότητα τῆς φύσης του (θεώρ. 11 καὶ Πόρ. 1 τοῦ θεωρ. 14) καὶ δρᾶ μὲ μόνη τὴν αναγκαιότητα τῆς φύσης του (προηγούμενο θεώρημα). Κατὰ συνέπεια (όρισμός 7) αὐτὸς εἶναι μόνος ἐλεύθερη αἰτία.
Ο.Ε.Δ.

Σ Χ Ο Λ Ι Ο

Ἄλλοι νομίζουν πὼς ὁ Θεὸς εἶναι ἐλεύθερη αἰτία γιατί μπορεῖ, σύμφωνα μὲ ὅ,τι πιστεύουν, νὰ κάνη ὥστε τὰ πράγματα πὸ εἶπαμε πὼς ἀπορρέουν ἀπὸ τὴ φύση του ἢ πὸ βρίσκονται στὴν ἐξουσία του, νὰ μὴ γίνωνται, μὲ ἄλλους λόγους, νὰ μὴν παράγωνται ἀπ' αὐτόν. Τοῦτο εἶναι σὰν νὰ ἔλεγαν: ὁ Θεὸς μπορεῖ νὰ κάμη ὥστε νὰ μὴ συνάγεται ἀπὸ τὴ φύση τοῦ τριγώνου πὼς οἱ τρεῖς γωνίες του εἶναι ἴσες μὲ δυὸ ὀρθὲς γωνίες· καὶ πὼς ἀπὸ μιὰ δοσμένη αἰτία δὲν ἀκολουθεῖ τὸ ἀποτέλεσμα, πρᾶγμα πὸ εἶναι παράλογο. Ἐξ ἄλλου θὰ δεῖξω πάρα πέρα καὶ δίχως τὴ συνδρομὴ αὐτοῦ τοῦ θεωρήματος πὼς οὔτε ἡ νόηση οὔτε ἡ βούληση δὲν ἀνήκουν στὴ φύση τοῦ Θεοῦ. Εἰρῶ καλὰ πὼς πολλοὶ πιστεύουν πὼς μποροῦν νὰ ἀποδείξουν πὼς μιὰ ὑπέρτατη νόηση καὶ μιὰ ἐλεύθερη βούληση ἀνήκουν στὴ φύση τοῦ Θεοῦ· λένε, πραγματικά, πὼς δὲν γνωρίζουν τίποτα τὸ τελειότερο πὸ νὰ μποροῦν νὰ τὸ ἀποδώσουν στὸ Θεό, παρὰ μόνον ἐκεῖνο πὸ, μέσα μας, ἔχει τὴν ἀνώτερη τελειότητα. Ἄν καί, ὡστόσο, νοοῦν τὸ Θεὸ ὡς τὸ δὴν τὸ κυριαρχικὰ νοοῦν δὲν πιστεύουν ὅμως πὼς μπορεῖ νὰ κάμη ὑπαρκτὸ κάθε τι γιὰ τὸ ὁποῖο ἔχει μιὰ τωρινὴ νόηση, γιατί πιστεύουν πὼς ἔτσι καταστρέφουν τὶς δυνάμεις τοῦ Θεοῦ. Ἄν εἶχε δημιουργήσει, λένε, κάθε τι πὸ βρίσκεται στὴ νόησή του, δὲν θὰ μπορούσε κατὰ συνέπεια νὰ δημιουργήσῃ τίποτα περισσότερο, πρᾶγμα πὸ νομίζουν πὼς τὸ ἀποστρέφεται ἡ Θεία παντοδυναμία· καί, κατὰ συνέπεια, προτίμησαν καλύτερα νὰ παραδεχτοῦν ἕναν Θεὸ ἀδιάφο-

ρο για όλα τα πράγματα και που δεν δημιουργεί τίποτε άλλο παρά εκείνο που με μιὰ κάποια απόλυτη βούληση, αποφάσισε να δημιουργηθῆ. Μὰ νομίζω πὼς ἔδειξα ἄρκετὰ καθαρὰ (θεωρ. 16) πὼς ἀπὸ τὴν κεντρικὴ δύναμη τοῦ Θεοῦ, ἢ ἀπὸ τὴν ἄπειρη φύση του, μιὰ ἀπειρία πραγμάτων με μιὰ ἀπειρία τρόπων, δηλαδὴ ὅλα, ἀπέρρευσαν ἀνάγκαι ἢ ἀκολούθησαν, πάντα με τὴν ἴδια ἀναγκαιότητα ὅπως καὶ ἀπὸ αἰῶνες καὶ γιὰ τὴν αἰωνιότητα συνάγεται ἀπὸ τὴ φύση τοῦ τριγώνου πὼς οἱ τρεῖς γωνίες του ἐξισώνονται με δυὸ ὀρθές. Γιὰ τοῦτο ἡ παντοδυναμία τοῦ Θεοῦ βρισκόταν ἐν ἐνεργείᾳ ἀπὸ αἰῶνες καὶ παραμένει γιὰ τὴν αἰωνιότητα τὸ ἴδιο ἐνεργό. Ἐπὶ πλέον, οἱ ἀντίπαλοί μου φαίνονται (ἂν ἐπιτρέπεται νὰ μιλήσωμε ἀνοικτὰ) πὼς ἄρνούνται τὴν παντοδυναμία τοῦ Θεοῦ. Ἀναγκάζονται νὰ ὁμολογήσουν, πραγματικὰ, πὼς ὁ Θεὸς ἔχει τὴν νόηση μιᾶς ἀπειρίας δημιουργήσιμων πραγμάτων, πού ὡστόσο δὲν θὰ μπορέσει ποτὲ νὰ τὰ δημιουργήσῃ. Γιατί, ἄλλοιῶτικα, ἂν δημιουργούσε, ὅλα ἐκεῖνα πού ἔχει τὴν νόησή τους, θὰ ἐξαντιλούσε, κατὰ τὴ γνώμη τους, ὅλα τοῦ τὴ δύναμη καὶ θὰ κατανοούσε ἀτελής. Γιὰ νὰ κάμουν λοιπὸν τέλειο τὸ Θεό, ἀναγκάζονται νὰ παραδεχτοῦν ταυτόχρονα, πὼς δὲν μπορεῖ νὰ κάμῃ τὸ κάθε τι ὅπου ἐκτείνεται ἡ δύναμή του καὶ δὲν βλέπω πὺδ παράλογο ἐπιπόνημα ἢ πού νὰ συμφωνῆ λιγώτερο με τὴν Θεῖα παντοδυναμία.

Ἐξ ἄλλου, γιὰ νὰ ποῦμε κι' ἐδῶ ἐπίσης κάτι γιὰ τὴν νόηση καὶ γιὰ τὴ βούληση πού συνηθισμένα ἀποδίδομε στὸ Θεό, ἂν ἡ νόηση καὶ ἡ βούληση ἀνήκουν στὴν αἰώνια οὐσία τοῦ Θεοῦ, πρέπει νὰ νοήσωμε με τὸ ἓνα καὶ με τὸ ἄλλο κατηγορήματα κάτι ἄλλο βέβαια ἀπὸ ἐκεῖνο πού συνηθίζουμ νὰ κάνουν οἱ ἄνθρωποι. Γιατί ἡ νόηση καὶ ἡ βούληση πού ἀποτελοῦν τὴν οὐσία τοῦ Θεοῦ, θὰ ἔπρεπε νὰ διαφέρουν, κατ' ἀνάγκην, ἀπείρως, ἀπὸ τὴ δική μας νόηση καὶ τὴ δική μας τὴ βούληση ὅσο ταιριάζουν ἀνόμεσά τους ὁ ἀστερισμὸς τοῦ κυνός, καὶ ἓνα συνηθισμένο σκυλί σὰν γαυγίζει. Κι' αὐτὸ θὰ τὸ ἀποδείξω ὡς ἔξης: "Ἄν ἡ νόηση ἀνήκει στὴ θεῖα φύση δὲν θὰ μπορῆ, ὅπως ἡ νόησή μας, νὰ εἶναι ἀπὸ τὴ φύση τῆς μεταγενέστερη (ὅπως τὸ θέλουν οἱ περισσότεροι) ἀπὸ τὰ πράγματα πού γνωρίζει ἢ νὰ ὑπάρκῃ ταυτόχρονα μ' αὐτὰ, ἀφοῦ ὁ Θεὸς εἶναι προγενέστερος ἀπὸ κάθε πρᾶγμα ἐξ αἰτίας τῆς αἰτιότητάς του (πὸρ. 1 κοῦ. θεωρ. 16) ἀλλὰ ἀντίθετα, ἡ ἀλήθεια καὶ ἡ κατηγορικὴ οὐσία τῶν πραγμάτων εἶναι τέτοια, γιὰ τὴν ὅσα ὑφίσταται ἀντικειμενικὰ στὴ νόηση τοῦ Θεοῦ. Ἡ νόηση τοῦ Θεοῦ λοιπὸν, ἐφ' ὅσον τὴν νοοῦμε πὼς ἀποτελεῖ τὴν οὐσία τοῦ Θεοῦ, εἶναι πραγματικὰ ἡ αἰτία τῶν πραγμάτων, τόσο τῆς οὐσίας τους ὅσο καὶ

τῆς ὑπαρξῆς τους. Αὐτὸ φαίνεται πὼς τὸ ἀντιλήφθηκαν ἐκεῖνοι πού βεβαίωσαν πὼς ἡ νόηση τοῦ Θεοῦ, ἢ βούλησή του καὶ ἡ δύναμή του εἶναι ἓνα καὶ τὸ αὐτὸ πρᾶγμα. Ἀφοῦ λοιπὸν ἡ νόηση τοῦ Θεοῦ εἶναι ἡ μοναδικὴ αἰτία τῶν πραγμάτων, δηλαδὴ (καθὼς τὸ δείξαμε) τόσο τῆς οὐσίας τους ὅσο καὶ τῆς ὑπαρξῆς τους, πρέπει ἀνάγκαια νὰ διαφέρουν ἀπὸ αὐτὲς τόσο ἀπὸ τὴν ἄποψη τῆς οὐσίας ὅσο καὶ ἀπὸ τὴν ἄποψη τῆς ὑπαρξῆς. Τὸ αἰτιώτο, πραγματικὰ, διαφέρει ἀπὸ τὴν αἰτία του ἀκριβῶς γιὰ τὴν προέρχεται ἀπὸ τὴν αἰτία του. Παραδείγματος χάριν, ἓνας ἄνθρωπος εἶναι ἡ αἰτία τῆς ὑπαρξῆς ὄχι ὅμως καὶ τῆς οὐσίας ἐνὸς ἄλλου ἀνθρώπου, γιὰ τὴ αὐτὴ οὐσία εἶναι μιὰ αἰώνια ἀλήθεια. Κατὰ συνέπεια μπορεῖ νὰ ταιριάζουν ἐντελῶς σχετικὰ με τὴν οὐσία, ἀλλὰ πρέπει νὰ διαφέρουν ἀναφορικὰ με τὴν ὑπαρξῆ. γι' αὐτὸν τὸ λόγο, ἂν ἡ ὑπαρξῆ τοῦ ἐνὸς καθῆ, δὲν θὰ καθῆ γιὰ τοῦτο καὶ τοῦ ἄλλου, ἀλλὰ, ἂν ἡ οὐσία τοῦ ἐνὸς μπορούσε νὰ καταστραφῆ ἢ νὰ ψευτίσῃ, καὶ τοῦ ἄλλου θὰ ψεύτιζε ὅμοια. Κατὰ συνέπεια, ἓνα πρᾶγμα πού εἶναι αἰτία ταυτόχρονα τῆς οὐσίας καὶ τῆς ὑπαρξῆς ἐνὸς ὀρισμένου ἀποτελέσματος, πρέπει νὰ διαφέρῃ ἀπὸ τὸ ἀποτέλεσμα αὐτὸ τόσο ἀπὸ τὴν ἄποψη τῆς οὐσίας ὅσο καὶ ἀπὸ τὴν ἄποψη τῆς ὑπαρξῆς. Ἄρα ἡ νόηση τοῦ Θεοῦ εἶναι αἰτία τόσο τῆς οὐσίας ὅσο καὶ τῆς ὑπαρξῆς τῆς νόησός μας, ὥστε ἡ νόηση τοῦ Θεοῦ ἐφ' ὅσον τὴν νοοῦμε ὅτι συνιστᾷ τὴν θεῖα οὐσία διαφέρει ἀπ' τὴ νόησή μας τόσο ἀπὸ τὴν ἄποψη τῆς νόησης ὅσο καὶ ἀπὸ τὴν ἄποψη τῆς ὑπαρξῆς καὶ δὲν μπορεῖ σὲ τίποτε νὰ ταιριάζῃ μ' αὐτὴν, παρὰ μονάχα στὸ ὄνομα, ὅπως τὸ θέλαμε. Ἀναφορικὰ με τὴ βούληση, θὰ κάμωμε τὸ ἴδιο, ὅπως μπορεῖ νὰ τὸ δῆ εὐκόλα κανένας.

ΘΕΩΡΗΜΑ 18.

Ὁ Θεὸς εἶναι ἔμμονος(1) καὶ ὄχι μεταβατικὴ αἰτία ὄλων τῶν πραγμάτων.

(1) Σημ. τοῦ Μετφ.: Μεταφράζομε με τὴ λέξη ἔμμονος (μένω μέσα) τὴ λέξη *immanens*. Κατὰ τὸν Λαλάντ ἡ προέλευση τῆς λέξης *immanens* εἶναι σκοτεινὴ. Πολλὲς προσπάθειες έγιναν γιὰ νὰ καθορισθῆ ἡ προέλευσή της, ἀλλὰ τίποτε τὸ θετικὸ δὲν κατορθώθηκε. Ἀκόμα καὶ ἡ φράση τῆς Πρώτης Καθολικῆς Ἐπιστολῆς τοῦ Ἰωάννου τοῦ Ἀποστόλου: «ἐάν ἀγαπῶμεν ἀλλήλους, ὁ Θεὸς ἐν ἡμῖν μένει, καὶ ἡ ἀγάπη αὐτοῦ τετελειωμένη ἐστὶν ἐν ἡμῖν ἐν τούτῳ γνωσκόμεν ὅτι ἐν αὐτῷ μένομεν, καὶ αὐτὸς ἐν ἡμῖν...» (VI, 12—13) δὲν συμβάλλει πολὺ στὴν ἐρηγία τῆς λέξης. Πάντως ἡ χρησιμοποίησις τῆς λέξης αὐτῆς ἀπὸ τὸν Σπινόζα φαίνεται μᾶλλον ὅτι συγγενεὴ με τὴν ἔννοια πού τὴν χρησιμοποίησε ἡ σχολαστικὴ φιλοσοφία καὶ σύμφωνα με τὴν ὁποία ἡ ἔμμονος ἐνέργεια ἀντιτιθέμενη στὴ μεταβατικὴ, εἶναι ἐκεῖνη πού παραμένει ἀέριαια στὸ ὑποκείμενο, στὸ ἑσωτερικὸ τοῦ ἐνεργοῦντος παράγοντος. Βλ. Λαλάντ σ. 471.

ΑΠΟΔΕΙΞΗ

Κάθε τι που υπάρχει, είναι εν Θεῷ και πρέπει να νοηθῆ διὰ τοῦ Θεοῦ (θεώρ. 15) και ἔτσι (πόρ. 1 τοῦ θεωρ. 16) ὁ Θεὸς εἶναι ἡ αἰτία τῶν πραγμάτων ποὺ βρίσκονται μέσα του, πράγμα ποὺ εἶναι και τὸ πρῶτο σημεῖο. Ὑστερα ἀπ' αὐτό, ἔξω ἀπ' τὸ Θεὸ δὲν μπορεῖ νὰ ἔχωμε καμμιά ὑπόσταση (θεώρ. 14), δηλαδὴ (ὄρισμός 3) ἔξω ἀπ' τὸ Θεὸ δὲν ὑπάρχει κανένα πρᾶγμα ποὺ νὰ ὑπάρχει ἐν ἑαυτῷ, και αὐτὸ ἦταν τὸ δεύτερο σημεῖο. Ὁ Θεὸς λοιπὸν εἶναι ἡ ἕκτος και ὀκταῖα μεταβατικὴ αἰτία ὄλων τῶν πραγμάτων.

O.E.Δ.

ΘΕΩΡΗΜΑ 19.

Ὁ Θεὸς εἶναι αἰώνιος, με ἄλλα λόγια ὅλα τὰ κατηγορήματα τοῦ Θεοῦ εἶναι αἰώνια.

ΑΠΟΔΕΙΞΗ

Ὁ Θεὸς πραγματικὰ εἶναι ὑπόσταση (ὄρισμός 6), ποὺ ὑπάρχει ἀναγκαῖα (θεώρ. 11), δηλαδὴ (θεώρ. 7) ποὺ στὴ φύση της ἀνήκει νὰ ὑπάρχει ἢ (πρᾶγμα ποὺ εἶναι τὸ ἴδιο) ἀπὸ τὸν ὄρισμό της συνάγεται ἡ βεβαίωση πὼς ὑπάρχει, κι ἔτσι (ὄρισμός 8) εἶναι αἰώνιος. Ἀκόμα πρέπει νὰ νοοῦμε με κατηγορήματα τοῦ Θεοῦ ἐκεῖνο ποὺ (ὄρισμός 4) ἐκφράζει τὴν οὐσία τῆς θείας φύσης, δηλαδὴ ἀνήκει στὴν ὑπόσταση: γιὰ τοῦτο, λέγω, ὅτι τὰ κατηγορήματα πρέπει νὰ περιλαμβάνουν τὴν αἰωνιότητα. Ἄρα ἡ αἰωνιότητα ἀνήκει στὴ φύση τῆς ὑπόστασης (ὅπως τὸ ἀπέδειξα κίβλας με τὸ θεωρ. 7), τὸ καθένα λοιπὸν ἀπ' τὰ κατηγορήματα πρέπει νὰ περιλαμβάνῃ τὴν αἰωνιότητα, και ἔτσι ὅλα εἶναι αἰώνια.

O.E.Δ.

ΣΧΟΛΙΟ

Τὸ θεώρημα αὐτὸ γίνεται ἄκόμα ἐμφανέστερο με τὸν τρόπο ὅπου (θεώρ. 11) ἀπέδειξα τὴν ὑπαρξὴ τοῦ Θεοῦ. Συνάγεται πραγματικὰ ἀπ' αὐτὴν τὴν ἀπόδειξη ὅτι ἡ ὑπαρξὴ τοῦ Θεοῦ, ὅπως και ἡ οὐσία του, εἶναι μία αἰώνια ἀλήθεια. Ἐξ ἄλλου ἀπέδειξα και ἀλλοιῶτα ἄκόμα (θεώρ. 19 τῶν «Ἀρχῶν» τοῦ Καρτέσιου) τὴν αἰωνιότητα τοῦ Θεοῦ, και δὲν χρειάζεται νὰ ἐπαναλάβω ἐδῶ αὐτὸν τὸν συλλογισμό.

ΘΕΩΡΗΜΑ 20.

Ἡ ὑπαρξὴ τοῦ Θεοῦ και ἡ οὐσία του εἶναι ἓνα και τὸ αὐτὸ πρᾶγμα.

ΑΠΟΔΕΙΞΗ

Ὁ Θεὸς (προηγούμενο θεωρ.) εἶναι αἰώνιος και ὅλα τὰ κατηγορήματά του εἶναι αἰώνια, δηλαδὴ (ὄρ. 8) καθένα ἀπὸ τὰ κατηγορήματά του ἐκφράζει τὴν ὑπαρξὴ. Κατὰ συνέπεια τὰ ἴδια τὰ κατηγορήματα ποὺ ἐκφράζουν τὴν αἰώνια οὐσία τοῦ Θεοῦ (ὄρ. 4) ἐξηγοῦν ταυτόχρονα και τὴν αἰώνια ὑπαρξὴ του, δηλαδὴ ἐκεῖνο ποὺ ἀποτελεῖ τὴν οὐσία τοῦ Θεοῦ, ἀποτελεῖ ὁμοια και τὴν ὑπαρξὴ του κι' ἔτσι ἡ οὐσία και ἡ ὑπαρξὴ εἶναι ἓνα και τὸ αὐτὸ πρᾶγμα.

O.E.Δ.

ΠΟΡΙΣΜΑ 1.

Συνάγεται: 1ο ὅτι τόσο ἡ ὑπαρξὴ τοῦ Θεοῦ ὅσο και ἡ οὐσία του εἶναι αἰώνια ἀλήθεια.

ΠΟΡΙΣΜΑ 2.

Συνάγεται: 2ο ὅτι ὁ Θεὸς εἶναι ἀναλλοίωτος, με ἄλλα λόγια πὼς ὅλα τὰ κατηγορήματα τοῦ Θεοῦ εἶναι ἀναλλοίωτα. Γιατί, ἂν τύχαινε ν' ἀλλάξουν ὅσον ἀφορᾷ τὴν ὑπαρξὴ (προηγ. θεωρ.), θὰ ἔπρεπε ὁμοια ν' ἀλλάξουν και κατὰ τὴν οὐσία, δηλαδὴ (καθὼς εἶναι γνωστὸ ἀφ' ἑαυτοῦ) νὰ γίνουν ψεύτικα ἐνῶ ἦσαν ἀληθινά, πρᾶγμα ποὺ εἶναι παράλογο.

ΘΕΩΡΗΜΑ 21.

Κάθε τι ποὺ ἀπορρέει ἀπὸ τὴν ἀπόλυτη φύση ἑνὸς ὁποιοῦδήποτε κατηγορήματος τοῦ Θεοῦ, πρέπει νὰ ὑπῆρχε πάντοτε και εἶναι ἀπειρο, με ἄλλα λόγια εἶναι ἀπειρο και αἰώνιο χάρις σ' αὐτὸ τοῦτο τὸ κατηγορήμα.

ΑΠΟΔΕΙΞΗ

Ἄν τὸ ἀρνήστε, διανοηθῆτε, ἂν τὸ μπορῆτε, πὼς σ' ἓνα κατηγορήμα τοῦ Θεοῦ, κάτι ποὺ νὰ εἶναι πεπερασμένο και ἔχει καθωρισμένην ὑπαρξὴ και διάρκεια προέρχεται ἀπ' τὴν ἀπόλυτη φύση αὐτοῦ τοῦ κατηγορήματος, παραδείγματος χάριν ἡ ἰδέα τοῦ Θεοῦ μέσα στὴ σκέψη. Ἡ σκέψη, ἀφοῦ ὑποθέτομε πὼς εἶναι κατηγορήμα τοῦ Θεοῦ, εἶναι ἀναγκαῖα ἀπειρὴ ἀπὸ τὴ φύση της (θεώρ. 11) και ἐξ ἄλλου, ἐν ὅσῳ ἐνέχει τὴν ἰδέα τοῦ Θεοῦ, τὴν ὑποθέ-

τομε πεπερασμένη. Ἄλλα (ὄρισμός 2) δὲν μπορεῖ νὰ νοηθῆ ὡς πεπερασμένη ἀνὰ δὲν περιορίζεται ἀπ' τὴν ἴδια τὴ σκέψη. Ὡστόσο ὅμως δὲν μπορεῖ νὰ περιοριστῆ ἐπ' τὴ σκέψη ἐνὸς αὐτῆ ἀποτελεῖ τὴν ἰδέα τοῦ Θεοῦ. Γιατί, θεωρούμενη κατ' αὐτὸν τὸν τρόπο, ἡ σκέψη ὑποτίθεται πεπερασμένη. Μὲ τὴ σκέψη λοιπὸν θὰ γίνη τοῦτο, ἐφ' ὅσον αὐτὴ δὲν ἀποτελεῖ τὴν ἰδέα τοῦ Θεοῦ. πὺ ὡστόσο ὑπάρχει ἀναγκαῖα (θεώρ. 11). Ὑπάρχει λοιπὸν μιὰ σκέψη πὺ δὲν ἀποτελεῖ τὴν ἰδέα τοῦ Θεοῦ, καί, κατὰ συνέπεια, ἡ ἰδέα τοῦ Θεοῦ δὲν ἀπορρεῖ ἀπὸ τὴ φύση τῆς σκέψης, ἐφ' ὅσον αὐτὴ λαμβάνεται ἀπόλυτα (τὴν νοοῦμε, πραγματικά, ὡς ἀποτελοῦσα καὶ ὡς μὴ ἀποτελοῦσα τὴν ἰδέα τοῦ Θεοῦ). Ἄλλα αὐτὸ εἶναι ἀντίθετο πρὸς τὴν ὑπόθεσίν μας. Λοιπὸν, ἀν ἡ ἰδέα τοῦ Θεοῦ, μέσα στὴ σκέψη, ἢ ὅ,τι δῆποτε ἄλλο πρᾶγμα (ἀδιάφορο, ἀφοῦ ἡ ἀπόδειξη εἶναι καθολική), ἀπορρεῖ γιὰ ὁποιοδήποτε κατηγορημα τοῦ Θεοῦ, ἀπὸ τὴν ἀναγκαιότητα τῆς ἀπόλυτης φύσης αὐτοῦ τοῦ κατηγορηματος, αὐτὸ τὸ πρᾶγμα πρέπει ἀναγκαῖα νὰ εἶναι ἄπειρο. Καὶ τοῦτο ἦταν τὸ πρῶτο σημεῖο.

Τώρα ἐκεῖνο πὺ ἀπορρεῖ ἐστὶ ἀπὸ τὴν ἀναγκαιότητα τῆς φύσης ἐνὸς κατηγορηματος, δὲν μπορεῖ νὰ ἔχη καθωρισμένην διάρκεια. Ἄν τὸ ἀρνήστε, ὑποθέστε πὺς ἓνα πρᾶγμα πὺ ἀπορρεῖ ἀπὸ τὴν ἀναγκαιότητα τῆς φύσης ἐνὸς κατηγορηματος, εἶναι δεδομένο σὲ κάποιο κατηγορημα τοῦ Θεοῦ, παραδείγματος χάριν ἡ ἰδέα τοῦ Θεοῦ μέσα στὴ σκέψη καὶ πὺς αὐτὸ τὸ πρᾶγμα ὑποτίθεται πὺς δὲν ὑπῆρξε ἢ δὲν θὰ πρέπει νὰ ὑπάρχη σὲ μιὰ ὠρισμένη, στιγμὴ τοῦ χρόνου. Καθὼς ὡστόσο ἡ σκέψη ὑποτίθεται κατηγορημα τοῦ Θεοῦ πρέπει νὰ ὑπάρχη ἀναγκαῖα καὶ νὰ εἶναι ἀναλλοίωτη (θεώρ. 11 καὶ πόρισμα 2 τοῦ θεωρ. 20). Γιὰ τοῦτο πέρα ἀπὸ τὰ ὅρια τῆς διάρκειας τῆς ἰδέας τοῦ Θεοῦ (πὺ ὑποθέτομε πὺς δὲν ὑπῆρξε ἢ δὲν πρέπει νὰ ὑπάρχη σὲ μιὰ ὠρισμένη στιγμὴ τοῦ χρόνου) ἡ σκέψη θὰ πρέπει νὰ ὑπάρχη δίχως τὴν ἰδέα τοῦ Θεοῦ. Τοῦτο ὅμως εἶναι ἐναντίον τῆς ὑπόθεσίν μας· γιὰτὶ ὑποθέτομε πὺς, δεδομένης αὐτῆς τῆς σκέψης, συνέπεται ἀναγκαῖα ἡ ἰδέα τοῦ Θεοῦ. Κατὰ συνέπειαν ἡ ἰδέα τοῦ Θεοῦ μέσα στὴ σκέψη, ὅπως καὶ κάθε ἄλλο πρᾶγμα πὺ ἀπορρεῖ ἀναγκαῖα ἀπὸ τὴν ἀπόλυτη φύση ἐνὸς κατηγορηματος τοῦ Θεοῦ, δὲν μπορεῖ νὰ ἔχη καθωρισμένην διάρκειαν, ἀλλὰ χάρις σ' αὐτὸ τὸ κατηγορημα αὐτὸ τὸ πρᾶγμα εἶναι αἰώνιο. Καὶ τοῦτο εἶναι τὸ δεύτερο σημεῖο. Θὰ παρατηρηθῆ πὺς ὅ,τι λέγεται ἐδῶ, θὰ πρέπει νὰ ἰσχύη γιὰ κάθε πρᾶγμα πὺ, σ' ὁποιοδήποτε κατηγορημα τοῦ Θεοῦ, ἀπορρεῖ ἀναγκαῖα ἀπὸ τὴν ἀπόλυτη φύση τοῦ Θεοῦ.

ΘΕΩΡΗΜΑ 22.

Κάθε τι πὺ ἀπορρεῖ ἀπὸ ἓνα κατηγορημα τοῦ Θεοῦ, ἐφ' ὅσον ἐπηρεάζεται ἀπὸ μιὰ τροποποίηση, πὺ χάρις σ' αὐτὸ τὸ κατηγορημα ἀναγκαῖα ὑπάρχει καὶ εἶναι ἄπειρη, πρέπει ἀναγκαῖα ἐπίσης νὰ ὑπάρχη καὶ νὰ εἶναι ἄπειρο.

ΑΠΟΔΕΙΞΗ

Ἡ ἀπόδειξη αὐτοῦ τοῦ θεωρήματος γίνεται μὲ τὸν ἴδιο τρόπο ὅπως καὶ ἡ προηγούμενη.

ΘΕΩΡΗΜΑ 23.

Κάθε τρόπος πὺ ὑφίσταται ἀναγκαῖα καὶ εἶναι ἄπειρος ἀναγκαῖα ἔχει ἀπορρεύσει εἴτε ἀπὸ τὴν ἀπόλυτη φύση ἐνὸς κατηγορηματος τοῦ Θεοῦ εἴτε ἀπὸ ἓνα κατηγορημα πὺ ἔχει πάθει μιὰ τροποποίηση πὺ καὶ ἡ ἴδια ὑπάρχει ἀναγκαῖα καὶ εἶναι ἄπειρη.

ΑΠΟΔΕΙΞΗ

Ὁ τρόπος ὑπάρχει σ' ἓνα πρᾶγμα ἄλλο ἀπ' αὐτόν, καὶ μὲ τὸ ὁποῖον μπορεῖ νὰ νοηθῆ (ὄρισμός 5), δηλαδὴ ὑπάρχει μόνο στὸ Θεὸ καὶ μόνο μὲ τὸ Θεὸ μπορεῖ νὰ νοηθῆ. Ἄν λοιπὸν νοοῦμε ἓναν τρόπο πὺ ὑπάρχει ἀναγκαῖα καὶ εἶναι ἄπειρος, αὐτοὶ οἱ δυὸ χαρακτηρισμοὶ θὰ πρέπει νὰ νοηθοῦν καὶ νὰ γίνουν ἀντιληπτοὶ χάρις σ' ἓνα κατηγορημα τοῦ Θεοῦ, ἐφ' ὅσον αὐτὸ τὸ κατηγορημα ἐκφράζει τὸ ἄπειρο καὶ τὴν ἀναγκαιότητα τῆς ὑπαρξῆς, ἢ (πρᾶγμα πὺ εἶναι τὸ ἴδιο σύμφωνα μὲ τὸν ὄρισμό 3) τὴν αἰωνιότητα· δηλαδὴ (ὄρισμός 6 καὶ θεώρημα 19) ἐφ' ὅσον τὴν θεωροῦμε ἀπόλυτα. Ἐνας τρόπος λοιπὸν πὺ ὑπάρχει ἀναγκαῖα, καὶ εἶναι ἄπειρος πρέπει νὰ ἀπορρεῖ ἀπ' τὴν ἀπόλυτη φύση ἐνὸς κατηγορηματος τοῦ Θεοῦ· καὶ τοῦτο ἢ ἄμεσα (καὶ γι' αὐτὸ μιλάει τὸ θεώρ. 21) ἢ μὲ τὴν μεσολάβησιν κάποιας τροποποίησης πὺ ἀπορρεῖ ἀπ' αὐτὴν τὴν ἀπόλυτη φύση του, δηλαδὴ (προηγούμεν. Θεώρημα) πὺ ὑπάρχει ἀναγκαῖα καὶ εἶναι ἄπειρη. Ο.Ε.Δ.

ΘΕΩΡΗΜΑ 24.

Ἡ οὐσία τῶν παραγόμενων ἀπὸ τὸ Θεὸ πραγμάτων δὲν περικλείει τὴν ὑπαρξιν.

Α Π Ο Δ Ε Ι Ξ Η

Αυτό είναι φανερό από τον Όρισμό Ι. Γιατί εκείνο που ή φύση του (θεωρούμενη καθαυτή) περικλείνει την ύπαρξη είναι ή αίτια του εαυτού του και υπάρχει από μόνην την αναγκαιότητα της φύσης του.

Π Ο Ρ Ι Σ Μ Α

Συνέπεται από τούτο πως ό Θεός δέν είναι μόνο ή αίτια όπου αρχίζουν τα πράγματα να υπάρχουν· αλλά και εκείνη που χάρις σ' αυτήν εξακολουθούν να υπάρχουν, με άλλα λόγια (για να χρησιμοποιήσωμε τον όρο της σχολαστικής) ό Θεός είναι ή αίτια του είναι των πραγμάτων (Deum esse causa essendi rerum). Γιατί, είτε τα πράγματα υπάρχουν είτε δέν υπάρχουν, κάθε φορά που αναφερόμαστε στην ούσία τους, βλέπομε πως αυτή δέν περικλείνει ούτε την ύπαρξη ούτε τη διάρκεια τους, κι' έτσι ή ούσία τους δέν μπορεί νάβαι αίτια ούτε της ύπαρξής τους, ούτε της διάρκειάς τους· αλλά μόνον ό Θεός, που μόνο στη φύση του άνήκει ή ύπαρξη (πόρ. Ι του θεωρ. 14).

ΘΕΩΡΗΜΑ 25.

Ό Θεός δέν είναι μόνον τό ποιητικό αίτιο της ύπαρξης, αλλά επίσης και της ούσίας των πραγμάτων.

Α Π Ο Δ Ε Ι Ξ Η

"Αν αυτό τό άρνήσετε, αυτό σημαίνει πως ό Θεός δέν είναι αίτια της ούσίας και έτσι (άξ. 4) ή ούσία των πραγμάτων μπορεί να νοηθή δίχως τό Θεό. Τούτο όμως (θεώρ. 15) είναι παράλογο. Κατά συνέπεια ό Θεός είναι επίσης αίτια και της ούσίας των πραγμάτων.
Ο.Ε.Δ.

Σ Χ Ο Λ Ι Ο

Αυτό τό θεώρημα συνάγεται σαφέστερα από τό θεώρημα 16. Συνάγεται πραγματικά απ' αυτό τό τελευταίο πως, δεδομένης της θείας φύσης, τόσο ή ούσία όσο και ή ύπαρξη των πραγμάτων πρέπει να συμπεράνεται αναγκαία και, με μιá λέξη, με την έννοια πως όσο ό Θεός λέγεται αίτια του εαυτού του, θα πρέπει όμοια να ειπωθή πως είναι αίτια όλων των πραγμάτων, πράγμα που θα καθορισθῆ ακόμα σαφέστερα με τό επόμενο πόρισμα.

Π Ο Ρ Ι Σ Μ Α

Τά ιδιαίτερα πράγματα δέν είναι τίποτα άλλο εκτός από πά-

ση (affectiones) των κατηγορημάτων του Θεού, με άλλα λόγια τρόποι, με τους όποιους τά κατηγορήματα του Θεού έκφράζονται με τρόπο βέβαιο και προσδιορισμένο. Αυτό υποδείχθηκε σαφώς με τό θεώρημα 15 και τον όρισμό 5.

ΘΕΩΡΗΜΑ 26.

"Ενα πράγμα που είναι προσδιορισμένο να παράγει κάποιο αποτέλεσμα προσδιορίστηκε έτσι αναγκαία από τό Θεό και εκείνο που δέν προσδιορίστηκε από τό Θεό δέν μπορεί να αυτοπροσδιορισθῆ για να παράγει ένα αποτέλεσμα.

Α Π Ο Δ Ε Ι Ξ Η

Έκείνο όπου κάνει τά πράγματα να λέγονται προσδιορισμένα για να παράγουν κάποιο αποτέλεσμα, είναι αναγκαία κάτι τό θετικό (όπως είναι άφ' εαυτού γνωστό)· κι' έτσι ή ούσία του όπως και ή ύπαρξη του έχουν τό Θεό ως ποιητικό αίτιο (θεώρ. 25 και 16), πράγμα που είναι τό πρώτο τμήμα. Τό δεύτερο τμήμα του θεωρήματος συνάγεται σαφέστατα γιατί, αν ένα πράγμα που δέν προσδιορίζεται από τό Θεό, μπορούσε να αυτοπροσδιορισθῆ, τό πρώτο τμήμα της πρότασης θα ήταν ψευδές, πράγμα που είναι παράλογο όπως τό δείξαμε.

ΘΕΩΡΗΜΑ 27.

"Ενα πράγμα που προσδιορίζεται από τό Θεό για να παράγει κάποιο αποτέλεσμα, δέν μπορεί να γίνῆ άφ' εαυτού αυτοπροσδιοριστο.

Α Π Ο Δ Ε Ι Ξ Η

Αυτό είναι προφανές από τό άξίωμα 3,

ΘΕΩΡΗΜΑ 28.

"Ενα όποιοδήποτε ξεχωριστό πράγμα, με άλλα λόγια κάθε πράγμα που είναι πεπερασμένο και έχει προσδιορισμένη ύπαρξη, δέν μπορεί να ύπαρξη και να κινήται για να παράγει κάποιο αποτέλεσμα, αν δέν είναι προσδιορισμένο να ύπαρξη και να παράγει αυτό τό αποτέλεσμα από μιá άλλη αίτια που είναι καθ' εαυτή πεπερασμένη και έχει προσδιορισμένη ύπαρξη και με τη σειρά της αυτή ή αίτια δέν μπορεί να ύπαρξη και

νά είναι προσδιορισμένη νά παράγη κάποιο αποτέλεσμα, αν δὲν προσδιορίζεται νά ὑπάρχη καὶ νά παράγη αὐτὸ τὸ αποτέλεσμα ἀπὸ ἓνα ἄλλο πρᾶγμα, ποῦ καὶ αὐτὸ εἶναι ἐπίσης πεπερασμένο καὶ ἔχει προσδιορισμένη ὑπαρξή καὶ ἔτσι ἐπ' ἄπειρον.

Α Π Ο Δ Ε Ι Ξ Η

Κάθε τι ποῦ εἶναι προσδιορισμένο γιὰ νά ὑπάρχη καὶ νά παράγη κάποιο αποτέλεσμα, εἶναι προσδιορισμένο ἔτσι ἀπὸ ὃ Θεὸ (θεώρ. 26 καὶ πόρ. τοῦ θεωρ. 24). Ἀλλὰ ὅ,τι εἶναι πεπερασμένο καὶ ἔχει προσδιορισμένην ὑπαρξή δὲν μπόρεσε νά παραχθῆ ἀπὸ τὴν ἀπόλυτη φύση ἑνὸς κατηγορήματος τοῦ Θεοῦ· γιατί κάθε τι ποῦ ἀπορρέει ἀπὸ τὴν ἀπόλυτη φύση ἑνὸς κατηγορήματος τοῦ Θεοῦ εἶναι αἰτερο καὶ αἰώνιο (θεώρ. 21). Αὐτὸ τὸ πρᾶγμα λοιπὸν θάπρεπε νά ἀπορρέῃ ἀπὸ τὸ Θεὸ ἢ ἀπὸ ἓνα ἀπὸ τὰ κατηγορήματά του, ἐφ' ὅσον τὸ θεωροῦμε ὡς ἐπιρραζόμενο ἀπὸ μιὰ ὠρισμένη τροποποίηση· γιατί, ἐκτὸς ἀπὸ τὴν ὑπόστασι καὶ τοὺς τρόπους, τίποτα δὲν εἶναι δεδομένο (ἀξίωμα I, ὁρ. 3 καὶ 5) καὶ οἱ τρόποι (πόρ. τοῦ θεωρ. 25) δὲν εἶναι τίποτα παρὰ πάθη τῶν κατηγορημάτων τοῦ Θεοῦ. Ἀλλὰ αὐτὸ τὸ πρᾶγμα δὲν μπορούσε νά ἀπορρέῃ ἀπ' τὸ Θεὸ οὔτε ἀπὸ ἓνα ἀπ' τὰ κατηγορήματά του ἐφ' ὅσον πάσχει (affectum est) ἀπὸ μιὰ τροποποίηση ποῦ εἶναι αἰώνια καὶ ἄπειρη (θεώρ. 22). Θὰ ἔπρεπε λοιπὸν νά ἀπορρέῃ ἀπὸ τὸ Θεὸ ἢ νά προσδιορίζεται γιὰ νά ὑπάρχη καὶ νά παράγη κάποιο αποτέλεσμα ἀπ' τὸν Θεὸ ἢ ἀπὸ κάποιο κατηγορημὰ του, ἐφ' ὅσον πάσχει ἀπὸ μιὰ τροποποίηση ποῦ εἶναι πεπερασμένη καὶ ἔχει προσδιορισμένην ὑπαρξή. Καὶ αὐτὸ ἦταν τὸ πρῶτο. Τώρα αὐτὴ ἡ αἰτία, μὲ τὴ σειρά της, ἢ αὐτὸς ὁ τρόπος (γιὰ τὸν ἴδιο λόγο ποῦ χρησίμευσε νά ἀποδειχθῆ τὸ πρῶτο μέρος) χρειάστηκε νά προσδιορισθῆ ἀπὸ μιὰ ἄλλη ποῦ κι' αὐτὴ ὅμοια εἶναι πεπερασμένη καὶ ἔχει προσδιορισμένην ὑπαρξή καὶ μὲ τὴ σειρά της αὐτὴ ἡ τελευταία (γιὰ τὸν ἴδιο λόγο), ἀπὸ μιὰ ἄλλη κι' ἔτσι ἐπ' ἄπειρον (πάντα γιὰ τὸν ἴδιο λόγο).

Σ Χ Ο Λ Ι Ο

Καθὼς ὠρισμένα πρᾶγματα χρειάσθηκε νά παραχθοῦν ἀμέσως ἀπὸ τὸ Θεό, δηλαδὴ ἐκεῖνα ποῦ ἀπορρέουν ἀναγκαῖα ἀπὸ τὴν ἀπόλυτη φύση του, καὶ ἄλλα, ποῦ δὲν μποροῦν ὡστόσο οὔτε νά ὑπάρχουν οὔτε νά νοηθοῦν δίχως τὸ Θεό, μὲ τὴ μεσολάβησι τῶν πρώτων· συνάγεται: 1ο πὼς ἀναφορικὰ μὲ τὰ πρᾶγματα ποῦ πα-

ράχθηκαν ἄμεσα ἀπ' αὐτόν, ὁ Θεὸς εἶναι ἡ ἀπόλυτα ἐγγύτατη αἰτία, καὶ ὄχι ἡ γενεσιουργὸς τους καθὼς λέγεται. Γιατὶ τὰ ἀποτελέσματα τοῦ Θεοῦ δὲν μποροῦν οὔτε νά ὑπάρχουν οὔτε νά νοηθοῦν δίχως τὴν αἰτία του (θεωρ. 15 καὶ θεωρ. 24). Συνάγεται: 2ο πὼς ὁ Θεὸς δὲν μπορεῖ νά εἰπωθῆ κυρίως ὡς ἀπώτερη αἰτία τῶν ἰδιαίτερων πραγμάτων, ἐκτὸς ἀν τοῦτο γίνεται γιὰ νά τὰ διακρίνωμε ἀπὸ ἐκεῖνα ποῦ παρήγαγε ἀμέσως ἢ μᾶλλον ποῦ ἀπορρέουν ἀπὸ τὴν ἀπόλυτη φύση του. Γιατὶ νοοῦμε μὲ ἀπώτερη αἰτία μιὰ αἰτία ποῦ δὲν συνδέεται μὲ κανέναν τρόπο μὲ τὸ ἀποτελέσματά της. Καὶ κάθε τι ποῦ ὑπάρχει εἶναι μέσα στὸν Θεὸ καὶ ἐξαρτᾶται ἀπὸ τὸ Θεό, ἔτσι ποῦ νά μὴ μπορῆ οὔτε νά ὑπάρχη οὔτε νά νοηθῆ δίχως αὐτόν.

ΘΕΩΡΗΜΑ 29.

Τίποτα τὸ τυχαῖο δὲν εἶναι δεδομένο στὴ φύση, ἀλλὰ ὅλα προσδιορίζονται ἀπὸ τὴν ἀναγκαιότητα τῆς θείας φύσης γιὰ νά ὑπάρχουν καὶ νά παράγουν κάποιο αποτέλεσμα καθ' ὠρισμένο τρόπο.

Α Π Ο Δ Ε Ι Ξ Η

Κάθε τι ποῦ ὑπάρχει, εἶναι μέσα στὸ Θεὸ (θεώρημα 15) καὶ ὁ Θεὸς δὲν ἔμπορεῖ νά εἰπωθῆ τυχαῖο πρᾶγμα, γιατί (θεώρ. 11) ὑπάρχει ἀναγκαῖα καὶ ὄχι τυχαῖα. Γιὰ τοῦτο καὶ οἱ τρόποι τῆς φύσης τοῦ Θεοῦ ἔχουν ἀπορρεύσει ἀναγκαῖα ἀπὸ αὐτὴ τὴ φύση καὶ ὄχι τυχαῖα (θεώρ. 16) καὶ τοῦτο τόσο ὅταν θεωροῦμε ἀπόλυτα τὴ θεία φύση (θεώρ. 21) ὅσο καὶ ὅταν τὴν θεωροῦμε ὡς προσδιοριζόμενη νά δρᾷ καθ' ὠρισμένο τρόπο (θεώρ. 27). Ἐξ ἄλλου, ὁ Θεὸς εἶναι ἡ αἰτία αὐτῶν τῶν τρόπων ὄχι μόνον γιατί ὑπάρχουν ἀπλᾶ (πόρισμα καὶ θεωρ. 24) ἀλλὰ καὶ ἐφ' ὅσον τοὺς θεωροῦμε ὡς προσδιοριζόμενους γιὰ νά παράγουν κάποιο αποτέλεσμα (θεώρ. 26). Γιατὶ ἀν δὲν προσδιορίζονται ἀπ' τὸ Θεό, εἶναι ἀδύνατο ὄχι ὅμως καὶ τυχαῖο νά προσδιορίζονται ἀφ' ἑαυτῶν (ἴδιο θεωρ.)· κι' ἂν, ἀντίθετα, προσδιορίζονται ἀπ' τὸ Θεό, εἶναι (θεώρ. 27) ἀδύνατο ὄχι ὅμως καὶ τυχαῖο νά γίνουν ἀπροσδιόριστοι. Κατὰ συνέπειαν τὸ κάθε τι προσδιορίζεται ἀπὸ τὴν ἀναγκαιότητα τῆς θείας φύσης ὄχι μόνον γιὰ νά ὑπάρχη, ἀλλὰ ἐπίσης καὶ νά ὑπάρχη καὶ νά παράγη κάποιο αποτέλεσμα καθ' ὠρισμένο τρόπο καὶ τίποτα τὸ τυχαῖο δὲν ὑπάρχει.

Ο.Ε.Δ.

Σ Χ Ο Λ Ι Ο

Πρὶν νὰ ἐξακολουθήσω, θέλω νὰ ἐξηγήσω ἐδῶ τὶ πρέπει νὰ νοοῦμε μὲ τὴν ἔκφραση Δημιουργός (1): Φύση καὶ Δημιουργημένη Φύση ἢ καλύτερα νὰ τὸ ἀποδείξω. Γιατὶ κιόλας ἀπὸ τὰ ὅσα προηγήθηκα, καθωρίσθηκε νομίζω, πῶς πρέπει νὰ νοοῦμε μὲ Δημιουργὸ Φύση ἐκεῖνο ποῦ εἶναι καθ' ἑαυτὸ καὶ νοεῖται ἀφ' ἑαυτοῦ, μὲ ἄλλα λόγια αὐτὰ τὰ κατηγορήματα τῆς οὐσίας ποῦ ἐκφράζουν μὲ αἰώνια καὶ ἄπειρη οὐσία, ἢ ἀκόμη (πόρ. 1 τοῦ θεωρ. 14 καὶ πόρ. 2 τοῦ θεωρ. 17) τὸ Θεὸ ἐφ' ὅσον τὸν θεωροῦμε ὡς ἐλεύθερη οὐσία. Μὲ Δημιουργημένη Φύση ἐννοῶ κάθε τι ποῦ ὑπορρέει ἀπὸ τὴν ἀναγκαιότητα τῆς φύσης τοῦ Θεοῦ, μὲ ἄλλα λόγια τῆ φύση καθενὸς τῶν κατηγορημάτων του, ἢ ἀκόμα ὄλων τῶν τρόπων τῶν κατηγορημάτων τοῦ Θεοῦ, ἐφ' ὅσον τὰ θεωροῦμε ὡς πράγματα ἐν τῷ Θεῷ καὶ ποῦ δὲν μποροῦν δίχως τὸ Θεὸ οὔτε νὰ ὑπάρξουν οὔτε νὰ νοηθοῦν.

ΘΕΩΡΗΜΑ 30.

Ἡ νόηση, εἴτε ἐνεργῶς πεπερασμένη, εἴτε ἐνεργῶς ἄπειρος, πρέπει νὰ περιλαμβάνη τὰ κατηγορήματα τοῦ Θεοῦ καὶ τὰ πάθη τοῦ Θεοῦ καὶ τίποτα ἄλλο.

Α Π Ο Δ Ε Ι Ξ Η

Μία ἀληθινὴ ἰδέα πρέπει νὰ συμφωνῇ μὲ τὸ ἀνεκείμενο ποῦ εἶναι ἡ ἰδέα τοῦ (ἀξίωμα 6), δηλαδὴ (ὅπως εἶναι γνωστὸ ἀφ' ἑαυτοῦ), ὅ,τι περιέχεται ἀντικειμενικὰ στὴ νόηση πρέπει νὰ εἶναι ἀναγκαῖα δεδομένο στὴ φύση ἄλλὰ στὴ φύση μόνο μὲ οὐσία μοναδικὴ εἶναι δεδομένη (Πόρ. 1 τοῦ θεωρ. 14), δηλαδὴ ὁ Θεὸς καὶ δὲν ὑπάρχουν ἄλλα πάθη (θεωρ. 15) ἐκτὸς ἀπὸ ἐκεῖνα ποῦ βρίσκονται μέσα στὸ Θεὸ καὶ (ἴδιο θεωρ.) δὲν μποροῦν δίχως τὸ Θεὸ οὔτε νὰ ὑπάρξουν οὔτε νὰ νοηθοῦν κατὰ συνέπεια ἡ νόηση, εἴτε ἐνεργῶς πεπερασμένη, εἴτε ἐνεργῶς ἄπειρη πρέπει νὰ περιλαμ-

(1) Σημ. τ. Μετφ.: Προτιμήσαμε νὰ μεταφράσωμε κατ' αὐτὸν τὸν τρόπο τὴν ἔκφραση *Natura naturans* καὶ *Natura Naturata*, σύμφωνα μὲ τὴν ἐξήγηση ποῦ δίνει ὁ Siebeck στὸ ἔργο του γιὰ τὴν καταγωγή τῶν ὄρων (*Über die Entstehung der termini*), ἡ *Natura Naturans* εἶναι ὁ Θεὸς ὡς δημιουργὸς καὶ ἀρχὴ κάθε ἐνεργείας. Ἡ *Natura Naturata* εἶναι τὸ σύνολο τῶν ὄντων καὶ τῶν νόμων ποῦ δημιουργεῖ ὁ Θεός. Βλέπ. Λαλάντ, αὐτ. σελ. 673. Προτιμήσαμε αὐτὴ τὴν μετάφραση καὶ ὡς συμφωνότερη μὲ τὸ γράμμα τῆς λατινικῆς ὀρολογίας ἀλλὰ καὶ ὡς συνεπέστερη μὲ τὸν μονιστικὸ χαρακτῆρα τῆς σκέψης τοῦ Σπινόζα. Ὁ ὅροι Ζωοποιούσα, ἢ Ἐμφυτοχόσα Φύσις κ.λ.π. ὑποκαθίστανται ἐναντὶ ὁμοῦ ἀσυνάβαστο μὲ τὸ πνεῦμα τῆς θεωρίας τοῦ Σπινόζα.

βάνη τὰ κατηγορήματα τοῦ Θεοῦ καὶ τὰ πάθη τοῦ Θεοῦ καὶ τίποτα ἄλλο. Ο.Ε.Δ.

ΘΕΩΡΗΜΑ 31.

Ἡ ἐν ἐνεργείᾳ νόηση, εἴτε πεπερασμένη, εἴτε ἄπειρη, ὅπως ἐπίσης καὶ ἡ βούληση, ὁ πόθος, ὁ ἔρωσ κλπ. πρέπει ν' ἀναφέρονται στὴ Δημιουργημένη Φύση καὶ ὄχι στὴ Δημιουργό.

Α Π Ο Δ Ε Ι Ξ Η

Μὲ τὴν νόηση πραγματικὰ νοοῦμε (καθὼς εἶναι γνωστὸ ἀφ' ἑαυτοῦ) ὄχι τὴν ἀπόλυτη σκέψη, ἀλλὰ μόνον ἕναν τρόπο σκέψης ποῦ διαφέρει ἀπὸ τοὺς ἄλλους ὅπως ὁ πόθος, ὁ ἔρωσ κλπ. καὶ πρέπει κατὰ συνέπεια (ὄρ. 5) νὰ νοηθῇ μὲ τὴν ἀπόλυτη σκέψη· πρέπει νὰ νοηθῇ λέγω (θεωρ. 15 καὶ ὄρ. 6) μὲ τὸ μέσο ἐνὸς κατηγορήματος τοῦ Θεοῦ, ποῦ νὰ ἐκφράζη τὴν αἰώνια καὶ ἄπειρη οὐσία τῆς σκέψης καὶ τοῦτο κατὰ τέτοιον τρόπο, ποῦ νὰ μὴν μπορῇ δίχως αὐτὸ τὸ κατηγορήμα οὔτε νὰ ὑπάρχη οὔτε νὰ νοηθῇ καί, γι' αὐτὸ τὸ λόγο (σχόλ. τοῦ θεωρ. 29) πρέπει ν' ἀναφέρεται στὴν Δημιουργὸ Φύση καὶ ὄχι στὴν Δημιουργημένη ὅπως καὶ οἱ ἄλλοι τρόποι τοῦ σκέπτεσθαι. Ο.Ε.Δ.

Σ Χ Ο Λ Ι Ο

Ὁ λόγος ὅπου μιλῶ ἐδῶ γιὰ μὲ ἐν ἐνεργείᾳ νόηση δὲν σημαίνει πῶς θεωρῶ ὡς ὑπάρχουσα ὁποιαδήποτε νόηση ἐν δυνάμει ἐπιθυμώντας ὅμως ν' ἀποφύγω κάθε σύγχυση θέλησα νὰ μιλήσω γιὰ τὸ πρᾶγμα ποῦ τὸ ἀντιλαμβάνομαστε καθαρά, δηλαδὴ γιὰ τὴν ἴδια τὴν πράξη τῆς γνώσης, πρᾶγμα ποῦ τὸ ἀντιλαμβάνομαστε καθαρώτερα. Γιατὶ δὲν μποροῦμε νὰ νοήσωμε τίποτα ποῦ δὲν ὀδηγεῖ σὲ μεγαλύτερη ἐπίγνωση τῆς νοητικότητας.

ΘΕΩΡΗΜΑ 32.

Ἡ βούληση δὲν μπορεῖ νὰ κληθῇ ἐλεύθερη αἰτία, ἀλλὰ μόνον ἀναγκαστὴ αἰτία.

Α Π Ο Δ Ε Ι Ξ Η

Ἡ βούληση, ὅπως καὶ ἡ νόηση, εἶναι ὀρισμένος τρόπος τοῦ σκέπτεσθαι καὶ ἔτσι (πρότ. 28) κάθε ἐπιθυμία δὲν μπορεῖ νὰ ὑπάρχη καὶ νὰ εἶναι προσδιορισμένη γιὰ νὰ παράγη κάποιο ἀποτέλεσμα, ἂν μὴ ἀπὸ μὲ ἄλλη προσδιορισμένη αἰτία, καὶ αὐτὴ ἡ

αίτια από μια άλλη και ούτω καθεξής ἐπ' ὑπειρον. Γιατί ἂν μια βούληση ὑποτεθῆ πῶς εἶναι ὑπερῆ, πρέπει ἐπίσης νὰ προσδιορίζεται γιὰ νὰ ὑπάρξη καὶ νὰ παράγη κάποιο ἀποτέλεσμα ἀπὸ τὸ Θεό, δὲ γιὰ νὰ εἶναι ἀπόλυτα ὑπερῆ οὐσία, ἀλλὰ γιατί ἔχει ἕνα κατηγορηματικὸν ἐκφράζει τὴν ἀπόλυτη καὶ αἰώνια οὐσία τῆς σκέψης (θεώρ. 23). Μ' ὁποιοδήποτε λοιπὸν τρόπο κι' ἂν τὴν νοήσωμε, ἢ βούληση, εἴτε πεπερασμένη εἴτε ὑπερῆ, ἀπαιτεῖται μιὰ αἰτία ἀπὸ τὴν ὁποία προσδιορίζεται γιὰ νὰ ὑπάρξη ἢ νὰ παράγη κάποιο ἀποτέλεσμα καὶ ἔτσι (ὄρ. 7) δὲν μπορεῖ νὰ εἰπωθῆ ἐλεύθερη αἰτία, ἀλλὰ μόνον ἀναγκαῖα ἢ καταναγκαστική.

Ο.Ε.Δ.

Π Ο Ρ Ι Σ Μ Α 1.

Συνέπεται ἀπὸ τοῦτο: 1ο πῶς ὁ Θεὸς δὲν δρᾷ ἀπὸ τὴν ἐλεύθερη βούληση.

Π Ο Ρ Ι Σ Μ Α 2.

Συνέπεται: 2ο πῶς ἡ βούληση καὶ ἡ νόηση διατηροῦν μὲ τὸ Θεὸ τὴν ἴδια σχέση ὅπως καὶ ἡ κίνηση καὶ ἡ ἡρεμία, καὶ, γενικὰ, ὅλα τὰ πράγματα τῆς φύσης πού (θεώρ. 29) πρέπει νὰ προσδιορίζονται ἀπὸ τὸ Θεὸ γιὰ νὰ ὑπάρχουν καὶ νὰ δροῦν μὲ ὠρισμένον τρόπο. Γιατί ἡ βούληση, ὅπως καὶ κάθε ἄλλο πρᾶγμα, χρειάζεται μιὰ αἰτία, πού νὰ τὴν προσδιορίζη γιὰ νὰ ὑπάρξη καὶ νὰ παράγη κάποιο ἀποτέλεσμα μ' ἕνα ὠρισμένον τρόπο. Καὶ μ' ὅλο πού, ἀπὸ μιὰ βούληση δεδομένη ἢ ἀπὸ μιὰ νόηση δεδομένη, ἐπακολουθεῖ ἀπειρία πραγμάτων, δὲν μποροῦμε γιὰ τοῦτο νὰ ποῦμε πῶς ὁ Θεὸς ἐνεργεῖ μὲ τὴν ἐλευθερία τῆς βούλησης ὅπως καὶ δὲ μποροῦμε νὰ ποῦμε, ἐπειδὴ ἀπὸ τὴν κίνηση καὶ τὴν ἡρεμία ἐπακολουθοῦν ὠρισμένα πράγματα (καὶ ἐπειδὴ αὐτὰ τὰ ἀποτελέσματα εἶναι ἐπίσης ἀναρίθμητα), πῶς ὁ Θεὸς ἐνεργεῖ μὲ τὴν ἐλευθερία τῆς κίνησης καὶ τῆς ἡρεμίας. Ἡ βούληση λοιπὸν δὲν ἀνήκει στὴ φύση τοῦ Θεοῦ, ὅπως καὶ ὅλα τὰ ἄλλα πράγματα τῆς φύσης, ἀλλὰ διατηρεῖ μ' αὐτὴν τὴν ἴδια σχέση ὅπως καὶ ἡ κίνηση καὶ ἡ ἡρεμία καὶ ὅλα τὰ ἄλλα πράγματα, πού δεῖξάμε πῶς προέρχονται ἀπὸ τὴν ἀναγκαιότητα τῆς Θεῖας φύσης καὶ προσδιορίζονται ἀπὸ αὐτὴν γιὰ νὰ ὑπάρχουν καὶ νὰ παράγουν κάποιο ἀποτέλεσμα μ' ἕνα ὠρισμένον τρόπο.

ΘΕΩΡΗΜΑ 33.

Τὰ πράγματα δὲν θὰ μπορούσαν νὰ παραχθοῦν ἀπὸ τὸ Θεὸ μὲ κανέναν ἄλλον τρόπον καὶ μὲ καμμιά ἄλλη τάξη, ἀπὸ τὸν τρόπο καὶ τὴν τάξη ὅπου παράχθησαν.

Α Π Ο Δ Ε Ι Ξ Η

Ὅλα τὰ πράγματα προήλθαν ἀναγκαῖα ἀπὸ τὴ δεδομένη φύση τοῦ Θεοῦ (θεώρ. 16) καὶ προσδιορίσθησαν ἀπὸ τὴν ἀναγκαιότητα τῆς φύσης τοῦ Θεοῦ γιὰ νὰ ὑπάρχουν καὶ νὰ παράγουν κάποιο ἀποτέλεσμα καθ' ὠρισμένον τρόπο (θεώρ. 29). Ἄν λοιπὸν μπορούσαν νὰ ὑπῆρχαν πράγματα διαφορετικῆς φύσης, ἢ νὰ προσδιορίζονται γιὰ νὰ παράγουν κάποιο ἀποτέλεσμα, κατ' ἄλλον τρόπο, ὥστε ἡ τάξη τῆς φύσης νὰ εἶναι διαφορετικὴ, ὁ Θεὸς θὰ μπορούσε ὁμοίαν νὰ εἶναι διαφορετικῆς φύσης, καὶ κατὰ συνέπεια (θεώρ. 11) αὐτὴ ἢ ἄλλη ἢ φύση ὅμοια θάπρεπε νὰ ὑπάρξη καὶ θὰ ἦταν δυνατό νὰ ἔχωμε κατὰ συνέπεια δυὸ ἢ καὶ περισσότερους Θεούς, πρᾶγμα πού (πρόρ. 1 τοῦ θεωρ. 14) εἶναι παράλογο. Γι' αὐτὸν τὸν λόγο τὰ πράγματα δὲν μπορεῖ νὰ ὑπάρχουν κατ' ἄλλο τρόπο ἢ μὲ διαφορετικὴ τάξη. Ο.Ε.Δ.

Σ Χ Ο Λ Ι Ο 1.

Ἐποῦ δεῖξαμε μὲ τὰ ὅσα προηγήθησαν, καθαρώτερα κι' ἀπ' αὐτὸ τὸ φῶς τῆς ἡμέρας, πῶς δὲν ὑπάρχει ἀπόλυτα τίποτα στὰ πράγματα, πού ἐξ αἰτίας του νὰ μποροῦν νὰ χαρακτηρισθοῦν ὡς τυχαῖα, σκοπεύω τώρα νὰ ἐξηγήσω μὲ λίγα λόγια τί πρέπει νὰ νοοῦμε μὲ τὸ τυχαῖο (Contingens), καὶ πρῶτα - πρῶτα τί πρέπει νὰ νοοῦμε μὲ τὸ Ἀναγκαῖο (Necessarium) καὶ τὸ Ἀδύνατο (Impossibile). Ἐνα πρᾶγμα λέγεται ἀναγκαῖο εἴτε σχετικὰ μὲ τὴν οὐσία του, εἴτε σχετικὰ μὲ τὴν αἰτία του. Γιατί ἡ ὑπαρξὴ ἑνὸς πράγματος προέρχεται ἀναγκαῖα εἴτε ἀπ' τὴν οὐσία του καὶ τὸν ὄρισμό του εἴτε ἀπὸ μιὰ δεδομένη ποιητικὴ αἰτία. Γιὰ τίς ἴδιες αὐτὲς αἰτίες ἕνα πρᾶγμα λέγεται ἀδύνατο ἢ γιατί ἡ οὐσία ἢ ὁ ὄρισμός του περικλείνει μιὰ ἀντίφαση ἢ γιατί καμμιά ἐξωτερικὴ οὐσία δὲν εἶναι δεδομένη καὶ προσδιορισμένη ὥστε νὰ παράγη αὐτὸ τὸ πρᾶγμα. Τώρα ἂν ἕνα πρᾶγμα λέγεται τυχαῖο, αὐτὸ γίνεται ἐξ αἰτίας τῆς ἐλαττωματικότητος τῆς γνώσης μας· γιατί ἕνα πρᾶγμα ὅπου ἀγνοοῦμε πῶς ἡ οὐσία του περικλείνει μιὰ ἀντίφαση ἢ ὅπου γνωρίζομε καλὰ πῶς δὲν περικλείνει καμμιά ἀντίφαση, δίσχως νὰ μποροῦμε τίποτα νὰ διαβεβαιώσωμε μὲ πεποίθηση γιὰ τὴν ὑπαρξὴ του.

γιατί αγνοούμε την τάξη των αιτιών, ένα τέτοιο πράγμα, λέγ, δὲν μπορεί ποτέ να μᾶς φαίνεται ὡς ἀναγκαῖο οὔτε ὡς ἀδύνατο καί, κατὰ συνέπεια, τὸ ὀνομάζομε ἐνδεχόμενο ἢ δυνατό.

Σ Χ Ο Λ Ι Ο 2.

Συνάγεται καθαρά ἀπὸ τὰ ὅσα προηγήθησαν πῶς τὰ πράγματα παράχθησαν ἀπὸ τὸ Θεὸ μὲ μιὰ ὑπέρτατη τελειότητα, γιατί προήλθαν ἀναγκαῖα ἀπὸ μιὰ δεδομένη τελειότητα φύση. Καὶ καμμιά ἀτέλεια δὲν μπορεί ν' ἀποδοθῆ στὸ Θεό· γιατί αὐτὴ ἡ τελειότητά του μᾶς ἀνάγκασε νὰ τὸ βεβαιώσωμε τοῦτο. Καὶ μάλιστα, ἀπὸ τὴν ἀντίθετη διαβεβαίωση θὰ συναγόταν (μόλις τὸ ἔδειξα) πῶς ὁ Θεὸς δὲν εἶναι ὑπέρτατα τέλειος· γιατί, ἂν τὰ πράγματα εἶχαν παραχθῆ κατ' ἄλλον τρόπο, θᾶπρεπε ν' ἀποδώσωμε στὸ Θεὸ μιὰ ἄλλη φύση, διαφορετικὴ ἀπὸ ἐκείνην ποὺ ὁ σεβασμὸς τοῦ ὑπερτέλειου ὄντος μᾶς ὑποκρεώνει νὰ τοῦ ἀποδώσωμε. Ἀλλὰ δὲν ἀμφισβᾶλλω πῶς πολλοὶ θὰ ἀπορρίψουν αὐτὸν τὸν τρόπο τῆς ἀντίληψης ὡς κατὰ παράλογο καὶ δὲν θὰ καταδεχτοῦν μάλιστα νὰ τὸ ἐξετάσουν· καὶ τοῦτο γιὰ μόνον τὸ λόγο πῶς συνήθισαν νὰ ἀποδίδουν στὸ Θεὸ μιὰ ὀλίγελα διαφορετικὴ ἐλευθερία ἀπὸ ἐκείνη ποὺ ὠρίσαμε (ὄρ. 7) δηλαδὴ μιὰ ἀπόλυτη βούληση. Καὶ δὲν ἀμφισβᾶλλω ἀκόμα πῶς, ἂν θέλουν νὰ συλλογιστοῦν αὐτὸ τὸ πρᾶγμα καὶ νὰ ἐξετάσουν ἐντιμὰ τὴν ἀκολουθία τῶν ἀποδείξεών μου, θὰ ἀπορρίψουν ἐξ ὀλοκλήρου ὅχι μόνον ὡς κατὰ τὸ εὐτελές, ἀλλὰ ὡς μέγα ἐμπόδιο γιὰ τὴν ἐπιστήμη αὐτὸ τὸ εἶδος τῆς ἐλευθερίας ποὺ ἀποδίδουν στὸ Θεό. Δὲν χρειάζεται νὰ ἐπαναλάβω ἐδῶ ὅ,τι εἶπα στὸ σχόλιο τοῦ θεωρήματος 17. Πρὸς χάριν τους ὡστόσο, θὰ δεῖξω ἀκόμα πῶς, κατ' ἂν συμφωνοῦσα πῶς ἡ βούληση ἀνήκει στὴν οὐσία τοῦ Θεοῦ, πάλι προκύπτει ἀπ' τὴν τελειότητά του πῶς τὰ πράγματα δὲν μπορούσαν νὰ δημιουργηθοῦν μὲ κανέναν ἄλλο τρόπο καὶ μὲ καμμιά ἄλλη τάξη. Καὶ αὐτὸ θὰ εἶναι εὐκόλο νὰ τὸ δεῖξωμε, ἂν σκεφθοῦμε πρῶτον τοῦτο, ποὺ καὶ αὐτοὶ οἱ ἴδιοι τὸ παραδέχονται, δηλαδὴ, πῶς ἀπὸ μόνη τὴν ἀπόφαση καὶ ἀπὸ μόνη τὴ βούληση τοῦ Θεοῦ κάθε πρᾶγμα ποὺ ὑπάρχει εἶναι ὅ,τι εἶναι. Γιατὶ πραγματικὰ ἂν ἦταν ἀλλοιώτικα, ὁ Θεὸς δὲν θὰ ἦταν ἡ αἰτία ὅλων τῶν πραγμάτων. Κι' ὅσοι παραδέχονται ἐπίσης πῶς ὅλες οἱ ἀποφάσεις τοῦ Θεοῦ πάρθηκαν ἀπ' τὸν ἴδιο τὸ Θεὸ αἰώνια. Ἄν ἦταν ἀλλοιώτικα θὰ ἀποδίναμε στὸ Θεὸ ἀτέλεια καὶ ἀστάθεια. Ἄλλωστε γιὰ τὴν αἰωνιότητα δὲν ὑπάρχει πότε, οὔτε πρὸ, οὔτε μετὰ· συνάγεται λοιπὸν ἀπὸ τοῦτο, δηλαδὴ ἀπὸ μόνη τὴν τελειότητα τοῦ Θεοῦ, πῶς ὁ Θεὸς δὲν ὑπάρχει προγενέστερα ἀπ' τὴν ἀπόφασίν του καὶ δὲν μπορεί

νὰ ὑπάρχη δίχως αὐτές. Ἀλλὰ, θὰ ποῦν πῶς κι' ἂν ὑποθέσωμε πῶς ὁ Θεὸς θᾶκανε μιὰ ἄλλη φύση ἀπ' τὴν πραγματικὴ, καὶ θᾶκε ἀποφασίσῃ, γιὰ τὴν αἰωνιότητα, κατὰ ἄλλο γιὰ τὴ φύση καὶ γιὰ τὴν τάξη της, αὐτὸ δὲν θὰ συνεπαγόταν γιὰ τὸ Θεὸ καμμιά ἀτέλεια. Ἀπαντῶ πῶς λέγοντας τοῦτο, παραδέχονται πῶς ὁ Θεὸς θὰ μπορούσε νὰ ἀλλάξῃ τὴν ἀποφάσιν του, ἂν ὁ Θεὸς εἶχε ἀποφασίσει γιὰ τὴ φύση καὶ γιὰ τὴν τάξη της κατὰ ἄλλο, ἀπὸ ὅ,τι ἀποφασίσει· δηλαδὴ ἂν εἶχε σχετικὰ μὲ τὴ φύση, θέληση καὶ νοήση ἄλλο πρᾶγμα, θὰ εἶχε ἀναγκαῖα μιὰ νόση ἀλλοιώτικη ἀπ' αὐτὴν ποὺ τώρα εἶναι δική του καὶ μιὰ βούληση ἀλλοιώτικη ἀπὸ τὴν τωρινή του. Κι' ἂν μᾶς ἐπιτρέπεται ν' ἀποδίδωμε στὸ Θεὸ ἄλλη νόση κατ' ἄλλη βούληση, δίχως γιὰ τοῦτο τίποτα ν' ἀλλάξῃ ἀπὸ τὴν οὐσία του καὶ τὴν τελειότητά του, γιὰ ποιά αἰτία δὲν θὰ μπορούσε ν' ἀλλάξῃ τώρα τὴν ἀπόφασίν του σχετικὰ μὲ τὰ δημιουργημένα πράγματα, παραμένοντας ὅμοια τέλειος;

Γιατὶ, μὲ ὅποιον τρόπο κι' ἂν τὰ νοήσωμε, ἡ νόσή του καὶ ἡ βούλησή του σχετικὰ μὲ τὰ δημιουργημένα πράγματα καὶ τὴν τάξη τους πάντοτε διατηροῦν τὴν ἴδια σχέση μὲ τὴν οὐσία καὶ τὴν τελειότητά του. Ἐξ ἄλλου, ὅλοι οἱ φιλόσοφοι, καθὼς γνωρίζω, συμφωνοῦν πῶς δὲν ὑπάρχει στὸ Θεὸ νόση ἐν δυνάμει ἀλλὰ μόνον νόση ἐν ἐνεργείᾳ· ἀφοῦ λοιπὸν ἡ νόση καὶ ἡ βούλησή του δὲν ξεχωρίζουν ἀπὸ τὴν οὐσία του, καθὼς ὅλοι τὸ παραδέχονται, συνέπεται ἀπ' αὐτὸ ἀκόμα πῶς, ὁ Θεὸς εἶχε μιὰ ἄλλη νόση ἐν ἐνεργείᾳ καὶ μιὰ ἄλλη βούληση, καὶ ἡ οὐσία του ὅμοια θὰ ἦταν ἀναγκαῖα ἀλλοιώτικη καὶ κατὰ συνέπεια (ὅπως τὸ συμπέρανα ἀπὸ τὴν ἀρχή), ἂν τὰ πράγματα παράγονταν ἀπὸ τὸ Θεὸ ἀλλοιώτικα ἀπὸ ὅ,τι εἶναι τώρα, ἡ νόση τοῦ Θεοῦ καὶ ἡ βούλησή του, δηλαδὴ (καθὼς τὸ παραδέχονται) ἡ οὐσία του, θᾶπρεπε νᾶναι ἀλλοιώτικες, πρᾶγμα ποὺ εἶναι παράλογο.

Ἀφοῦ λοιπὸν τὰ πράγματα δὲν μπόρεσαν νὰ παραχθοῦν ἀπὸ τὸ Θεὸ μὲ κανέναν ἄλλο τρόπο καὶ μὲ καμμιά ἄλλη τάξη, κι' ἡ ἀλήθεια αὐτῆς τῆς ἀντίληψης εἶναι συνέπεια τῆς ὑπέρτατης τελειότητος τοῦ Θεοῦ, δὲν θ' ἀφεθοῦμε βέβαια ποτὲ νὰ πειθοῦμε ἀπὸ κανένα λόγο πῶς ὁ Θεὸς δὲν θέλησε νὰ δημιουργήσῃ ὅλα τὰ πράγματα ποὺ ἡ νόσή του εἶχε συλλάβει μὲ τόσην τελειότητα, ὅσο τὰ νοοῦμε. Θὰ μᾶς ἀντιπαρατηρήσουν πῶς στὰ πράγματα δὲν ὑπάρχει οὔτε τελειότητα οὔτε ἀτέλεια, καὶ ὅ,τι ἂν εἶναι τέλεια ἢ ἀτελῆ καὶ καλὰ ἢ κακά, αὐτὸ ἐξαρτᾶται μόνον ἀπὸ τὴ βούληση τοῦ Θεοῦ· ἀπ' αὐτὸ συνέπεται, πῶς ἂν τὸ εἶχε θελήσει ὁ Θεός, θὰ μπορούσε νὰ κάμῃ ἐκεῖνο ποὺ εἶναι τώρα τελειότητα νὰ εἶναι ἀτέλεια

καὶ ἀντίστροφα. Ἀλλὰ ἀληθινὰ θὰ ἦταν ἄλλο πρᾶγμα νὰ διαβεβαιώνωμε ἀνοιχτὰ πὼς ὁ Θεός, πού ἔχει ἀναγκαῖα τὴν νόηση γιὰ ὅ,τι θέλει, ἢ μπορεῖ, μὲ τὴ βούλησή του, νὰ κάμῃ ὥστε νὰ ἔχει γιὰ τὰ πράγματα ἀλλοιώτικη νόηση ἀπὸ ἐκείνην πού ἔχει γι' αὐτὰ πρᾶγμα πού (τὸ εἰδείξα λίγο πρὶν) εἶναι μεγάλος παραλογισμός. Μπορῶ λοιπὸν νὰ ἀντιστρέψω ἐναντίον τους τὸ ἐπικείμενόν τους καὶ μάλιστα μὲ τὸν ἀκόλουθο τρόπο. Ὅλα τὰ πράγματα ἐξαρτῶνται ἀπὸ τὴ δύναμη τοῦ Θεοῦ. Γιὰ νὰ μποροῦν τὰ πράγματα νὰ εἶναι ἀλλοιώτικα ἀπ' ὅ,τι εἶναι, θὰ ἔπρεπε ἀναγκαῖα, λοιπὸν, καὶ ἡ βούληση τοῦ Θεοῦ νὰ εἶναι ἀλλοιώτικη ἢ ἡ βούληση τοῦ Θεοῦ δὲν μπορεῖ νὰναι ἀλλοιώτικη (ὅπως τὸ εἰδείξαμε πὼς συνάγεται ἀπ' τὴν τελειότητα τοῦ Θεοῦ μὲ τὴν μεγαλύτερη προφάνεια).

Κατὰ συνέπεια τὰ πράγματα δὲν μπορεῖ νὰναι διαφορετικά. Ἀναγνωρίζω πὼς αὐτὴ ἡ γνώμη, πού τὰ υποβάλλει ὅλα σὲ μιὰ ἀπαθῆ θεία βούληση καὶ παραδέχεται πὼς ὅλα ἐξαρτῶνται ἀπὸ τὴν καλὴν τοῦ διάθεσιν, ἀπομακρύνεται λιγώτερο ἀπ' τὴν ἀλήθεια παρὰ ἢ ἄλλη γνώμη πού παραδέχεται πὼς ὁ Θεός ἐνεργεῖ στὸ κάθε τι ἐπιβλέποντα πάντα στὸ ἀγαθόν. Γιατὶ ἐκεῖνοι πού τὴν υποστηρίζουν, φαίνεται πὼς τοποθετοῦν ἔξω ἀπ' τὸ Θεὸν κάτι πού δὲν ἐξαρτᾶται ἀπ' τὸ Θεὸν καὶ ὅπου ὁ Θεός ἀναφέρεται ὡς ἂν σὲ πρότυπο τῶν ἔργων του, ἢ ὅπου τείνει ὡς πρὸς ἕνα προσδιορισμένο σκοπὸν. Αὐτὸ εἶναι ὡς ἂν νὰ υποτάζωμε τὸ Θεὸν στὴ μοῖρα καὶ τίποτα πὺδ παράλογο δὲν μποροῦμε νὰ ἀποδεχθοῦμε ἀναφορικὰ μὲ τὸ Θεόν, πού εἰδείξαμε πὼς εἶναι ἡ πρώτη αἰτία καὶ ἡ μοναδικὴ ἐλεύθερη αἰτία τόσο τῆς οὐσίας ὅλων τῶν πραγμάτων ὅσο καὶ τῆς ὑπαρξῆς τους. Δὲν ὑπάρχει λοιπὸν κανένας λόγος νὰ κάνωμε τὸν καιρὸ μας γιὰ νὰ ἀνασκευάσωμε αὐτὸν τὸν παραλογισμόν.

ΘΕΩΡΗΜΑ 34.

Ἡ δύναμη τοῦ Θεοῦ εἶναι αὐτὴ ἢ ἴδια τοῦ ἢ οὐσίας.

ΑΠΟΔΕΙΞΗ

Συνέπεται ἀπὸ μόνη τὴν ἀναγκαιότητα τῆς οὐσίας τοῦ Θεοῦ πὼς ὁ Θεός εἶναι ἡ αἰτία τοῦ ἑαυτοῦ του (θεώρ. 11) καὶ (θεώρ. 16 μὲ τὸ πόρισμά του) ὅλων τῶν πραγμάτων. Ἡ δύναμη λοιπὸν τοῦ Θεοῦ μὲ τὴν ὁποία ὁ ἴδιος καὶ ὅλα τὰ πράγματα ὑπάρχουν καὶ ἐνεργοῦν εἶναι ἴδια ἢ οὐσία του. Ο.Ε.Δ.

ΘΕΩΡΗΜΑ 35.

Κάθε τι πού νοοῦμε πὼς ὑπάρχει στὴν ἐξουσία τοῦ Θεοῦ, ὑπάρχει ἀναγκαῖα.

ΑΠΟΔΕΙΞΗ

Κάθε τι πού ὑπάρχει στὴν ἐξουσία τοῦ Θεοῦ πρέπει (προηγ. θεώρημα) νὰ περιλαμβάνεται κατὰ τέτοιον τρόπον στὴν οὐσία του, ὥστε νὰ προέρχεται ἀπ' αὐτὴ ἀναγκαῖα, καὶ κατὰ συνέπεια νὰ ὑπάρχει ἀναγκαῖα. Ο.Ε.Δ.

ΘΕΩΡΗΜΑ 36.

Τίποτα δὲν ὑπάρχει ὅπου ἀπὸ τὴ φύση του νὰ μὴ ἀπορρῆ κάποιο ἀποτέλεσμα.

ΑΠΟΔΕΙΞΗ

Κάθε τι πού ὑπάρχει ἐκφράζει μὲ βέβαιο καὶ προσδιορισμένον τρόπον τὴ φύση ἢ τὴν οὐσία τοῦ Θεοῦ (πόρ. τοῦ θεωρ. 25) μὲ ἄλλα λόγια (θεώρ. 34) κάθε τι πού ὑπάρχει ἐκφράζει μὲ βέβαιο καὶ προσδιορισμένον τρόπον τὴν δύναμη τοῦ Θεοῦ πού εἶναι ἡ αἰτία ὅλων τῶν πραγμάτων (θεώρ. 16) καὶ ἀπ' ὅπου κάποιο ἀποτέλεσμα πρέπει νὰ ἐπακολουθῆ. Ο.Ε.Δ.

ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ

Ἐξήγησα στὰ ὅσα προηγήθησαν τὴ φύση τοῦ Θεοῦ καὶ τὶς ιδιότητες του, δηλαδὴ: πὼς ὑπάρχει ἀναγκαῖα πὼς εἶναι μοναδικός, πὼς ὑπάρχει καὶ ἐνεργεῖ ἀπὸ μόνη τὴν ἀναγκαιότητα τῆς φύσης του πὼς εἶναι ἡ ἐλεύθερη αἰτία ὅλων τῶν πραγμάτων καὶ τοῦτο κατὰ ποῖον τρόπον πὼς ὅλα εἶναι ἐν Θεῷ καὶ ἐξαρτῶνται ἀπ' αὐτὸν κατὰ τέτοιον τρόπον, πού τίποτα δὲν μπορεῖ νὰ ὑπάρχη καὶ νὰ νοηθῆ δίχως αὐτόν. Τέλος πὼς κάθε τι ἔχει προκαθορισθεῖ ἀπὸ τὸ Θεόν, ὅχι βέβαια ἀπὸ τὴν ἐλευθερίαν τῆς βούλησης, δηλαδὴ ἀπὸ μιὰ ἀπόλυτη καλὴν διάθεσιν, ἀλλὰ ἀπὸ τὴν ἀπόλυτην φύσιν τοῦ Θεοῦ; δηλαδὴ τὴν ὑπεριχθὴν δύναμίν του. Φρόντισα, ἐξ ἄλλου, παντοῦ ὅπου μοῦ δόθηκε ἡ εὐκαιρία, νὰ παραμερίσω τὶς προκαταλήψεις πού θὰ μπορούσαν νὰ παρεμποδίσουν νὰ γίνων ἀντιληπτές οἱ ἀποδείξεις μου καθὼς ὅμως παρ' ὅλα αὐτὰ ἀπομένουν ἄκόμα πολλὰ σημεῖα, νὰ παρεμποδίσουν τοὺς ἀνθρώπους νὰ συλλάβουν τὴν ἀλληλουχίαν τῶν πραγμάτων σύμφωνα μὲ τὸν τρόπον ὅπου τὰ ἐξέθεσα. νόμισα πὼς ἄξιζε τὸν κόπον νὰ υποβάλω ἐδῶ τὶς προκαταλήψεις αὐτὰς στὸν ἐλεγχον τῆς λογικῆς. Ὅλες ὅσες ἐπιχειρῶ ἐδῶ νὰ ἐπισημάνω ἐξαρτῶνται ἄλλωστε ἀπὸ μιὰ καὶ μόνη, καὶ συνίστανται στὸ πὼς οἱ ἄνθρωποι ὑποθέτουν συνηθισμένα πὼς ὅλα τὰ πράγματα τῆς φύσης δροῦν, ὅπως καὶ οἱ ἴδιοι τους, μὲ τὴν προοπτι-

κή ενός σκοπού, και φθάνουν ως τὸ σημεῖο νὰ θεωροῦν ὡς βέβαιο πὼς ὁ ἴδιος ὁ Θεὸς τὰ κατευθύνει ὅλα πρὸς ἓνα σκοπὸν· λένε, πράγματι, πὼς ὁ Θεὸς τὰ δημιούργησε ὅλα μὲ προοπτικὴ τὸν ἄνθρωπο καὶ πὼς δημιούργησε τὸν ἄνθρωπο γιὰ νὰ τοῦ ἀποδῆν ὁ ἄνθρωπος λατρεία. Αὕτη λοιπὸν μόνη ἢ προκατάληψη εἶναι ἐκεῖνη ποὺ θὰ τὴν ἐξετάσω, πρῶτα - πρῶτα, γυρεύοντας πρῶτο γιὰ ποιά αἰτία τὴν δέχονται οἱ περισσότεροί καὶ γιὰ τὴν ὅλοι τους ἀποκλίνουν ἀπὸ φυσικοῦ τοὺς νὰ τὴν ἀσπάζωνται. Κατὰ δεύτερο λόγο θὰ ἀποδείξω τὴ σαφειότητά της καὶ γιὰ νὰ τελειώσω θὰ καταδείξω πὼς ἀπ' αὐτὴν προήλθαν οἱ προκαταλήψεις οἱ σχετικὲς μὲ τὸ καλὸ καὶ τὸ κακὸ, γιὰ τὴν ἀξία καὶ τὸ ἁμάρτημα, γιὰ τὸν ἔπαινο καὶ τὸν ψόγο, γιὰ τὴν τάξη καὶ γιὰ τὴν ἀταξία, γιὰ τὴν ὁμορφιὰ καὶ γιὰ τὴν ἀσχήμα καὶ γιὰ ἄλλα ζητήματα τῆς ἴδιας κατηγορίας. Ὡστόσο δὲν εἶναι τοῦ παρόντος ἔργου μου νὰ δείξω πὼς ἀπορρέουν ἀπὸ τὴ φύση τῆς ἀνθρώπινης ψυχῆς. Ἀρκεῖ γιὰ τὴν ὥρα νὰ θέσω ὡς βάση ἐκεῖνο ποὺ ὅλοι θὰ πρέπει νὰ τὸ ἀναγνωρίσουν: Πὼς ὅλοι οἱ ἄνθρωποι γεννιῶνται δίχως νὰ ἔχουν καμμιά γνώση γιὰ τὴς αἰτίες τῶν πραγμάτων καὶ πὼς ὅλοι ἐπιθυμοῦν νὰ ἀναζητήσουν ὅτι τοὺς εἶναι ὠφέλιμο καὶ ἔχουν τὴ συνείδηση γιὰ τοῦτο τὸ πρῶγμα.

Ἀπὸ αὐτὸ συνέπεται: 1ο πὼς οἱ ἄνθρωποι νομίζουν πὼς εἶναι ἐλεύθεροι, γιὰ τὴν ἔχουν συνείδηση τῶν θελημάτων (') τοὺς καὶ τῆς βρεξῆς τοὺς καὶ οὔτε σκέπτονται, ἀκόμα καὶ στὸν ὕπνὸ τοὺς, τὴς αἰτίες ποὺ τοὺς κάνουν νὰ ὀρέγωνται καὶ νὰ ἐπιθυμοῦν, γιὰ τὴν δὲν ἔχουν καμμιά γνώση γι' αὐτές. Συνέπεται: 2ο πὼς οἱ ἄνθρωποι δροῦν πάντα μὲ τὴν προοπτικὴ ἐνός σκοποῦ, δηλαδὴ τοῦ ὠφέλιμου ποὺ ὀρέγονται. Ἀπ' αὐτὸ προέρχεται πὼς προσπαθοῦν πάντοτε νὰ γνωρίσουν τὴς τελικὲς αἰτίες τῶν συντελεσμένων πραγμάτων καὶ ἡσυχάζουν ὅταν πληροφοροῦνται γι' αὐτές, γιὰ τὴν δὲν ἔχουν πιά κανένα λόγο γιὰ νὰ ἀνησυχοῦν. Ἄν δὲν μποροῦν νὰ τὴς μάθουν ἀπὸ κάποιον ἄλλον, δὲν τοὺς ἀπομένει τίποτα παρὰ νὰ στραφοῦν πρὸς τοὺς ἑαυτοὺς τοὺς καὶ νὰ στοχαστοῦν τοὺς σκοποὺς γιὰ τοὺς ὁποίους συνηθίζουν νὰ προσδιορίζονται (κατευθύνονται) πρὸς παρόμοιες πράξεις καὶ ἔτσι κρίνουν ἀπὸ τὴ δική τους τὴν ἰδιοσυστασία τοῦ ἄλλου. Κἀθὼς ἐξ ἄλλου, βρίσκουν στοὺς ἑαυτοὺς τοὺς καὶ

(1) Σημ. τ. Μετφ.—Μὲ τὴ λέξη θέλημα ἀποδίδεται ἡ volitio. Ἡ λέξη αὕτη θὰ πρέπει νὰ ληφθῆ μὲ τὴν ἐννοιά τῆς συγκεκριμένης χρησιμοποίησης τῆς θέλησης. Ὁ Λαλάντ στὸ λεξικό του γράφει: τὸ θέλημα (volition) εἶναι κάτι περισσότερο ἀπὸ μιὰ ἀπόφαση. Ἡ ἀπόφαση εἶναι κάτι ποὺ λαμβάνεται κατ' ἀρχὴν καὶ ἡ ἐκτέλεσή του ἐπικολουθεῖ ἀργότερα. Τὸ θέλημα εἶναι ἡ πράξη τοῦ πνεύματος ποὺ καταλήγει ἀμέσως σ' αὐτὴν τὴν ἐκτέλεση. (Ἄντ. σελ. 1216).

ἔξω ἀπ' τοὺς ἑαυτοὺς τοὺς μεγάλον ἀριθμὸν μέσων ποὺ συμβάλλουν μεγάλως στὴν ἐπιτυχία τοῦ ὠφέλιμου, ὅπως, π.χ. τὰ μάτια γιὰ νὰ βλέπουν, τὰ δόντια γιὰ νὰ μασοῦν, τὰ χορταρικά καὶ τὰ ζῶα γιὰ τὴ διατροφή, τὸν ἥλιο γιὰ νὰ φωτίζη, τὴ θάλασσα γιὰ νὰ τρέφη τὰ ψάρια, φθάνουν στὸ νὰ θεωροῦν ὅλα τὰ πράγματα ποὺ ὑπάρχουν στὴ φύση ὡς μέσα ποὺ ἔγιναν πρὸς χρῆση τοὺς. Ἐαίροντας ἐξ ἄλλου πὼς βρήκανε αὐτὰ τὰ μέσα καὶ πὼς δὲν τὰ προμήθεψαν στοὺς ἑαυτοὺς τοὺς, ἔφθασαν νὰ πιστέψουν πὼς κάποιος ἄλλος τὰ προμήθεψε πρὸς χρῆση τοὺς. Δὲν μόρρεσαν, πραγματικά, ἀφοῦ θεώρησαν τὰ πράγματα ὡς μέσα, νὰ πιστέψουν πὼς ἔγιναν μόνον τοὺς, ἀλλὰ, θγάζοντας τὸ συμπέρασμα τοὺς ἀπὸ τὰ μέσα ποὺ συνηθίζουν νὰ χρησιμοποιοῦν, ἀναγκάστηκαν νὰ πειθοῦν πὼς ὑπῆρχε ἓνας ἢ περισσότεροι κύριοι τῆς φύσης, προικισμένοι μὲ τὴν ἀνθρώπινη ἐλευθερία, ποὺ φρόντισαν γιὰ ὅλες τὴς ἀνάγκες τοὺς καὶ τὰ ἔκαναν ὅλα πρὸς χρῆση τοὺς. Μὴν ἔχοντας ποτὲ ἀκούσει καμμιά πληροφορία γιὰ τὴν ιδιότητα αὐτῶν τῶν ὄντων, χρειάστηκε νὰ τὴν κρίνουν σύμφωνα μὲ τὴ δική τους καὶ ἔτσι παραδέχτηκαν πὼς οἱ θεοὶ ρυθμίζουν ὅλα τὰ πράγματα πρὸς χρῆση τῶν ἀνθρώπων γιὰ νὰ εἶναι οἱ ἄνθρωποι προσηλωμένοι σ' αὐτοὺς καὶ γιὰ νὰ τοὺς ἔχουν τὸ μεγαλύτερο σεβασμὸ. Μὲ τοῦτο συνέβη ὥστε ὁ καθένας παίρνοντας ὑπ' ὄψη του τὴν ἴδια του τὴν ιδιότητα, νὰ ἐπινοήσῃ διάφορα εἶδη λατρείας γιὰ τὸ Θεό, ὥστε αὐτὸς νὰ τὸν ἀγαπήσῃ ἡνῶν ἀπ' τοὺς ἄλλους καὶ γιὰ νὰ πετύχῃ νὰ διοικῆ ὀλόκληρη τὴ φύση πρὸς ὄφελος τῆς τυφλῆς ἐπιθυμίας του καὶ τῆς ἀκόρεστης ἀπληστίας του. Ἐτσι ἡ προκατάληψη αὕτη κατάντησε δεισιδαιμονία καὶ θαθειορρίζωσε στὴς ψυχές. Ἀλλὰ, ἐνῶ γύρευαν νὰ δείξουν πὼς ἡ φύση δὲν κάνει τίποτα ἔσκοπα (δηλαδὴ τίποτα ποὺ νὰ μὴν εἶναι πρὸς χρῆση τοῦ ἀνθρώπου), φαίνεται πὼς δὲν ἔδειξαν τίποτε ἄλλο, ἐκτὸς ἀπὸ τὸ ὅτι ἡ φύση καὶ οἱ θεοὶ πάσχουν ἀπ' τὸ ἴδιο παραλήρημα ὅπως καὶ οἱ ἄνθρωποι. Κυττάχτε, οἶς παρακαλῶ, ποῦ φτάσαμε μ' αὐτὸν τὸν παραλογισμό.

Ἄνάμεσα σὲ τόσα χρήσιμα πράγματα ποὺ προσφέρει ἡ φύση ἀναγκάστηκαν νὰ βροῦν καὶ ἀρκετὰ βλαβερὰ πράγματα, ὅπως οἱ θύελλες, οἱ σεισμοί, οἱ ἀρρώστειες κλπ. καὶ ἔκριναν πὼς παρόμοια συμβάντα προέρχονταν ἀπ' τὴν ὀργὴ τοῦ Θεοῦ, ἐξ αἰτίας τῆς ἀσέβειας τῶν ἀνθρώπων ἀπέναντί του ἢ τῆς παραμέλησής τοὺς στὴν λατρεία ποὺ τοῦ ἀπόδιναν καί, σὲ πείσμα τῆς καθημερινῆς πείρας, ποὺ ἔδειχνε μ' ἀναρίθμητα παραδείγματα πὼς τὰ χρήσιμα καὶ τὰ βλαβερὰ συμβάντα πλῆττον ἀδιάκριτα καὶ τοὺς εὐσεβεῖς καὶ τοὺς ἀσεβεῖς, δὲν θέλησαν ὥστόσο νὰ παραιτηθοῦν ἀπ' αὐτὴν τὴν πεπα-

λαιωμένη προκατάληψη. Τὸ βρήκαν εὐκολώτερο νὰ τοποθετήσουν τὸ γεγονός αὐτὸ ἀνάμεσα στὰ ἄγνωστα πράγματα ποὺ ἀγνοοῦσαν τὴν κρῆση τους καὶ νὰ παραμένουν στὴν τωρινὴ καὶ ἐγγενῆ κατάστασή τους τῆς ἀγνοίας, παρὰ νὰ ἀνατρέψουν ὅλα αὐτὸ τὸ κατασκευάσμα καὶ νὰ ἐπινοήσουν ἕνα ἄλλο. Παραδέχτηκαν λοιπὸν ὡς βέβαιο πὼς οἱ κρίσεις τοῦ Θεοῦ εἶναι πολὺ πάνω ἀπ' τὴν κατανόηση τοῦ ἀνθρώπου· καὶ βέβαια καὶ τοῦτο μόνο θὰ ἦταν ἡ αἰτία ποὺ τὸ ἀνθρώπινο γένος θὰ ἀγνοοῦσε γιὰ πάντα τὴν ἀλήθεια, ἂν τὰ μαθηματικά, ποὺ ἀσχολοῦνται ὄχι μὲ σκοποὺς ἀλλὰ μονάχα μὲ τὴν οὐσία καὶ τὴν ιδιότητα τῶν σχημάτων, δὲν ἔδειχναν στοὺς ἀνθρώπους ἕναν ἄλλον κανόνα γιὰ τὴν ἀλήθεια· καὶ ἐκτὸς ἀπ' τὰ μαθηματικὰ μπορούμε νὰ ἐπισημάνωμε κι' ἄλλες ἀκόμα αἰτίες (ποὺ εἶναι περιττὸ νὰ τις ἀριθμήσωμε ἐδῶ) μὲ τὴν ὅποιας μπόρεσαν οἱ ἀνθρώποι νὰ ἀντιληφθοῦν αὐτές· τὴν κοινὴν προκαταλήψην καὶ ὠδηγήθησαν στὴν ἀληθινὴ γνῶση τῶν πραγμάτων.

Μὲ τοῦτο ἐξήγησα ἄρκετὰ ὅ,τι ὑποσχέθηκα κατὰ πρῶτο λόγο. Γιὰ νὰ δεῖξω πῶς ἡ φύση δὲν ἔχει κανένα ἰδιαίτερο προδιαγεγραμμένο σκοπὸ καὶ πῶς ὅλες οἱ τελικὲς αἰτίες εἶναι μόνον αὐταπάτες τῶν ἀνθρώπων, δὲν θὰ χρειασθῆ μακρηγορία. Νομίζω πραγματικὰ πῶς τὸ καθώρισα ἤδη ἄρκετὰ, τόσο δείχνοντας ἀπὸ ποιὲς ἀρχὲς καὶ ἀπὸ ποιὲς αἰτίες προέρχεται αὐτὴ ἡ προκατάληψη, ὅσο καὶ μὲ τὸ θεώρημα 16 καὶ τὰ πορίσματα τοῦ θεωρήματος 32 καὶ ἐξ ἄλλου μὲ ὅ,τι εἶπα, ποὺ ἀποδείχνει πῶς τὸ κάθε τι φύση παράγεται ἀπὸ μιὰ αἰώνια ἀναγκαιότητα καὶ ἀπὸ μιὰ ὑπέρτατη τελειότητα. Θὰ προσθέσω ὡστόσο τοῦτο: πῶς αὐτὴ ἡ τελολογικὴ θεωρία ἀνατρέπει ἐξ ὀλοκλήρου τὴ Φύση. Γιατὶ θεωρεῖ ὡς ἀποτέλεσμα ἐκεῖνο ποὺ, πραγματικὰ, εἶναι αἰτία καὶ ἀντιστρόφως. Ἐξ ἄλλου, θέτει κατόπιν ἐκεῖνο ποὺ ἀπὸ φυσικοῦ του προηγείται. Καὶ τέλος κάνει ἀτελέστατο ἐκεῖνο ποὺ εἶναι τὸ ὑπέρτατο καὶ τὸ τελειότατο. Γιατὶ (ἀφίνοντας κατὰ μέρος τὰ δύο πρῶτα σημεῖα ὡς ἀπ' ἐαυτῶν πρόδηλα), αὐτὸ τὸ ἀποτέλεσμα, ὅπως διαπιστώθηκε μὲ τὰ θεωρήματα 21, 22 καὶ 23, εἶναι τὸ τελειότερο, ποὺ παραχθῆκε ἅμεσα ἀπὸ τὸ Θεὸ καὶ ὅσο ἕνα πρᾶγμα γιὰ νὰ παραχθῆ χρειάζεται ἐνδιάμεσες αἰτίες, τόσο περισσότερο εἶναι ἀτελές. Ἀλλά, ἂν τὰ πράγματα ποὺ παραχθῆκαν ἅμεσα ἀπὸ τὸ Θεὸ ἔγιναν γιὰ νὰ πετύχῃ ὁ Θεὸς τὸ σκοπὸ του, τότε ἀναγκαῖα τὰ τελευταῖα, ποὺ ἐξ αἰτίας τους εἶχαν γίνει τὰ πρῶτα, θὰ ἦσαν τὰ μὲν ἔξωκα. Ἐξ ἄλλου ἡ θεωρία αὐτὴ καταστρέφει τὴν τελειότητα τοῦ Θεοῦ· γιατί ἂν ὁ Θεὸς ἐνεργῆ γιὰ ἕναν σκοπὸ, ὀρέγεται ἀναγκαῖα κάτι ποὺ τὸ στερεῖται. Καὶ μ' ὅλο ποὺ οἱ θεολόγοι καὶ οἱ μεταφυσικοὶ ξεχωρίζουν

τὸ σκοπὸ ποὺ προέρχεται ἀπὸ ἀπορία ἀπὸ τὸ σκοπὸ ἀπὸ ἐξομοίωση, συμφωνοῦν ὡστόσο πῶς ὁ Θεὸς τὰ ἔκαμε ὅλα γιὰ τὸν ἑαυτὸ του καὶ ὄχι γιὰ τὰ πράγματα ποὺ θὰ δημιουργοῦσε· γιατί δὲν μποροῦν ἔξω ἀπὸ τὸ Θεὸ νὰ παραδεχθοῦν πῶς ὑπῆρχε κάτι ἄλλο πρὶν ἀπὸ τὴν δημιουργία καὶ ποὺ ἐξ αἰτίας του ἔδρασε ὁ Θεός· ἀναγκάζονται λοιπὸν ὅμοια νὰ ἀναγνωρίσουν πῶς ὁ Θεὸς ἐκεῖνα γιὰ τὰ ὅποια θέλησε νὰ παρασκευάσῃ τὰ μέσα, τὰ ἐστερεῖτο καὶ τὰ ἐπιθυμοῦσε, καθὼς εἶναι αὐτόδηλο. Καὶ δὲν θὰ πρέπει νὰ λησμονήσωμε ἐδῶ ὅτι οἱ ὁπαδοὶ αὐτῆς τῆς θεωρίας, ποὺ θέλησαν νὰ ἐπιδείξουν τὸ τάλαντό τους καθορίζοντας τοὺς σκοποὺς τῶν πραγμάτων, γιὰ νὰ ὑποστηρίξουν τὴν θεωρίαν τους, εἰσήγαγον ἕναν καινούργιο τρόπο ἀπόδειξης: τὴν ἀναγωγή ὄχι στὸ ἀδύνατο, ἀλλὰ στὴν ἄγνοια· πρᾶγμα ποὺ δείχνει πῶς γι' αὐτοὺς δὲν ὑπῆρχε κανένας τρόπος ἀπόδειξης. "Ἄν, π.κ., μιὰ πέτρα πέσῃ ἀπὸ μιὰ στέγη στὸ κεφάλι κάποιου καὶ τὸν σκοτώσῃ, θὰ ἀποδείξουν κατὰ τὸν ἀκόλουθο τρόπο πῶς ἔπεσε ἡ πέτρα καὶ σκότωσε αὐτὸν τὸν ἀνθρώπο. "Ἄν δὲν ἔπεσε γι' αὐτὸν τὸν σκοπὸ ἀπὸ τὴν βούληση τοῦ Θεοῦ, πῶς τόσες περιπτώσεις (καὶ πραγματικὰ ἔχομε συχνὰ μιὰ μεγάλη συρροή τους) μπόρεσαν νὰ συγκεντρωθοῦν κατὰ τύχη; "Ἦσως θὰ πῆτε: αὐτὸ ἔτυχε γιατί φυσοῦσε ἀέρας καὶ ὁ ἀνθρώπος περνοῦσε ἀπὸ ἐκεῖ. Ἀλλά, θὰ ἐπιμείνουν, γιατί ὁ ἀέρας φυσοῦσε ἐκείνην τὴν στιγμή; γιατί ὁ ἀνθρώπος περνοῦσε ἀπὸ ἐκεῖ ἐκείνην τὴν στιγμή; "Ἄν ἀπαντήσετε τότε: ὁ ἀέρας σηκώθηκε γιατί ἡ θάλασσα, τὴν προηγούμενη ἡμέρα, ποὺ ἀκόμα ἦταν γαλήνη, εἶχε ἀρχίσει νὰ ἀναταράζεται· ὁ ἀνθρώπος εἶχε προσκαλεστεῖ ἀπὸ κάποιον φίλο· θὰ ξαναεπιμείνουν καὶ πάλι, γιατί δὲν τελειώνουν μὲ τὸ νὰ θέτουν ἐρωτήματα: γιατί ἡ θάλασσα εἶχε ἀναταραχθῆ; γιατί ὁ ἀνθρώπος εἶχε προσκαλεστεῖ αὐτὴ τὴν στιγμή; καὶ θὰ συνεχίσουν ἔτσι νὰ σᾶς ρωτοῦν ἀδιάκοπα γιὰ τὰ αἰτία αὐτῶν τῶν συμβάντων, ὥσπου νὰ καταφύγετε στὴ βούληση τοῦ Θεοῦ, σ' αὐτὸ τὸ ἄσυλο τῆς ἀγνοίας. Τὸ ἴδιο, ὅταν βλέπουν τὴν κατασκευή τοῦ ἀνθρώπινου σώματος, κυριεῦνται ἀπὸ μιὰ ἡλίθια κατάπληξη καὶ, ἐπειδὴ ἀγνοοῦν τὴν αἰτία, αὐτῆς τῆς ὡραίας διάταξης, συμπεραίνουν πῶς δὲν ἔχει συγκροτηθεῖ μηχανικὰ, ἀλλὰ ἀπὸ κάποια θεῖα καὶ ὑπερφυσικὴ τέχνη καὶ κατὰ τέτοιο τρόπο ποὺ τὸ ἕνα μέρος νὰ μὴν βλάπτῃ τὸ ἄλλο. "Ἔτσι συμβαίνει πῶς ὅποιος ἀναζητεῖ τὴν ἀληθινὴν αἰτίαν τῶν θαυμάτων καὶ θέλει νὰ μάθῃ σὰν μορφωμένος ἀνθρώπος τὰ πράγματα τῆς φύσης, ἂντὶ νὰ τὰ ἀποθαυμάσῃ σὰν ἕνας ἀνόητος, θεωρεῖται συχνὰ ὡς αἰρετικὸς καὶ ἀσεβὴς καὶ διακηρύσσεται τέτοιος ἀπὸ ἐκείνους ποὺ ὁ ἀπαίδευτος ἀνθρώπος τοὺς λατρεύει ὡς ἐρμηνευτὲς

της Φύσης και των Θεῶν. Γνωρίζουν καλά πώς ή καταστροφή της ἄγνοιας, σημαίνει καταστροφή της ηλίθιας κατάπληξης, δηλαδή του μοναδικού μέσου της αποδεικτικής επιχειρηματολογίας των και της διασφάλισης της εξουσίας τους. Ἄλλα ἄρκετά για τὸ κεφάλαιο αὐτό· τώρα περνῶ σὸ τρίτο σημεῖο πὸ ἀποφάσισα νὰ διαπραγματευθῶ.

Ἄφου σκέφθηκαν πὸς τὸ κάθε τι πὸ συμβαίνει γίνεται για χάρη τους, οἱ ἄνθρωποι χρειάσθηκε νὰ θεωρήσουν πὸς σ' ὅλα τὸ κυριώτερο εἶναι ἐκεῖνο πὸς ἔχει τὴ μεγαλύτερη χρησιμότητα γι' αὐτοὺς και πιστεύουν για ἐξοχώτερα ἐκεῖνα πὸς τοὺς ἐπηρεάζουν περισσότερο· εὐάρεστα. Μ' αὐτὸν τὸν τρόπο ἔφτιαξαν αὐτὲς τὲς ἐννοίες με τὲς ὁποῖες ἐξηγοῦν τὲς ιδιότητες τῶν πραγμάτων, ὅπως τὸ Καλὸ, τὸ Κακὸ, τὴν Τάξη, τὴν Ἄταξία, τὸ Θερμὸ, τὸ Ψυχρὸ, τὴν Ὁμορφιά, τὴν Ἀσχήμια και ἀπ' τὸ ὅτι θεωροῦν τοὺς ἑαυτοὺς τοὺς ἐλεύθερους προήλθαν οἱ ἄλλες ἐννοίες τοῦ Ἑλληνισμοῦ και τοῦ Ἑβραϊσμοῦ· τοῦ Ἄμαρτήματος και τῆς Ἀξίας. Θὰ ἐξηγήσω ἀργότερα αὐτὲς τὲς τελευταῖες, ὅταν θὰ διαπραγματευθῶ για τὴν ἀνθρώπινη φύση και ἐν συντομία θὰ μιλήσω για τὲς πρῶτες. Οἱ ἄνθρωποι λοιπὸν ἐνόμισαν Καλὸ κάθε τι πὸς συντείνει σὴν ὑγεία τους και σὴν λατρεία τοῦ Θεοῦ. Κακὸ ἐκεῖνο πὸς εἶναι ἐναντίον. Καί, καθὼς ἐκεῖνοι πὸς δὲν γνωρίζουν τὴ φύση τῶν πραγμάτων, δὲν διατυπώνουν καμμιά γνώμη σχετικὴ μ' αὐτά, ἀλλὰ μονάχα τὰ φαντάζονται και θεωροῦν τὴ φαντασία για νόηση, πιστεύουν λοιπὸν σὲθερά· πὸς ὑπάρχει σ' αὐτὰ Τάξη, μὰ πὸς ἀγνοοῦν τὴ φύση τόσο τῶν πραγμάτων ὅσο και τῶν ἑαυτῶν τους. Ὅταν εἶναι διαταγμένα πραγματικὰ σὲ τρόπο πὸς, καθὼς μᾶς τὰ παρουσιάζουν οἱ αἰσθήσεις, νὰ μπορούμε εὐκόλα νὰ τὰ φαντασθοῦμε και, κατὰ συνέπεια, νὰ τὰ θυμηθοῦμε εὐκόλα, λέμε πὸς εἶναι καλὰ τακτοποιημένα· σὴν ἀντίθετη περίπτωση, ὅτι εἶναι κακῶς τακτοποιημένα ἢ ἀτακτα. Καί καθὼς βρίσκουμε περισσότερο εὐχαρίστηση σ' αὐτὰ παρὰ σὲ ἄλλα, σὲ πράγματα πὸς μπορούμε νὰ τὰ φανταζόμαστε εὐκολώτερα, οἱ ἄνθρωποι προτιμοῦν τὴν τάξη ἀπὸ τὴν ἄταξία· ὡσάν, ἐκτὸς ἀναφορικὰ με τὴν φαντασία μας, ἡ τάξη νὰ ἦταν κάποιο πρᾶγμα μέσα σὴν φύση. Λένε ἀκόμα πὸς ὁ Θεὸς δημιουργήσε ὅλα τὰ πράγματα με τάξη και, ἔτσι δίχως νὰ τὸ ξαίρουν, ἀποδίδουν σὸ Θεὸ φαντασία. Ἐκτὸς ἂν νομίζουν πὸς ὁ Θεὸς προνοώντας για τὴν ἀνθρώπινη φαντασία, διέταξε ὅλα τὰ πράγματα κατὰ τέτοιον τρόπο, ὥστε νὰ μπορούν νὰ τὰ φαντάζονται εὐκολώτερα και πιθανὸν δὲν θὰ τοὺς σταματοῦσε αὐτὴ ἡ ἀντίρρηση, πὸς βρίσκονται ἀπειράριθμα πράγματα πὸς ξεπερνοῦν πολὺ τὴ

φαντασία μας και μεγάλος ἀριθμὸς πὸς τὴν περιπλέκει ἐξ αἰτίας τῆς ἀδυναμίας της. Ἄλλα ἄρκετά για αὐτὸ τὸ θέμα. Ὅσο για τὲς ἄλλες ἐννοίες ἐπίσης, δὲν εἶναι τίποτε, ἂν δὲν εἶναι τρόποι φαντασίας με τοὺς ὁποῖους ἡ φαντασία ἐπηρεάζεται πρὸς ἁποκλιση, κί· ὡστόσο οἱ ἄμαθεῖς τὲς θεωροῦν ὡς τὲς κύριες ιδιότητες τῶν πραγμάτων· γιατί, καθὼς τὸ εἶπαμε ἤδη, πιστεύουν πὸς ὅλα τὰ πράγματα ἐγίναν για χάρη τους και λένε πὸς ἡ φύση ἐνὸς πράγματος εἶναι καλὴ ἢ κακὴ, ὑγιεινὴ ἢ σάπια και διεφθαρμένη ἀνάλογα με τὸ ὅσο ἐπηρεάζονται ἀπ' αὐτό. Ἄν, π.χ. ἡ κίνηση πὸς δέχονται τὰ νεῦρα ἀπὸ τὰ ἀνεικεῖμενα πὸς μᾶς τὰ παριστάνουν τὰ μάτια, ταιριάζει σὴν ὑγεία, τότε τὰ ἀντικείμενα πὸς εἶναι ἡ αἰτία της ὀνομάζονται ὠραῖα και λέμε ἄσχημα ἐκεῖνα πὸς προκαλοῦν τὴν ἀντίθετη κίνηση. Ἐκεῖνα πὸς κινητοποιοῦν τὲς αἰσθήσεις ἀπὸ τὴ μύτη τὰ ὀνομάζουμε εὐσμία ἢ δύσοσμία· γλυκὰ ἢ πικρά, εὐχάριστα ἢ δυσάρεστα σὴν γεύση, ἐκεῖνα πὸς μᾶς προξενοῦν ἐντύπωση με τὴ γλῶσσα κλπ. Ἐκεῖνα πὸς ἐνεργοῦν με τὴν ἀφή εἶναι σκληρὰ ἢ μαλακὰ, τραχειὰ ἢ λεία κλπ. Καί ἐκεῖνα πὸς χτυποῦν τ' αὐτιά, λέμε πὸς κάνουν θόρυβο ἢ ἤχο ἢ ἀρμονία και σχετικὰ μ' αὐτὴν τὴν τελευταία ιδιότητα ἢ παραξενιὰ τῶν ἀνθρώπων ἔφτασε ὡς τὸ σημεῖο νὰ πιστεύη πὸς και σὸν ἴδιο τὸ Θεὸ ἄρεσε ἢ ἀρμονία. Δὲν λείπουν μάλιστα και οἱ φιλόσοφοι πὸς ἔχουν πεισθεῖ πὸς οἱ οὐράνιες κινήσεις συνθέτουν μιὰ ἀρμονία. Ὅλα αὐτὰ δείχνουν καθαρὰ πὸς ὁ καθένας κρίνει τὰ πράγματα σύμφωνα με τὴν διάθεση τοῦ μυαλοῦ του ἢ καλύτερα παίρνει τὲς διαθέσεις τῆς φαντασίας του για πράγματα. Δὲν πρέπει λοιπὸν νὰ παραξενευόμαστε (για νὰ τὸ σημειώσωμε ἐν παρόδῳ) πὸς τόσες διχογνωμίες, ὅπως τὸ βλέπομε, δημιουργήθηκαν ἀνάμεσα στοὺς ἀνθρώπους και τέλος ἀπ' αὐτὲς προήλθε ὁ σκεπτικισμὸς. Ἄν, πραγματικὰ, οἱ ἄνθρωποι συμφωνοῦν σὲ πολλὰ σημεῖα, σὲ περισσότερα ἐν τούτοις διαφέρουν, και, κατὰ συνέπεια, ἐκεῖνο πὸς φαίνεται καλὸ σὸν ἕνα, φαίνεται κακὸ σὸν ἄλλο· ὁ ἕνας κρίνει τακτοποιημένο ὅτι βρίσκει ὁ ἄλλος ἀνάτακτο· ἐκεῖνο πὸς εὐχαριστεῖ τὸν ἕνα, δυσαρρεστεῖ τὸν ἄλλο και τὸ ἴδιο και για τὰ ἄλλα. Δὲν θὰ ἐπιμείνω περισσότερο σ' αὐτὸ και γιατί δὲν εἶναι ἡ στιγμή νὰ διαπραγματευθῶ τὴν ἀνάπτυξη αὐτῶν τῶν πραγμάτων και γιατί γι' αὐτὰ ὅλοι ἔχουν ἄρκετὴ πείρα. Ἄλλωστε ὅλοι τὸ λένε: Ὅσα κεφάλια, τόσες και γνῶμες (Quot capita, tot sensus). Ὁ καθένας ἔχει τὴ δική του γνῶμη· δὲν ὑπάρχει μικρότερη διαφορὰ ἀνάμεσα σὲ μυαλά, ὅσο και ἀνάμεσα στοὺς οὐρανίσκους. Καί ὅλες αὐτὲς οἱ παροιμίες δείχνουν ἄρκετά πὸς οἱ ἄνθρωποι κρίνουν τὰ πράγματα σύμφωνα

μὲ τὴ διάθεσιν τοῦ μυαλοῦ τους καὶ τὰ φαντάζονται μᾶλλον παρὰ τὰ γνωρίζουν. Ἄν τὰ πράγματα τὰ εἶχανε γνωρίσει μὲ τὴ νόησιν, τὰ πράγματα αὐτὰ θὰ εἶχανε, ὅπως τὰ δεικνύουν τὰ μαθηματικά, τὴ δύναμιν ἂν μὴ νὰ προσελκύσουν, τοῦλάχιστον νὰ πείσουν ὅλον τὸν κόσμον.

Βλέπομε ἔτσι πῶς ὅλοι οἱ λόγοι μὲ τοὺς ὁποίους ὁ κοινὸς ἄνθρωπος συνηθίζει νὰ ἐξηγῆ τὴ Φύσιν, εἶναι μόνον οἱ τρόποι ὅπου φανταζόμεστε καὶ δὲν μᾶς πληροφοροῦν γιὰ τὴ φύσιν κανενὸς πράγματος, ἀλλὰ μονάχα γιὰ τὸν τρόπο ὅπου συγκροτεῖται ἡ φαντασία, καί, καθὼς ἔχουν ὀνόματα ποὺ φαίνονται νὰ ἐφαρμόζονται σὲ ὀντότητες ποὺ ὑπάρχουν ἔξω ἀπ' τὴ φαντασία, γι' αὐτὸ τοὺς ὀνομάζω ὄχι λογικούς, ἀλλὰ φανταστικούς, καὶ ἔτσι ὅλα τὰ ἐπιχειρήματα ποὺ συνάγονται ἐναντίον μας ἀπὸ παρόμοιες ἔννοιες, μποροῦν εὐκόλῃ νὰ ἀναιρεθοῦν. Πολλοὶ πραγματικὰ συνηθίζουν νὰ ἐπιχειρηματολογοῦν μ' αὐτὸν τὸν τρόπο. Ἄν ὅλα τὰ πράγματα εἶναι συνεπακόλουθα τῆς ἀναγκαιότητος τῆς τελειότητος φύσεως τοῦ Θεοῦ, ἀπὸ ποῦ προέρχονται τὴς ἀτέλειες ποὺ ὑπάρχουν στὴ Φύσιν; ἤδη, ἀπὸ ποῦ προέρχεται πῶς τὰ πράγματα φθείρονται ὡς τὸ σημεῖο τῆς δυσωδίας καὶ εἶναι ἄσχημα ὡς τὸ σημεῖο νὰ μᾶς προσξενοῦν ναυτία, καὶ ποῦ ὀφείλεται ἡ ἀταξία, τὸ κακὸ, ἡ ἁμαρτία, κλπ. Αὐτὰ εἶναι εὐκόλο, καθὼς εἶπα, νὰ ἀνασκευαστοῦν. Γιατὶ ἡ τελειότητα τῶν πραγμάτων πρέπει νὰ ἐκτιμᾶται μόνον ἀπὸ τὴ φύσιν τους καὶ τὴν δύναμίν τους καὶ δὲν εἶναι γι' αὐτὸ περιοσόμερο ἢ λιγώτερο τέλεια ἐπειδὴ ἄρῃσουν ἢ δυσαρῃστοῦν τὴς αἰσθήσεις τῶν ἀνθρώπων ἢ γιὰ τὴν ταιριάζουσαν στὴν ἀνθρώπινον φύσιν, ἢ τοὺς εἶναι ἀπεχθῆ. Ὅσο γιὰ κείνους ποὺ ρωτοῦν: γιὰ τὸν Θεὸν δὲν δημιουργήσῃ ὅλους τοὺς ἀνθρώπους μὲ τέτοιον τρόπο ὥστε νὰ κυβερνῶνται μόνον ἀπὸ τὴς ὑπαγορεύσεις τῆς λογικῆς δὲν θὰ ἀπαντήσω τίποτε ἄλλο, παρὰ μόνον πῶς σ' αὐτὸν δὲν ἔλλειψε τὸ ὕλικὸ γιὰ ὅλα τὰ πράγματα, ἀπὸ τὴν ὑψηλότερη ὡς τὴν τελειότερη βαθμίδα τῆς τελειότητος, ἢ γιὰ νὰ μιλῶσω κυριολεκτικώτερα, γιὰ τὸν οἱ δικοὶ του νόμοι τῆς Φύσεως ἦταν ἄρκετὰ εὐρεῖς ὥστε νὰ ἐπαρκέσουν γιὰ ὅλα ὅσα μπορεῖ νὰ συλλάβῃ ἕνας ἄπειρος νοῦς, ὅπως ἀπόδειξα στὸ θεώρημα 16. Αὐτὲς εἶναι οἱ προκαταλήψεις ποὺ ἐπεχείρησα νὰ σημειώσω ἐδῶ. Ἄν ἀπομένουν καὶ ἄλλες τοῦ ἴδιου εἴδους, ὁποιοσδήποτε μπορεῖ νὰ τὴς διορθώσῃ μὲ λίγη σκέψιν.

ΤΕΛΟΣ ΤΟΥ ΠΡΩΤΟΥ ΜΕΡΟΥΣ

ΜΕΡΟΣ ΔΕΥΤΕΡΟ

ΠΕΡΙ ΤΗΣ ΦΥΣΗΣ ΚΑΙ ΤΗΣ ΑΡΧΗΣ ΤΗΣ ΨΥΧΗΣ

Περὶ τῶν τῶρα στὴν ἐξήγησιν τῶν πραγμάτων ἐκείνων ποὺ ἀναγκαῖα ἀπέρρευσαν ἀπὸ τὴν οὐσίαν τοῦ Θεοῦ ἢ ἀπὸ τὸ αἰώνιον καὶ ἄπειρο ὄν. Δὲν θὰ τὰ πραγματευθῶ ὅλα αὐτὰ γιὰ τὸ θεώρημα 16 τοῦ Πρώτου μέρους ἀποδείξαμε πῶς μιὰ ἀπειρία πραγμάτων ἔπρεπε νὰ ἀπορρέουν ἀπὸ αὐτὴν τὴν οὐσίαν μὲ ἄπειρους τρόπους. Θὰ ἐξηγήσω μόνον ἐκεῖνα ποὺ μποροῦν νὰ μᾶς ὀδηγήσουν σὰν ἀπὸ τὸ χέρι στὴν γνώσιν τῆς ἀνθρώπινης ψυχῆς καὶ τῆς ὑπέριστατης μακαριότητός της.

ΟΡΙΣΜΟΙ

I. Μὲ τὴν λέξιν σῶμα ἐννοῶ τὸν τρόπο ποὺ ἐκφράζει τὴν οὐσίαν τοῦ Θεοῦ, θεωρούμενη ὡς κάτι ἐκτὰ κατὰ βέβαιον καὶ προδιωρισμένο τρόπο (βλ. θεωρ. 25, μέρος I.).

II. Λέω πῶς τοῦτο ἀναφέρεται στὴν οὐσίαν ἐνὸς πράγματος, ὅτι ἄρκει νὰ εἶναι δεδομένο ὥστε τὸ πρᾶγμα νὰ τίθεται (νὰ ὑπάρχη) ἀναγκαῖα καὶ ἄρκει νὰ ἀφαιρῆται (νὰ μὴν ὑπάρχη) ὥστε τὸ πρᾶγμα νὰ αἰρεται ἀναγκαῖα ἢ ἀκόμα εἶναι ἐκεῖνο ποὺ χωρὶς αὐτὸ τὸ πρᾶγμα οὔτε νὰ ὑπάρχη οὔτε νὰ νοηθῆ μπορεῖ καὶ πῶς ἀντίστροφα, δίκως τὸ σῶμα δὲν μπορεῖ οὔτε νὰ ὑπάρχη οὔτε νὰ νοηθῆ.

III. Μὲ τὸν ὅρο ἰδέα ἐννοῶ μιὰν ἔννοιαν τῆς ψυχῆς τὴν ὁποία σχηματίζει ἡ ψυχὴ γιὰ τὸ εἶναι πρᾶγμα σκεπτόμενον.

ΕΞΗΓΗΣΗ

Προτιμῶ τὴν λέξιν ἔννοια ἀντὶ γιὰ τὴ λέξιν ἀντίληψη, γιὰ τὴν ἢ λέξιν ἀντίληψη φαίνεται σὰ νὰ δείκνῃ πῶς ἡ ψυχὴ δέχεται παθη-

τικά ένα αντικείμενο ενώ η έννοια φαίνεται να εκφράζει μιαν ενέργεια της ψυχής.

IV. Με αυτότελή ιδέα (*idea adequata*) έννοω μιαν ιδέα πού, έφ' όσον την θεωρούμε καθ' έαυτήν άσχετα με τó αντικείμενό της έχει όλες τις έσωτερικές ιδιότητες ή χαρακτηρες μις άληθινής ιδέας.

ΕΞΗΓΗΣΗ

Λέγω έσωτερικές για να αποκλείσω εκείνην την ιδιότητα πού είναι έξωτερική, δηλαδή την σύμπτωση της ιδέας με τó ιδεατό της αντικείμενο.

V. Διάρκεια είναι μιá άπεριόριστη εξακολούθηση της ύπαρξης.

ΕΞΗΓΗΣΗ

Λέγω άπεριόριστη γιατί δεν μπορεί ποτέ να προσδιοριστή από αυτήν την φύση του υπάρχοντος πράγματος, αλλά ούτε και από την ποιητική της αίτια (*causa efficiens*), πού συνεπάγεται βέβαια άναγκαία την ύπαρξη του πράγματος, αλλά δεν την άφαιρεί.

VI. Με τις λέξεις πραγματικότητα και τελειότητα έννοω τó ίδιο πράγμα.

VII. Με την λέξη ιδιαίτερα πράγματα (*res singulares*) έννοω τά πράγματα πού είναι πεπερασμένα και έχουν προσδιορισμένη ύπαρξη. Όταν πολλές άτομκότητες συμβάλλουν σε μιαν και την αυτήν ενέργεια με τρόπο τέτοιο πού όλες τους να είναι ταυτόχρονα αίτια ενός και του αυτού άποτελέσματος, τις θεωρώ όλες άπ' αυτήν την άποψη ως ένα και μόνο ιδιαίτερο πράγμα.

ΑΞΙΩΜΑΤΑ

I. Η ουσία του ανθρώπου δεν συνεπάγεται και την άναγκαία ύπαρξή του, δηλαδή μπορεί άνάλογα με τή διάταξη της Φύσης να υπάρχει ó τάδε άνθρωπος, όπως μπορεί και να μην υπάρχει.

II. Ο άνθρωπος σκέπτεται.

III. Τρόποι του σκέπτεσθαι (*modi cogitandi*), όπως ó έρωτας, ó πόθος, ή όποιόδήποτε άλλο πού μπορεί να όνομασθί συναίσθημα της ψυχής, δεν μπορούν να υπάρξουν παρά μονάχα έφ' όσον υπάρχει στο ίδιο άτομο και ή ιδέα του αγαπώμενου, του ποθούμενου πράγματος, κλπ. Άλλά μιá ιδέα μπορεί να υπάρχει και χωρίς να υπάρχει κανένας άλλος τρόπος του σκέπτεσθαι.

IV. Αισθανόμαστε με πολλούς τρόπους ότι ένα σώμα πάσχει.

V. Δεν αισθανόμαστε ούτε αντιλαμβανόμαστε άλλα ιδιαίτερα πράγματα έκτός από τά σώματα και τούς τρόπους του σκέπτεσθαι. (Βλέπε τά αίτήματα ύστερα από τó θεώρημα 13).

ΘΕΩΡΗΜΑ 1.

Ή σκέψη είναι κατηγορημα του Θεού, δηλαδή ó Θεός είναι πράγμα σκεπτόμενο.

ΑΠΟΔΕΙΞΗ

Οί ιδιαίτερες σκέψεις, δηλαδή ή τάδε ή ή δείνα σκέψη, είναι τρόποι πού εκφράζουν την Φύση του Θεού με βέβαιο και ώρισμένο τρόπο (πόρισμα του θεωρήμ. 25, μέρος 1). Υπάρχει λοιπόν στον Θεό (όρ. 5, μέρος 1) ένα κατηγορημα πού όλες οι ιδιαίτερες σκέψεις του περικλείουν την έννοιά του και πού μ' αυτό νοούνται. Γι' αυτόν τον λόγο ή Σκέψη είναι ένα από τά άπειρα κατηγορήματα του Θεού, πού εκφράζει την αίώνια και άπειρη ουσία του Θεού (όρ. 6, μέρος 1) δηλαδή, ó Θεός είναι πράγμα σκεπτόμενο. Ο.Ε.Δ.

ΣΧΟΛΙΟ

Ή άλήθεια αυτού του θεωρήματος είναι προφανής και μόνο από τó γεγονός πως μπορούμε να συλλάβωμε ένα δν άπειρο και σκεπτόμενο. Γιατί, πράγματι, όσα περισσότερα πράγματα μπορεί να σκεφθί ένα σκεπτόμενο πράγμα, τόσην περισσότερη πραγματικότητα ή τελειότητα αντιλαμβανόμαστε ότι περιέχει. Ένα δν λοιπόν πού μπορεί να σκέπτεται μιá άπειρία πραγμάτων με άπειρους τρόπους, είναι άναγκαία άπειρο δυνάμει του σκέπτεσθαι άφου λοιπόν μόνο άναφορικά με τή σκέψη, συλλαμβάνομε ένα άπειρο "Ον, γι' αυτό ή Σκέψη είναι άναγκαία (όρ. 4 και 6, μέρος 1) μιá από τις άπειρες ιδιότητες του Θεού, όπως θέλωμε να άποδειξωμε.

ΘΕΩΡΗΜΑ 2.

Ή έκταση (*extensio*) είναι κατηγορημα του Θεού, με άλλα λόγια ó Θεός είναι πράγμα έκτακό.

ΑΠΟΔΕΙΞΗ

Έδώ προβαίνομε με τον ίδιο τρόπο όπως και στο προηγούμενο θεώρημα.

ΘΕΩΡΗΜΑ 3.

Στόν Θεό υπάρχει αναγκαία ή ιδέα, τόσο της ούσιας του, όσο και όλων εκείνων που απορρέουν αναγκαία από την ούσια του.

Α Π Ο Δ Ε Ι Ξ Η

Πράγματι ο Θεός (θεώρ 1, του δευτέρου μέρους) μπορεί να σκεφθῆ ἄπειρα πράγματα με ἄπειρους τρόπους ἢ (πράγμα που εἶναι τὸ ἴδιο, σύμφωνα με τὸ θεώρ. 16 τοῦ 1ου μέρους) νὰ σχηματίσῃ τὴν ιδέα τῆς οὐσίας του καὶ ὄλων ἐκείνων που ἀπορρέουν ἀναγκαστικά ἀπ' αὐτήν. Ὅμως, κάθε τι που βρίσκεται στὴν δύναμη τοῦ Θεοῦ, ὑπάρχει ἀναγκαίᾳ (θεώρ. 35, τοῦ 1ου μέρους)· μιὰ τέτοια λοιπὸν ιδέα, εἶναι ἀναγκαστικά δεδομένη καὶ (θεώρ. 15, μέρος 1) δὲν μπορεῖ νὰ ὑπάρξη παρὰ μόνο μέσα στὸν Θεό.

Ο.Ε.Δ.

Σ Χ Ο Λ Ι Ο

Οἱ κοινοὶ ἄνθρωποι, με τὸν ὄρο δύναμη τοῦ Θεοῦ ἐννοοῦν τὴν ἐλεύθερη βούληση καὶ τὴν ἐξουσία ποὺ ἐπεκτείνεται σὲ ὅλα ὅσα ὑπάρχουν καὶ γι' αὐτὸν τὸν λόγο ὅλα τὰ πράγματα θεωροῦνται κοινῶς ὡς τυχαία. Λέγουν, πράγματι, ὅτι ὁ Θεὸς ἔχει τὴν δύναμη νὰ καταστρέφῃ καὶ νὰ ἐκμηδενίξῃ τὸ πᾶν. Ἄλλωστε, συγκρίνουν πολὺ συχνὰ τὴ δύναμη τοῦ Θεοῦ με τὴ δύναμη τῶν Βασιλέων, ἀλλὰ αὐτὸ τὸ ἀντικρούσαμε στὰ πορίσματα 1 καὶ 2 τοῦ θεωρήματος 32 τοῦ 1ου μέρους, καί, στὸ θεώρημα 16 τοῦ 1ου μέρους, ἀποδείξαμε πὺς ὁ Θεὸς ἐνεργεῖ ἀπὸ τὴν ἴδιαν ἀναγκαιότητα με τὴν ὁποία ἐννοεῖ τὸν ἑαυτὸ του, δηλαδή, ὅπως προκύπτει ἀπὸ τὴν ἀνάγκη τῆς θείας φύσης (ὅπως τὸ παραδέχονται ὅλοι ὁμόφωνα) πὺς ὁ Θεὸς νοεῖ τὸν ἑαυτὸ του, ἔτσι προκύπτει ἀπὸ τὴν ἴδια ἀναγκαιότητα πὺς ὁ Θεὸς δημιουργεῖ μιὰν ἄπειρία ἐνεργειῶν με ἄπειρους τρόπους. Ἀποδείξαμε ἄλλωστε στὸ θεώρημα 34 τοῦ πρώτου μέρους, πὺς ἡ δύναμη τοῦ Θεοῦ δὲν εἶναι ἄλλο ἀπὸ τὴν δρῶσα οὐσία τοῦ Θεοῦ· μᾶς εἶναι λοιπὸν ὅμοια ἀδύνατο νὰ νοήσωμε τὸν Θεὸ ὅτι δὲν δρᾷ, ὅπως καὶ ὅτι δὲν ὑπάρχει. Ἀκόμα, ἂν ἴθελα νὰ ἐξακολουθήσω, θὰ μπορούσα νὰ δείξω ἐπίσης ἐδῶ πὺς, αὐτὴ ἡ δύναμη ποὺ ἀποδίδουν οἱ κοινοὶ ἄνθρωποι στὸν Θεό, ὄχι μονάχα εἶναι δυνάμη ἀνθρώπου (πράγμα ποὺ σημαίνει πὺς οἱ κοινοὶ ἄνθρωποι ἀντιλαμβάνονται τὸν Θεὸ ὡς ἄνθρωπο ἢ ὅμοιο με ἄνθρωπο ὄν), ἀλλὰ καὶ περικλείνει τὴν ἀδυναμία. Δὲν θέλω ὅμως νὰ ἐπαναλαμβάνω τόσο συχνὰ τὰ ἴδια λόγια. Ἀρκοῦμαι νὰ παρακαλέσω θερμὰ τὸν ἀναγνώστη νὰ ἐξετάσῃ ἐπανειλημ-

μένα ἐκεῖνα ποὺ εἰπώθησαν στὸ πρῶτο μέρος· γι' αὐτὸ τὸ θέμα, ἀπὸ τὸ θεώρημα 16 ὡς τὸ τέλος. Κανένας, πράγματι, δὲν θὰ μπορέσῃ νὰ ἀντιληφθῆ σωστὰ αὐτὰ ποὺ θέλω νὰ πῶ, ἂν δὲν προσέξῃ νὰ μὴν συγκύσῃ τὴν δύναμη τοῦ Θεοῦ με τὴν ἀνθρώπινη δύναμη τῶν Βασιλέων ἢ με τὴν ἐξουσία τους.

ΘΕΩΡΗΜΑ 4.

Ἡ ιδέα τοῦ Θεοῦ, ἀπὸ τὴν ὁποία ἀπορρέει μιὰ ἄπειρία πραγμάτων με ἄπειρους τρόπους εἶναι μοναδική.

Α Π Ο Δ Ε Ι Ξ Η

Ἡ ἄπειρη νόση δὲν περιλαμβάνει τίποτα ἄλλο ἀπὸ τὰ κατηγορήματα τοῦ Θεοῦ καὶ τὶς διαθέσεις του (affectiones) (θεώρ. 30, μέρος 1). Ὅμοιος ὁ Θεὸς εἶναι ἕνας καὶ μοναδικός (πόρ. 1 τοῦ θεωρ. 14, μέρος 1). Λοιπὸν, ἡ ιδέα τοῦ Θεοῦ ἀπὸ τὴν ὁποία ἀπορρέει μιὰ ἄπειρία πραγμάτων κατὰ διαφόρους τρόπους, δὲν μπορεῖ νὰ εἶναι παρὰ μοναδική.

Ο.Ε.Δ.

ΘΕΩΡΗΜΑ 5.

Τὸ μορφικὸ εἶναι τῶν ιδεῶν ἔχει ὡς αἰτία τὸν Θεό, μόνο ἐφ' ὅσον αὐτὸς θεωρεῖται ὡς σκεπτόμενο ὄν, καὶ ὄχι ὡς πρὸς τὸ ὅτι ἐκφράζεται με κάποιον ἄλλο κατηγορηματὰ δηλαδή, οἱ ιδέες τόσο τῶν κατηγορημάτων τοῦ Θεοῦ ὅσο καὶ τῶν ιδιαίτερων πραγμάτων ἀναγνωρίζουν ὡς ποιητικὴ αἰτία ὄχι τὰ ἀντικείμενα τῶν ὁποίων εἶναι οἱ ιδέες, ἢ, με ἄλλα λόγια, τὰ ἀντιλαμβανόμενα πράγματα, ἀλλὰ τὸν ἴδιο τὸ Θεὸ ὡς πρᾶγμα σκεπτόμενο.

Α Π Ο Δ Ε Ι Ξ Η

Αὐτὸ εἶναι προφανὲς ἀπὸ τὸ θεώρημα 5. Ἐκεῖ, πράγματι, συμπεράναμε πὺς ὁ Θεὸς μπορεῖ νὰ σχηματίσῃ μιὰ ιδέα γιὰ τὴν οὐσία του καὶ γιὰ ὅσα πηγάζουν ἀναγκαίᾳ ἀπὸ αὐτήν, βασιζόμενοι μονάχα στὸ ὅτι εἶναι σκεπτόμενο πρᾶγμα καὶ ὄχι στὸ ὅτι εἶναι ἀντικείμενο τῆς ἴδιας του τῆς ιδέας. Γι' αὐτὸν τὸν λόγο, τὸ μορφικὸ εἶναι τῶν ιδεῶν ἀναγνωρίζει ὡς αἰτία τὸν Θεό, ὡς πρὸς τὸ ὅτι αὐτὸς εἶναι σκεπτόμενο πρᾶγμα· ἀλλὰ νὰ καὶ ἕνας ἄλλος τρόπος ἀπόδειξης: τὸ μορφικὸ εἶναι τῶν ιδεῶν εἶναι ἕνας τρόπος τοῦ σκεπτεσθαι (ὅπως εἶναι αὐτονόητο), δηλαδή (πόρισμα τοῦ θεωρ. 25, μέρος 1), εἶναι τρόπος ποὺ ἐκφράζει κατὰ ἕναν ὄρισμένο τρόπο τὴν Φύση τοῦ Θεοῦ ὡς σκεπτόμενου πρᾶγματος, καὶ ἔτσι (θεώρ. 10, μέρος 1) δὲν περικλείνει τὴν ἔννοια κανενὸς ἄλλου κατηγορήματος τοῦ Θεοῦ, καὶ κατὰ συνέπεια (ἀξ. 4, μέρος 1) δὲν εἶναι ἀποτελεσμα κανενὸς ἄλλου κατηγορήματος, ἐκτὸς ἀπὸ τὴ σκέψη. Λοι-

πόν, τὸ μορφικὸ εἶναι τῶν ιδεῶν ἔχει ὡς αἰτία τὸν Θεὸ μόνον ἐφ' ὅσον αὐτὸς θεωρεῖται ὡς σκεπτόμενο πρᾶγμα. Ο.Ε.Δ.

ΘΕΩΡΗΜΑ 6.

Οἱ τρόποι (Modi) ὁποιουδήποτε κατηγορήματος ἔχουν ὡς αἰτία τὸν Θεὸ μόνον ἐφ' ὅσον αὐτὸς θεωρεῖται ὑπὸ τὸ κατηγορηματὸ τοῦ ὁποίου εἶναι τρόποι καὶ ὄχι ἐφ' ὅσον θεωρεῖται ὑπὸ ἄλλο κατηγορηματὸ.

ΑΠΟΔΕΙΞΗ

Κάθε κατηγορηματὸ νοεῖται πρᾶγματι γιὰ τὸν ἑαυτὸ του καὶ γιὰ κάτι ἄλλο (θεώρ. 10, μέρος 1). Λοιπὸν, οἱ τρόποι τοῦ κάθε κατηγορήματος περικλείουν τὴν ἔννοια τοῦ κατηγορηματός τους, ἀλλὰ ὄχι ἐνὸς ἄλλου· ἔτσι (ἀξ. 4, μέρος 1) ἔχουν γιὰ αἰτία τὸν Θεὸ, μόνον ἐφ' ὅσον αὐτὸς θεωρεῖται ὑπ' αὐτὸ τὸ κατηγορηματὸ τοῦ ὁποίου εἶναι τρόποι καὶ ὄχι ἐφ' ὅσον θεωρεῖται ὑπὸ ὁποιοῦδήποτε ἄλλο. Ο.Ε.Δ.

ΠΟΡΙΣΜΑ

Ἐπ' αὐτοῦ συμπεραίνεται πὺς τὸ μορφικὸ εἶναι τῶν πραγμάτων πὺς δὲν εἶναι τρόποι τοῦ σκέπτεσθαι δὲν προκύπτει ἀπὸ τὴν θεία Φύση ἐπειδὴ αὐτὴ ἔχει γνωρίσει τὰ πρᾶγματα ἐκ τῶν προτέρων, ἀλλὰ τὰ πρᾶγματα πὺς εἶναι ἀντικείμενα τῶν ιδεῶν ἀπορρέουν καὶ συνάγονται ἀπὸ τὰ ἴδια τους τὰ κατηγορηματὰ μὲ τὸν ἴδιον τρόπο καὶ ἀπὸ τὴν ἴδια ἀναγκαιότητα πὺς δεῖξαι πὺς οἱ ιδέες ἀπορρέουν ἀπὸ τὸ κατηγορηματὸ τῆς Σκέψης.

ΘΕΩΡΗΜΑ 7.

Ἡ τάξη καὶ ἡ ἀλληλουχία τῶν ιδεῶν εἶναι οἱ ἴδιες μὲ τὴν τάξη καὶ τὴν ἀλληλουχία τῶν πραγμάτων.

ΑΠΟΔΕΙΞΗ

Αὐτὸ εἶναι προφανὲς ἀπὸ τὸ (Ἄξιωμα 4, μέρος 1). Γιατὶ ἡ ιδέα κάθε αἰτιατοῦ πρᾶματος ἐξαρτᾶται ἀπὸ τὴ γνώση τῆς αἰτίας πὺς εἶναι ἀποτελεσμά της.

ΠΟΡΙΣΜΑ

Ἐπ' αὐτὸ ἐπιτείνεται πὺς ἡ δύναμη τοῦ σκέπτεσθαι τοῦ Θεοῦ εἶναι ἴση μὲ τὴν δύναμη τοῦ πραγματικῶς ἐνεργεῖν. Δηλαδή, κάθε τι πὺς ἀπορρέει μορφικὰ ἀπὸ τὴν ἄπειρη φύση τοῦ Θεοῦ, ἀπορρέει

ἐπίσης ἀντικειμενικὰ μὲ τὴν ἴδια τάξη καὶ συνάφεια ἀπὸ τὴν ιδέα τοῦ Θεοῦ.

ΣΧΟΛΙΟ

Ἐδῶ, πρὶν νὰ ἐξακολουθήσωμε, πρέπει νὰ θυμηθοῦμε ἐκεῖνα πὺς ἀποδείξαμε παραπάνω: πὺς δηλαδή, κάθε τι πὺς μπορεῖ νὰ τὸ ἀντιληφθῆ μὰ ἄπειρη νόηση ὅτι ἀποτελεῖ τὴν οὐσία τῆς ὑπόστασης, ἀνήκει σὲ μιὰ μοναδικὴ ὑπόσταση, καὶ κατὰ συνέπεια πὺς σκεπτομένη ὑπόσταση καὶ ἐκτεταμένη ὑπόσταση εἶναι μιὰ καὶ ἡ αὐτὴ ὑπόσταση πὺς ἐννοεῖται πότε μὲ τὸ ἓνα κατηγορηματὸ καὶ πότε μὲ τὸ ἄλλο. Ὅμοια ἐπίσης, ὁ τρόπος τῆς ἔκτασης καὶ ἡ ιδέα αὐτοῦ τοῦ τρόπου εἶναι ἓνα καὶ τὸ αὐτὸ πρᾶγμα, ἀλλὰ πὺς ἐκφράζεται μὲ δυὸ τρόπους· εἶναι ἐκεῖνο πὺς φαίνεται πὺς παρατήρησαν μερικοὶ Ἑβραῖοι σὰν μέσα ἀπὸ ἓνα σύννεφο, ἐκεῖνοι πὺς ἰσχυρίζονται πὺς ὁ Θεός, ἡ νόηση τοῦ Θεοῦ καὶ τὰ πρᾶγματα πὺς νοεῖ, εἶναι ἓνα καὶ τὸ αὐτὸ πρᾶγμα. Παραδείγματος χάριν ἓνας κύκλος πὺς ὑπάρχει στὴν φύση καὶ ἡ ιδέα τοῦ ὑπαρκτοῦ κύκλου, πὺς βρίσκειται κ' αὐτὴ μέσα στὸν Θεό, εἶναι ἓνα καὶ τὸ αὐτὸ πρᾶγμα πὺς ἐξηγεῖται μὲ διαφορετικὰ κατηγορηματὰ καὶ ἔτσι, εἴτε νοήσωμε τὴν φύση μὲ τὸ κατηγορηματὸ τῆς Ἐκτασης, εἴτε τὴν νοήσωμε μὲ τὸ κατηγορηματὸ τῆς Σκέψης ἢ μὲ ὁποιοῦδήποτε ἄλλο, θὰ βροῦμε μιὰν καὶ τὴν αὐτὴν τάξη ἢ μιὰν καὶ τὴν αὐτὴν συνάφεια (connexionem) αἰτίων, δηλαδή τὴν ἴδια ἀλληλουχία τῶν πραγμάτων. Καὶ ἂν εἶπα πὺς ὁ Θεὸς εἶναι αἰτία μιᾶς ιδέας, τῆς ιδέας τοῦ κύκλου παραδείγματος χάριν, μόνον ἐφ' ὅσον εἶναι αὐτὸς σκεπτόμενο πρᾶγμα, ἔπως ὁ κύκλος εἶναι μόνον ἐκτεταμένο πρᾶγμα, αὐτὸ τὸ εἶπα μόνον γιατί δὲν μπορούμε νὰ ἀντιληφθοῦμε τὸ μορφικὸ εἶναι τῆς ιδέας τοῦ κύκλου παρὰ μονάχα μὲ ἓναν ἄλλον τρόπον τοῦ σκέπτεσθαι, πὺς εἶναι ἀναφορικὰ μ' αὐτὸ ἢ ἐγγύτατη αἰτία, πὺς καὶ αὐτὸ τὸ ἄλλο δὲν μπορούμε νὰ τὸ ἀντιληφθοῦμε πάλι παρὰ μόνον μὲ τὴ βοήθεια ἐνὸς ἄλλου τρόπου, καὶ οὕτω καθ' ἐξῆς ἐπ' ἄπειρον. Ἐτσι, ὅσο τὰ πρᾶγματα θεωροῦνται ὡς τρόποι τοῦ σκέπτεσθαι, πρέπει νὰ ἐξηγήσωμε τὴν τάξη ὁλόκληρης τῆς φύσης, δηλαδή τὴν ἀλληλουχία τῶν αἰτίων, μόνον μὲ τὸ κατηγορηματὸ τῆς Σκέψης. Καὶ ἐφ' ὅσον αὐτὰ θεωροῦνται ὡς τρόποι τῆς Ἐκτασης, ἢ τῆς ὁλόκληρης τῆς φύσης πρέπει νὰ ἐξηγητῆ κ' αὐτὴ μόνον μὲ τὸ κατηγορηματὸ τῆς Ἐκτασης, καὶ ὅμοια σκέπτομαι καὶ γιὰ τὰ ἄλλα κατηγορηματὰ. Γι' αὐτὸν τὸν λόγο ὁ Θεὸς εἶναι πραγματικὰ, ἐφ' ὅσον ἀποτελεῖται ἀπὸ μιὰν ἄπειρία κατηγορημάτων, ἢ αἰτία τῶν πραγμάτων, ὅπως εἶναι καθ' ἑαυτὰ ἄλλα πρὸς τὸ παρόν, δὲν μπορῶ νὰ τὸ ἐξηγήσω σαφέστερα αὐτό.

ΘΕΩΡΗΜΑ 8.

Οι ιδέες των ιδιαίτερων πραγμάτων, ή των τρόπων, που δεν υπάρχουν, πρέπει να έννοηθούν ότι περιλαμβάνονται στην άπειρη ιδέα του Θεού, με τον ίδιο τρόπο που περιλαμβάνονται και οι μορφικές ουσίες των ιδιαίτερων πραγμάτων, ή τρόπων, μέσα στα κατηγορήματα του Θεού.

Α Π Ο Δ Ε Ι Ξ Η

Αυτό το θεώρημα είναι προφανές από το προηγούμενο, αλλά νοείται σαφέστερα με το προηγούμενο σχόλιο.

Π Ο Ρ Ι Σ Μ Α

Γι' αυτό συνέπεται πως έφ' όσον δεν υπάρχουν ιδιαίτερα πράγματα, παρά μόνον έφ' όσον περιέχονται στα κατηγορήματα του Θεού, το αντίκειμένο τους είναι, δηλαδή οι ιδέες τους, δεν υπάρχουν παρά μόνον έφ' όσον υπάρχει ή άπειρη ιδέα του Θεού. Καί, από την στιγμή που λέγονται τα ιδιαίτερα πράγματα πως υπάρχουν όχι μόνον ως περιεχόμενα στα κατηγορήματα Θεού, αλλά και ως έχοντα διάρκεια, οι ιδέες τους περικλείουν επίσης την ύπαρξη για την οποία λέγονται και πως διαρκούν.

Σ Χ Ο Λ Ι Ο

"Αν κάποιος έπιθυμή ένα παράδειγμα για να έξηγήση εύρύτερα αυτό το σημείο, όμολογώ πως δεν μπορώ να δώσω κανένα που να έξηγή ολοκληρωμένα αυτό που λέω έδω, αφού είναι μοναδικό στο είδος του: θα προσπαθήσω, ωστόσο να διασαφηνίσω όσο είναι δυνατόν αυτό το σημείο: ο κύκλος, όπως ξέρομε, είναι τέτοιου είδους από την φύση του που τα τμήματα που σχηματίζονται από όλες τις ευθείες γραμμές που τέμνονται στο ίδιο σημείο, να δίνουν ίσοδύναμα όρθογώνια: μέσα στον κύκλο λοιπόν, περιέχονται άπειρα ζεύγη από ίσοδύναμα όρθογώνια. Ωστόσο, κανένα από αυτά δεν μπορεί να λεχθί ότι υπάρχει εάν δεν υπάρχει ο κύκλος, και, όμοια δεν μπορεί να λεχθί ότι υπάρχει ή ιδέα οποιουδήποτε από αυτά τα ζεύγη, εκτός αν περιέχεται στην ιδέα του κύκλου. "Ας υποθέσωμε ωστόσο πως απ' αυτήν την άπειρία των ζευγών υπάρχουν μόνο δύο, έστω το Δ και το Ε. Βέβαια, οι ιδέες τους υπάρχουν τότε όχι μονάχα ως περιλαμβανόμενες στην ιδέα του κύκλου, αλλά και ως περιέχουσες την ύπαρξη αυτών των ζευγών των όρ-

θογωνίων, και αυτό είναι ή αίτια να ξεχωρίζουν από τις άλλες ιδέες των άλλων ζευγών.

ΘΕΩΡΗΜΑ 9.

"Η ιδέα κάθε ιδιαίτερου πράγματος που υπάρχει ενεργώς έχει ως αίτια το Θεό, όχι ως άπειρο, αλλά καθόσο τον θεωρούμε ως πάσχοντα από την ιδέα ενός άλλου ιδιαίτερου πράγματος που υπάρχει ενεργώς, ιδέα που αίτια της όμοια είναι ο Θεός καθόσο πάσχει από μια τρίτη ιδέα και ούτω καθεξής.

Α Π Ο Δ Ε Ι Ξ Η

"Η ιδέα ενός ιδιαίτερου πράγματος, που υπάρχει ενεργώς είναι ένας ιδιαίτερος τρόπος του σπέπτεσθαι και ξεχωριστός από τους άλλους (πόρ. και σχόλιο του θεωρήματος 8) και έτσι έχει για αίτια του τον Θεό μόνο ως προς το ότι αυτός θεωρείται ως σκεπτόμενο πράγμα (θεώρ. 8). Όχι όμως απόλυτα ως σκεπτόμενο, αλλά έφ' όσον θεωρείται ότι πάσχει από έναν άλλο τρόπο του σκέπτεσθαι και γι' αυτόν τον τελευταίο ο Θεός είναι όμοια αίτια ως προς το ότι πάσχει από έναν άλλον, και ούτω καθ' έξής επ' άπειρον. "Όμως ή τάξη και άλληλουκία των ιδεών (θεώρ. 7) είναι οι ίδιες με την τάξη και την άλληλουκία των πραγμάτων: ή ιδέα ενός ώρισμένου ιδιαίτερου πράγματος έχει λοιπόν για αίτια της μίαν άλλην ιδέα, δηλαδή τον Θεό έφ' όσον τον θεωρούμε ως πάσχοντα από μίαν άλλην ιδέα, και αυτή ή άλλη ιδέα έχει όμοια για αίτια τον Θεό, θεωρούμενο ότι πάσχει από μια τρίτη, και ούτω καθ' έξής επ' άπειρον. Ο.Ε.Δ.

Π Ο Ρ Ι Σ Μ Α

Για κάθε τι που συμβαίνει στο ιδιαίτερο αντικείμενο μίας οποιασδήποτε ιδέας, ο Θεός έχει γνώση μόνο έφ' όσον έχει την ιδέα αυτού του αντικειμένου.

Α Π Ο Δ Ε Ι Ξ Η

Για κάθε τι που συμβαίνει στο αντικείμενο μίας οποιασδήποτε ιδέας, ο Θεός έχει την ιδέα του (θεώρ. 3), όχι όμως κατά το ότι ο Θεός είναι άπειρος, αλλά κατά το ότι θεωρείται ότι πάσχει από μίαν άλλην ιδέα, ιδιαίτερου πράγματος (ίδε προηγούμενο θεώρημα): αλλά (θεώρημα 7) ή τάξη και ή άλληλουκία των ιδεών είναι

οι ίδιες με την τάξη και την ἀλληλουκία τῶν πραγμάτων ἢ γνώση λοιπὸν αὐτοῦ ποὺ συμβαίνει σὲ ἕνα ιδιαίτερο ἀντικείμενο θὰ βρῆσθεται λοιπὸν μέσα στὸ Θεό, μόνο ὡς πρὸς τὸ ὅτι ἔχει τὴν ἰδέα αὐτοῦ τοῦ ἀντικειμένου. Ο.Ε.Δ.

ΘΕΩΡΗΜΑ 10.

Τὸ εἶναι τῆς ὑπόστασης δὲν ἀνήκει στὴν οὐσία τοῦ ἀνθρώπου, δηλαδή ἐκεῖνο ποὺ συνιστᾷ τὸ εἶδος τοῦ ἀνθρώπου δὲν εἶναι ἢ ὑπόστασις.

Α Π Ο Δ Ε Ι Ξ Η

Πράγματι τὸ εἶναι τῆς ὑπόστασης περιλαμβάνει ἀναγκαῖα τὴν ὑπαρξὴ (θεώρ. 7, μέρος I). Ἄν λοιπὸν τὸ εἶναι τῆς ὑπόστασης ἀνήκε σὴν οὐσία τοῦ ἀνθρώπου, ὑποτιθεμένου ὅτι εἶναι δεδομένη ἢ ὑπόστασις ὁ ἀνθρώπος θὰ ἦταν ἀναγκαῖα δεδομένος (ὅρισμός 2) καὶ συνεπῶς ὁ ἀνθρώπος θὰ ὑπῆρχε ἀναγκαῖα, πρᾶγμα (ἀξίωμα 1) παράλογό. Λοιπὸν, κ.τ.λ. Ο.Ε.Δ.

Σ Χ Ο Λ Ι Ο

Αὐτὸ τὸ θεώρημα ἀποδεικνύεται ἀμέσως καὶ μὲ τὸ θεώρημα 5, μέρος I, δηλαδή πὺς δὲν ὑπάρχουν δύο ὑποστάσεις τῆς ἴδιας φύσης. Ἄφοῦ φυσικὰ μποροῦν νὰ ὑπάρχουν πολλοὶ ἄνθρωποι, ἐκεῖνο ποὺ ἀποτελεῖ τὴν οὐσία τοῦ ἀνθρώπου δὲν εἶναι τῆς ὑπόστασης. Αὐτὸ τὸ θεώρημα γίνεται ἐκδηλο ὅπως μπορεῖ νὰ τὸ δῆ εὐκολα ὁ καθένάς, ἀπὸ τις ἄλλες ἰδιότητες τῆς ὑπόστασης, δηλαδή ἀπὸ τὸ πὺς ἢ ὑπόστασις εἶναι ἀπὸ τὴ φύση τῆς ἄπειρη, ἀναλλοίωσις, ἀδιαίρετη κ.τ.λ.

Π Ο Ρ Ι Σ Μ Α

Ἄπ' αὐτὸ ἔπεται πὺς ἢ οὐσία τοῦ ἀνθρώπου συνίσταται σὲ ὠρισμένες τροποποιήσεις τῶν κατηγορημάτων τοῦ Θεοῦ. Γιατὶ τὸ εἶναι τῆς ὑπόστασης (προηγούμενο θεώρημα) δὲν ἀνήκει στὴν οὐσία τοῦ ἀνθρώπου. Εἶναι λοιπὸν κάτι (θεώρημα 15, μέρος I) ποὺ βρῆσθεται μέσα στὸ Θεό, καὶ ποὺ χωρὶς τὸ Θεὸ δὲν μπορεῖ οὔτε νὰ ὑπάρξῃ οὔτε νὰ συλληφθῆ, δηλαδή (συμπέρασμα τοῦ θεωρ. 25, μέρος I) μὰ διάθεσις ἢ ἕνας τρόπος ποὺ ἐκφράζει τὴ φύση τοῦ Θεοῦ μὲ βέβαιον καὶ καθωρισμένο τρόπο.

Σ Χ Ο Λ Ι Ο

Ὅλοι πρέπει νὰ συμφωνήσουν βέβαιον πὺς τίποτε δὲν μπορεῖ νὰ ὑπάρξῃ οὔτε νὰ νοηθῆ χωρὶς τὸν Θεό. Γιατὶ ὅλοι ἀναγνωρίζουν πὺς ὁ Θεὸς εἶναι ἢ μοναδικὴ αἰτία ὅλων τῶν πραγμάτων, τόσο τῆς οὐσίας τους ὅσο καὶ τῆς ὑπαρξῆς τους, δηλαδή ὁ Θεὸς δὲν εἶναι μονάχα αἰτία τῶν πραγμάτων, ὡς πρὸς τὸ γίνεσθαι, ὅπως λένε, ἀλλὰ καὶ ὡς πρὸς τὸ εἶναι. Οἱ περισσότεροι ὡστόσο λένε: στὴν οὐσία ἐνὸς πράγματος ἀνήκει ἐκεῖνο ποὺ χωρὶς αὐτό, τὸ πρᾶγμα δὲν μπορεῖ οὔτε νὰ εἶναι, οὔτε νὰ νοηθῆ ἢ λοιπὸν πιστεύουν πὺς ἢ φύσις τοῦ Θεοῦ ἀποτελεῖ τὴν οὐσία τῶν δημιουργημάτων, ἢ πὺς τὰ δημιουργήματα μποροῦν νὰ εἶναι ἢ νὰ νοηθοῦν χωρὶς τὸ Θεό, ἢ πάλι, κ' αὐτὸ εἶναι καὶ τὸ πιθανότερον, δὲν ξαίρουν οὔτε αὐτοὶ τι πιστεύουν. Καὶ ἢ αἰτία αὐτοῦ τοῦ πράγματος εἶναι, νομίζω, πὺς δὲν τήρησαν τὴν ἀπαιτούμενη τάξη τοῦ φιλοσοφεῖν. Ἄντι νὰ λάβουν πρῶτα - πρῶτα ὑπ' ὄψιν τους, ὅπως εἶρεπε, τὴν οὐσία τοῦ Θεοῦ, ἀφοῦ αὐτὴ εἶναι προγενέστερη τόσο μέσα στὴ γνώση ὅσο καὶ ἐκ φύσεως, πίστεψαν πὺς, στὴν τάξη τῆς γνώσης, αὐτὴ ἐρχότανε τελευταία καὶ πὺς τὰ πράγματα ποὺ ὀνομάζομε ἀντικείμενα τῶν αἰσθήσεων προηγούνταν ἀπὸ ὅλα τὰ ἄλλα αὐτὸ εἶχε γιὰ ἀποτέλεσμα πὺς, ἐνῶ θεωροῦσαν τὰ πράγματα τῆς Φύσης, δὲν ὑπάρχει τίποτε ποὺ νὰ σκεφτήκαν λιγώτερον ἀπὸ τὴν θεία Φύσις, καί, ὅταν ἀργότερα ἀναλάβανε νὰ θεωρήσουν τὴν θεία Φύσις, δὲν ὑπάρχει τίποτε ποὺ νὰ σκεφτήκανε λιγώτερον ἀπὸ τὰ πρῶτα ἐκεῖνα πλάσματα τῆς φαντασίας, ποὺ πάνω τους εἶχανε θεμελιώσῃ τὴ γνώση τῶν πραγμάτων τῆς Φύσης, καὶ ποὺ δὲν μποροῦσαν νὰ τοὺς βοηθήσουν καθόλου στὸ νὰ γνωρίσουν τὴ θεία Φύσις. Δὲν ὑπάρχει λοιπὸν λόγος νὰ παραξενευώμαστε ἂν τοὺς συνέβη νὰ πέφτουν σὲ ἀντιφάσεις ἀλλὰ δὲν σταματῶ σ' αὐτό· ἐδῶ ἢ πρόθεσή μου ἦταν μόνο νὰ ἐξηγήσω τοὺς λόγους γιατί δὲν εἶπα: ἀνήκει στὴν οὐσία ἐνὸς πράγματος ἐκεῖνο ποὺ, χωρὶς αὐτό, δὲν μπορεῖ οὔτε νὰ ὑπάρξῃ οὔτε νὰ νοηθῆ καὶ τοῦτο, γιατί τὰ ιδιαίτερα πράγματα δὲν μποροῦν νὰ ὑπάρξουν οὔτε νὰ νοηθοῦν χωρὶς τὸν Θεό, μ' ὅλο ποὺ ὁ Θεὸς δὲν ἀνήκει στὴν οὐσία τους. Εἶνα πὺς ἀποτελεῖ ἀναγκαῖα τὴν οὐσία ἐνὸς πράγματος ἐκεῖνο ποὺ ἀρκεῖ νὰ εἶναι δεδομένο, ὥστε νὰ τίθεται τὸ πρᾶγμα, καὶ ποὺ ἀρκεῖ νὰ ἀρθῆ γιὰ νὰ ἀρθῆ καὶ τὸ πρᾶγμα ἢ ἀκόμα ἐκεῖνο ποὺ χωρὶς αὐτό, τὸ πρᾶγμα δὲν μπορεῖ οὔτε νὰ ὑπάρξῃ οὔτε νὰ νοηθῆ, καὶ ποὺ ἀντίστροφα, δὲν μπορεῖ οὔτε νὰ ὑπάρξῃ οὔτε νὰ νοηθῆ χωρὶς τὸ πρᾶγμα.

ΘΕΩΡΗΜΑ 11.

Ἐκεῖνο πού συνιστᾶ πρῶτιστᾶ τὸ ἐνεργὸν εἶναι τῆς ἀνθρώπινης ψυχῆς δὲν εἶναι τίποτε ἄλλο ἀπὸ τὴν ἰδέα ἐνὸς ἰδιαίτερου πράγματος πού ὑπάρχει ἐνεργῶς.

Α Π Ο Δ Ε Ι Ξ Η

Ἡ οὐσία τοῦ ἀνθρώπου (πόρισμα τοῦ προηγουμένου θεωρήματος) ἀποτελεῖται ἀπὸ ὀρισμένους τρόπους τῶν κατηγορημάτων τοῦ Θεοῦ· δηλαδή (ἀξίωμα 2) ἀπὸ τρόπους τοῦ σκέπτεσθαι ἀπὸ ὅλους αὐτοὺς τοὺς τρόπους (ἀξίωμα 3) ἡ ἰδέα εἶναι ἀπὸ τῆ φύση τῆς ὁ πρῶτος καὶ ὅταν εἶναι αὐτὴ δεδομένη, οἱ ἄλλοι τρόποι (ἐκεῖνοι ὅπου ἡ ἰδέα εἶναι ἀπὸ τῆ φύση τῆς προγενέστερη) πρέπει νὰ βρισκωνταί σ' αὐτὸ τὸ ἄτομό (τὸ ἀξίωμα). Ἐκεῖνο πού ἀποτελεῖ πρῶτιστᾶ τὸ εἶναι μιᾶς ἀνθρώπινης ψυχῆς, εἶναι λοιπὸν ἡ ἰδέα. Ὅχι ὅμως ἡ ἰδέα ἐνὸς πράγματος πού δὲν ὑπάρχει. Γιατὶ ἄλλοιῶς (πόρισμα τοῦ θεωρ. 8) δὲν θὰ μπορούσε νὰ λεχθῆ ὅτι ὑπάρχει θὰ εἶναι λοιπὸν ἡ ἰδέα ἐνὸς πράγματος πού ὑπάρχει ἐνεργῶς. Ὅχι, ὅμως, καὶ ἐνὸς ἀπειρου πράγματος· γιατί ἕνα ἄπειρο πρᾶγμα (θεωρ. 21 καὶ 22, μέρος 1) πρέπει πάντα νὰ ὑπάρχη ἀναγκαῖα. Ἀλλὰ αὐτὸ εἶναι παράλογο (ἀξίωμα 1). Λοιπὸν, ἐκεῖνο πού συνιστᾶ πρῶτιστᾶ τὴν ἐνεργὸν ὑπαρξὴ τῆς ἀνθρώπινης ψυχῆς, εἶναι ἡ ἰδέα ἐνὸς ἰδιαίτερου πράγματος πού ὑπάρχει ἐνεργῶς.

Ο.Ε.Δ.

Π Ο Ρ Ι Σ Μ Α

Ἐπεταί λοιπὸν πῶς ἡ ἀνθρώπινη ψυχὴ εἶναι μέρος τῆς ἄπειρης νόησης τοῦ Θεοῦ· καὶ κατὰ συνέπειαν, ὅταν λέμε πῶς ἡ ἀνθρώπινη ψυχὴ ἀντιλαμβάνεται τὸ ἕνα ἢ τὸ ἄλλο πρᾶγμα, δὲν λέμε τίποτε ἄλλο ἀπὸ τὸ ὅτι ὁ Θεός, ὄχι ὡς ἄπειρος, ἀλλὰ ὡς πρὸς τὸ ὅτι ἐξηγεῖται ἀπὸ τὴν φύση τῆς ἀνθρώπινης ψυχῆς, ἢ ἀποτελεῖ τὴν οὐσία τῆς ἀνθρώπινης ψυχῆς, ἔχει τὴν μίαν ἢ τὴν ἄλλη ἰδέα, καὶ ὅταν λέμε πῶς ὁ Θεὸς ἔχει τὴν μίαν ἢ τὴν ἄλλη ἰδέα, ὄχι μόνο ὡς πρὸς τὸ ὅτι ἀποτελεῖ τὴν φύση τῆς ἀνθρώπινης ψυχῆς, ἀλλὰ καὶ ὡς πρὸς τὸ ὅτι ἔχει, ἐκτὸς ἀπὸ αὐτὴν τὴν ψυχὴ, καὶ ταυτόχρονα μὲν αὐτὴν καὶ τὴν ἰδέα ἐνὸς ἄλλου πράγματος, τότε λέμε πῶς ἡ ἀνθρώπινη ψυχὴ ἀντιλαμβάνεται ἐν μέρει ἢ ἀτελῶς ἕνα πρᾶγμα.

Σ Χ Ο Λ Ι Ο

Ἐδῶ σίγουρα, οἱ ἀναγνώστες θὰ βρεθοῦν σὲ ἀμηχανία, καὶ

πολλὰ πράγματα θὰ τοὺς ἔλθουν στὸ νοῦ, πού θὰ τοὺς σταματήσουν· γι' αὐτὸν τὸν λόγο τοὺς παρακαλῶ νὰ προχωρήσουν μὲ ἀργὰ βήματα μαζί μου καὶ νὰ ἀναβάλλουν τὴν κρίση τους ὥσπου νὰ τὰ διαβάσουν ὅλα.

ΘΕΩΡΗΜΑ 12.

Κάθε τι πού συμβαίνει στὸ ἀντικείμενο τῆς ἰδέας πού ἀποτελεῖ τὴν ἀνθρώπινη ψυχὴ πρέπει νὰ γίνῃ ἀντιληπτό ἀπὸ αὐτὴν τὴν ψυχὴ, μὲ ἄλλα λόγια, μιὰ ἰδέα τοῦ ἀντικειμένου αὐτοῦ εἶναι ἀναγκαῖα δεδομένη μέσα σ' αὐτὴν· δηλαδή, ἂν τὸ ἀντικείμενο τῆς ἰδέας πού ἀποτελεῖ τὴν ἀνθρώπινη ψυχὴ εἶναι ἕνα σῶμα, δὲν θὰ μπορέσει τίποτα νὰ συμβῆ σ' αὐτὸ τὸ σῶμα χωρὶς νὰ τὸ ἀντιληφθῆ ἢ ψυχῆ.

Α Π Ο Δ Ε Ι Ξ Η

Ἀπὸ ὅλα ὅσα πράγματι συμβαίνουν στὸ ἀντικείμενο μιᾶς ὀποιασδήποτε ἰδέας, ἡ γνώση αὐτῆς εἶναι ἀναγκαῖα δεδομένη στὸ Θεὸ (πόρισμα τοῦ θεωρ. 9), ὡς πρὸς τὸ ὅτι τὸν θεωροῦμε ὅτι πάσχει ἀπὸ ἰδέαν αὐτοῦ τοῦ ἀντικειμένου, δηλαδή (θεώρημα 11), ὡς πρὸς τὸ ὅτι ἀποτελεῖ τὴν ψυχὴ ἐνὸς πράγματος. Γιὰ τὸ κάθε τι πού συμβαίνει στὸ ἀντικείμενο τῆς ἰδέας πού ἀποτελεῖ τὴν ἀνθρώπινη ψυχὴ, ἡ γνώση του εἶναι δεδομένη στὸ Θεό, ἐφ' ὅσον ἀποτελεῖ τὴν φύση τῆς ἀνθρώπινης ψυχῆς, δηλαδή (πόρισμα τοῦ θεωρ. 11) ἡ γνώση αὐτοῦ τοῦ πράγματος θὰ βρίσκεται ἀναγκαῖα στὴν ψυχὴ μὲ ἄλλα λόγια, ἡ ψυχὴ τὸ ἀντιλαμβάνεται.

Ο.Ε.Δ.

Σ Χ Ο Λ Ι Ο

Αὐτὸ τὸ θεώρημα ἔχει γίνῃ ἀκόμα πιὸ προφανές καὶ ἐννοεῖται σαφέστερα ἀπὸ τὸ Σχόλιο τοῦ Θεωρήματος 7 ὅπου καὶ παραπέμπομε.

ΘΕΩΡΗΜΑ 13.

Τὸ ἀντικείμενο τῆς ἰδέας πού ἀποτελεῖ τὴν ἀνθρώπινη ψυχὴ εἶναι τὸ Σῶμα, δηλαδή ἕνας ὀρισμένος τρόπος τῆς ἔκτασης πού ὑπάρχει ἐνεργῶς καὶ πού δὲν εἶναι τίποτε ἄλλο ἀπ' αὐτό.

Α Π Ο Δ Ε Ι Ξ Η

Ἄν πράγματι τὸ Σῶμα δὲν ἦταν τὸ ἀντικείμενο τῆς ἀνθρώ-

πινής ψυχής, οι ιδέες τῶν διαθέσεων τοῦ Σώματος, δὲν θὰ ἦταν μέσα στὸ Θεὸ (πόρισμα τοῦ θεωρ. 9) ὡς πρὸς τὸ ὅτι αὐτὸς ἀποτελεῖ τὴν ψυχὴ μας, ἀλλὰ ὡς πρὸς τὸ ὅτι ἀποτελεῖ τὴν ψυχὴ ἐνὸς ἄλλου πράγματος, δηλαδὴ (πόρισμα τοῦ θεωρήματος 11) πὼς οἱ ιδέες τῶν διαθέσεων τοῦ Σώματος δὲν θὰ ὑπῆρχαν μέσα στὴν ψυχὴ μας ὅμως (ἀξίωμα 4) ἔχομε τὶς ιδέες τῶν διαθέσεων τοῦ Σώματος. Ὡστε τὸ ἀντικείμενο τῆς ιδέας ποὺ ἀποτελεῖ τὴν ἀνθρώπινη ψυχὴ εἶναι τὸ Σῶμα ὅπως ὑπάρχει ἐνεργῶς (θεώρ. 11). Ἄν τώρα, ἐκτὸς ἀπὸ τὸ Σῶμα, ὑπῆρχε καὶ ἄλλο ἓνα ἀντικείμενο τῆς ψυχῆς, ἀφοῦ (θεώρ. 36, μέρος 1) δὲν ὑπάρχει τίποτα ἀπὸ ὅπου νὰ μὴν ἀπορρέει κάποιο ἀποτέλεσμα, θὰ ἔπρεπε ἀναγκαῖα νὰ ὑπάρχη μέσα στὴν ψυχὴ μας (προηγούμενο θεώρημα) ἡ ιδέα αὐτοῦ τοῦ ἀποτελέσματος ὅμως (ἀξίωμα 5) δὲν εἶναι δεδομένη καμμία τέτοια ιδέα. Ὡστε τὸ ἀντικείμενον τῆς ψυχῆς μας εἶναι τὸ ὑπάρχον Σῶμα καὶ τίποτε ἄλλο.

Π Ο Ρ Ι Σ Μ Α

Ἄπὸ αὐτοῦ προκύπτει πὼς ὁ ἄνθρωπος συνίσταται ἀπὸ ψυχὴ καὶ ἀπὸ Σῶμα καὶ πὼς τὸ ἀνθρώπινο Σῶμα ὑπάρχει σύμφωνα μὲ τὸ αἴσθημα ποὺ ἔχομε γι' αὐτό.

Σ Χ Ο Λ Ι Ο

Σύμφωνα μὲ τὰ ὅσα προηγήθηκαν, δὲν γνωρίζομε μονάχα πὼς ἡ ἀνθρώπινη ψυχὴ εἶναι ἐνωμένη μὲ τὸ Σῶμα, ἀλλὰ ἀκόμα καὶ τὸ τί πρέπει νὰ ἐννοοῦμε μὲ τὴν ἔνωση τῆς ψυχῆς καὶ τοῦ Σώματος. Κανένας ὡστόσο δὲν θὰ μπορέσῃ νὰ ἀποκτήσῃ ὀλοκληρωμένη, δηλαδὴ σαφῆ ιδέα, αὐτῆς τῆς ἔνωσης ἂν πρωτίτερα δὲν γνωρίσῃ τὴν φύσιν τοῦ Σώματός μας. Γιατὶ αὐτὰ ποὺ ἀποδείξαμε ὡς ἐδῶ εἶναι ὀλότελα κοινὰ καὶ ἀναφέρονται ἐξ ἴσου καὶ στοὺς ἀνθρώπους καὶ στὰ ἄλλα ἄτομα, ποὺ ὅλα τους εἶναι ἐμψυχα, ἂν καὶ σὲ διαφορετικούς βαθμούς. Γιατὶ ἀπὸ ἓνα ὁποιοδήποτε πρᾶγμα ποὺ ἡ αἰτία του εἶναι ὁ Θεός, μιὰ ιδέα εἶναι ἀναγκαῖα δεδομένη μέσα στὸν Θεό, μὲ τὸν ἴδιο τρόπο ποὺ εἶναι δεδομένη καὶ ἡ ιδέα τοῦ ἀνθρώπινου Σώματος, καὶ ἔτσι πρέπει ἀναγκαῖα νὰ ποῦμε γιὰ τὴν ιδέα ἐνὸς ὁποιοδήποτε πράγματος ἐκεῖνο ποὺ εἴπαμε καὶ γιὰ τὴν ιδέα τοῦ ἀνθρώπινου Σώματος. Δὲν μπορούμε ὡστόσο νὰ ἀρνηθοῦμε πὼς οἱ ιδέες διαφέρουν μεταξὺ τους ὅπως καὶ τὰ ἴδια τὰ ἀντικείμενα, καὶ πὼς ἡ μιὰ ὑπερισχύει ἀναφορικὰ μὲ τὴν ἄλλη καὶ περιέχει περισσότερη πραγματικότητα, ἐφ' ὅσον τὸ ἀντικείμενο τῆς μιᾶς εἶναι ἀνώτερο ἀπὸ τὸ ἀντικείμενο τῆς ἄλλης καὶ περιέχει πε-

ρισσότερη πραγματικότητα· γι' αὐτὸν τὸν λόγο, γιὰ νὰ προσδιορίσωμε σὲ τί διαφέρει ἡ ἀνθρώπινη ψυχὴ ἀπὸ τὶς ἄλλες καὶ ὑπερέχει ἀπ' αὐτές, μᾶς εἶναι ἀναγκαῖο νὰ γνωρίζομε τὴ φύσιν τοῦ ἀντικειμένου τῆς, ὅπως τὴν ἀποδείξαμε, δηλαδὴ τοῦ ἀνθρώπινου Σώματος. Δὲν μπορῶ πάντως νὰ τὸ ἐξηγήσω ἐδῶ, καὶ αὐτὸ δὲν εἶναι ἀπαραίτητο γιὰ κείνο ποὺ θέλω νὰ ἀποδείξω. Λέω ὡστόσο γενικὰ πὼς, ὅσο ἰκανώτερο εἶναι ἓνα Σῶμα σὲ σύγκριση μὲ ἄλλα νὰ ἐνεργῆ ἢ νὰ πάσῃ μὲ περισσότερους τρόπους, ταυτόχρονα, τόσο περισσότερο ἰκανὴ εἶναι ἡ ψυχὴ αὐτοῦ τοῦ Σώματος, σὲ σύγκριση μὲ ἄλλες, νὰ ἀντιλαμβάνεται πολλὰ πράγματα ταυτόχρονα, καί, ὅσο περισσότερο οἱ πράξεις ἐνὸς σώματος ἐξαρτιῶνται μόνο ἀπ' αὐτό, καὶ ὅσο λιγώτερο ἄλλα σώματα ὑπάρχουν ποὺ συναγωνίζονται μ' αὐτὸ στὴν πράξη, τόσο ἰκανώτερη εἶναι ἡ ψυχὴ αὐτοῦ τοῦ Σώματος νὰ γνωρίζῃ καθαρά. Ἄπὸ αὐτὸ μπορούμε νὰ γνωρίζομε τὴν ἀνωτερότητα μιᾶς ψυχῆς ἀπὸ τὶς ἄλλες, καὶ μπορούμε ἐπίσης νὰ δοῦμε καὶ τὴν αἰτία τοῦ γιατί ἔχομε μόνο μιὰ πολὺ συγκεχυμένη γνώση γιὰ τὸ Σῶμα μας, καὶ γιὰ πολλὰ ἄλλα πράγματα ποὺ θὰ τὰ ἀποδείξω ὑστερώτερα. Γι' αὐτὸν τὸν λόγο νόμισα πὼς ἄξιζε τὸν κόπο νὰ τὸ ἐξηγήσω καὶ νὰ τὸ ἀποδείξω πληρέστερα, καί, γι' αὐτό, εἶναι ἀνάγκη νὰ διατυπώσωμε πρῶτα μερικὰ προκαταρκτικὰ σκετικὰ μὲ τὴ φύσιν τῶν σωμάτων.

Λ Ε Ι Ω Μ Α 1.

Ὅλα τὰ σώματα ἢ κινουῦνται ἢ ἀδρανοῦν.

Λ Ε Ι Ω Μ Α 2.

Κάθε σῶμα κινεῖται ἄλλοτε μὲ ἀργότερο καὶ ἄλλοτε μὲ γρηγορώτερο ρυθμό.

ΛΗΜΜΑ 1.

Τὰ σώματα διακρίνονται μεταξὺ τους ὡς πρὸς τὴν κίνηση καὶ τὴν ἀδράνεια, τὴν ταχύτητα καὶ τὴν βραδύτητα καὶ ὅχι ὡς πρὸς τὴν ὑπόστασιν.

Α Π Ο Δ Ε Ι Ξ Η

Θεωρῶ τὸ πρῶτο μέρος αὐτοῦ τοῦ λήμματος ὡς αὐτονόητο. Ὅσο γιὰ τὸ ὅτι τὰ σώματα δὲν διακρίνονται ὡς πρὸς τὴν ὑπόστασιν, αὐτὸ γίνεται προφανές, τόσο ἀπὸ τὸ θεώρημα 5 ὅσο καὶ ἀπὸ τὸ θεώρημα 8 τοῦ πρώτου μέρους. Αὐτὸ φαίνεται ἀκόμα καθαρώτερα ἀπὸ ὅσα εἰπώθησαν στὸ Σχόλιο τοῦ θεωρήματος 15, μέρος 1.